

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Jovita Pranevičiūtė

**NACIONALINĖS TAPATYBĖS FORMAVIMOSI VEIKSNIAI NVS ERDVĖJE:
BAL TARUSIJOS IR UKRAINOS ATVEJŲ ANALIZĖ**

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, politikos mokslai (02 S)

Vilnius, 2009

Disertacija rengta 2004 – 2008 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

prof. habil. dr. Evaldas Nekrašas (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, politikos mokslai–02 S)

TURINYS

ĮVADAS.....	5
<i>Temos pagrindimas.....</i>	<i>5</i>
<i>Problemos ištirtumas. Kitų autorių darbų apžvalga.....</i>	<i>7</i>
<i>Kai kurių sąvokų apibrėžimai.....</i>	<i>9</i>
<i>Tyrimo objektas</i>	<i>15</i>
<i>Darbo tikslas.....</i>	<i>15</i>
<i>Darbo uždaviniai.....</i>	<i>15</i>
<i>Ginami teiginiai.....</i>	<i>16</i>
<i>Tyrimo metodai.....</i>	<i>17</i>
<i>Darbo naujumas ir reikšmė</i>	<i>18</i>
<i>Darbo struktūra</i>	<i>19</i>
1. TAPATYBĖS VEIKSNIŲ TYRIMO MODELIS.....	21
1.1. TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ PARADIGMOS IR TEORINĖS PRIEIGOS: TAPATYBĖS FORMAVIMOSI VEIKSNIŲ ANALIZĖ.....	21
1.1.1. Realizmas: materialūs tapatybės veiksniai	22
1.1.2. Neoliberalizmas: tarpusavio priklausomybė kaip tapatybę formuojanti sąlyga.....	25
1.1.3. Konstruktyvizmas: kintančių tapatybių apibrėžimo kriterijai	28
1.1.4. Nacionalizmo studijos: nematerialių ir materialių veiksmų analizės platforma	34
1.2. TAUTINĖS IDENTIFIKACIJOS IR VALSTYBINGUMO KONSTRAVIMO SANTYKIS NVS ERDVĖJE: NACIONALINĖ TAPATYBĖ.....	37
1.2.1. Valstybingumo konstravimas postsovietinėje erdvėje.....	37
1.2.2. Tapatybės formavimosi veiksniai	44
2. VIDINIAI NACIONALINĖS TAPATYBĖS FORMAVIMOSI VEIKSNIAI NVS ERDVĖJE	51
2.1. BENDRA NVS VALSTYBIŲ TAPATYBĖS FORMAVIMOSI VEIKSNIŲ APŽVALGA	51
2.2. UKRAINOS IR BALTARUSIJOS NACIONALINĖS TAPATYBĖS FORMAVIMOSI YPATYBĖS	60
2.2.1. Teisiniai tapatybės formavimosi veiksniai 1988 – 1991 m.	60
2.2.2. Vidiniai kultūriniai ir politiniai nacionalinės tapatybės formavimosi veiksniai	65
2.2.2.1. Kultūriniai tapatybės veiksniai: istorija ir garbingos praeities mitai.....	67
2.2.2.2. Kultūriniai veiksniai: kalba	76
2.2.2.3. Kultūriniai veiksniai: religija	86
2.2.2.4. Politiniai veiksniai: ideologija ir tautinė politika	90
3. IŠORINIAI BALTARUSIJOS IR UKRAINOS TAPATYBĖS FORMAVIMOSI VEIKSNIAI.....	101
3.1. IŠORINIAI BALTARUSIJOS IR UKRAINOS IDENTITETO FORMAVIMOSI VEIKSNIAI: RUSIJOS VAIDMUO	101
3.1.1. Baltarusijos ir Ukrainos vieta Rusijos tapatybės formavimosi procese.....	101
3.1.2. Priemonės tapatybei formuoti.....	113

3.2. RUSIJOS VAIDMUO TAPATYBĖS FORMAVIMOSI PROCESE BALTARUSIJOJE IR UKRAINOJE	117
3.2.1. <i>Ukrainos atvejis</i>	119
3.2.1.1. Išoriniai kultūriniai veiksniai	119
3.2.1.2. Išoriniai politiniai veiksniai	122
3.2.1.3. Išoriniai ekonominiai veiksniai	131
3.2.2. <i>Baltarusijos atvejis</i>	133
3.2.2.1. Išoriniai ekonominiai veiksniai	133
3.2.2.2. Išoriniai kultūriniai veiksniai	138
3.2.2.3. Išoriniai politiniai veiksniai	142
IŠVADOS	146
LITERATŪROS SĄRAŠAS	150

IVADAS

Temos pagrindimas

XX a. pabaiga ir XXI a. pradžia yra paženklinta dviejų įvykių, kurie daugelio tarptautinių santykių specialistų yra vertinami ne tik kaip pakeitę daugelio pasaulio šalių raidos kryptį, bet ir kaip lūžio laikotarpis pačiai disciplinai: tai Šaltojo karo pabaiga bei rugsėjo 11 d. teroristiniai išpuoliai JAV. Sovietinės imperijos žlugimas reiškė dvipolio pasaulio pabaigą. Po šių įvykių tarptautinių santykių raidos prognozė tapo dar sudėtingesnė, atsirado naujų aiškinamųjų faktorių, kurių jau nebegalima ignoruoti.

Sovietų Sąjungos žlugimas ir rugsėjo 11 d. yra svarbūs įvykiai tuo, kad pabrėžė ne materialių, bet idėjinių, sunkiai apčiuopiamų ir išmatuojamų faktorių įtaką tarpvalstybiniams santykiams. Viena vertus, po Sovietų Sąjungos žlugimo nusiritusi nacionalizmo banga Balkanuose, Rytų Europoje ir Vidurio Azijoje paskatino valstybių fragmentaciją į naujus politinius darinius (Kosovo nepriklausomybės paskelbimas tik 2008 m. rodo, kad šis procesas vis dar nesibaigia). Kita vertus, JAV įsitraukimas į kovą prieš nevalstybinius tarptautinių santykių veikėjus, kurių neriboja nei valstybių sienos, nei geografiniai atstumai, dažniausiai save apibrėžiančius per tam tikrą tapatybę (religinę, etninę), atskleidė, kad globalizacija ir valstybių tarpusavio priklausomybė didina jų nesaugumą ne tik viena kitos atžvilgiu, bet ir naujų tarptautinių santykių veikėjų atžvilgiu.

Abu šie įvykiai paskatino peržiūrėti identiteto, arba tapatybės, klausimo reikšmę tiek tarptautinių santykių teorijoje, tiek praktikoje. Bandymai paaiškinti, kodėl žlugo Sovietų Sąjunga, arba kodėl teroristai įvykdė išpuolius prieš JAV, įtvirtino abejonę, kad, viena vertus, ar valstybės, kaip vientiso ir nedalomo tarptautinių santykių analizės objekto, apibrėžimas atitinka realybę. Kita vertus, suabejota ir tarptautinių santykių veikėjų motyvacija: ar iš tiesų tarptautinius veikėjus skatina veikti vien tik siekis padidinti galią, ar vis dėlto toks veiksnys, kaip tam tikros tapatybės susiformavimas, gali paskatinti tarptautinius veikėjus imtis tam konkrečių veiksmų. Ir pirma, ir antra abejonės nepaneigė valstybės kaip tarptautinių santykių veikėjo egzistavimo, tačiau kitų veikėjų ar valstybės viduje egzistuojančių individų grupių identiteto apibrėžimas ir aktyvus tapatybės realizavimas tapo itin svarbus tarptautiniuose santykiuose.

Tapatybės klausimą imta sieti ir su kitais tradiciniais tarptautinių santykių disciplinos klausimais: saugumu, konvencinių ir nekonvencinių ginklų naudojimu, narystė tarptautinėse organizacijose, užsienio politikos sprendimų priėmimo procesu ir pan. Kaip pastebi Brubaker ir Cooper, tapatybės sąvoka yra labai plati, bet kartu ir beviltiškai daugiaprasmė¹. Vertinti tapatybę kaip kintamąjį, kuris galėtų paaiškinti ir leistų prognozuoti tarptautinių santykių ir tarptautinės sistemos raidą, yra dar sunkiau. Irina Bugrova teigia, kad identiteto klausimo kėlimas tarptautinių santykių kontekste yra susijęs su dar bent trimis problemomis: pirma, ar identitetas yra susijęs su tarptautinės aplinkos formavimusi; antra, ar identitetą galima vertinti kaip lemiantį kintamąjį, ar tik kaip vieną iš galimų veiksnių; trečia, ar tarptautiniai santykiai lemia identiteto formavimąsi ir jo evoliuciją². Be šių klausimų taip pat galima iškelti dar vieną, susijusį su tapatybės analize tarptautinių santykių kontekste. Tai analizės lygmens klausimas.

Valdymo sistemos, egzistavusios daugiau nei 50 metų, žlugimas bei tautinių nuotaikų įsigalėjimas lėmė tarptautinių santykių specialistų dėmesio pokytį: vietoje empirinės materialinių resursų analizės daugiau dėmesio imta skirti kultūrai ir identiteto aiškinamajai galiai. Akivaizdžiausiai pasikeitė buvusių Sovietų Sąjungos valstybių analizės kryptis: daugeliu atveju demokratijos plėtros, skirtingos ekonominės raidos, galimybių įsitvirtinti tarptautiniame kontekste negalima paaiškinti neanalizuojant šių valstybių tapatybės.

Nepasitelkus tarpparadigminio požiūrio sunku paaiškinti procesus, vykstančius postsovietinėje erdvėje, kur vyksta materialiais kriterijais apibrėžiamas valstybės ir jos institucijų kūrimo procesas (per valstybinių sienų įtvirtinimą, administracinį suskirstymą, pilietybės teisinį reguliavimą) ir idėjiniame lygmenyje siekiama užtikrinti gyventojų lojalumą kuriamai valstybei (per valstybės idėją, tautos apibrėžimą). Šį dvipusį procesą apsunkina dar ir tai, kad postsovietinėje erdvėje susikūrusios valstybės yra daugiatautės, kurios susiduria su iššūkiu atgaivinti savo tautinį identitetą ir nacionalinę kultūrą, be to, patiria spaudimą užtikrinti ir tautinių mažumų, o ypač rusų tautinės mažumos, saviraiškos laisves. Kiekviena iš pusių tokia konkurenciniame kultūrų ir identitetų susidūrimo naudoja įvairius metodus. Švietimo politika ar kalbos politika, manipuliacija nacionaliniais simboliais, nacionalistinė valdžios ar opozicijos lyderių retorika, net socialinė ar ekonominė politika – yra tik dalis įmanomų instrumentų. Viena, kai valstybės viduje tiesiog istoriškai susiklostė daugiatautė situacija ir ji konstituciniais metodais

¹ Brubaker, Rogers, Frederick Cooper (2000) "Beyond „identity“, *Theory and Society*, Vol. 29, p. 6.

² Bugrova, Irina, „The Role of Identity in International Relations“, *The Globalization of Eastern Europe*, Klaus Segbers, Kerstin Imbusch (eds.), Hamburg: LIT, 2000, p. 249.

gali išspręsti kultūrų ir tapatybių sugyvenimo klausimus³; kita, kai dėl tautinės identifikacijos ir vienos iš kultūrų dominavimo vyksta konkurencija ne tik šalies viduje, bet ir tarpvalstybiniu lygmeniu⁴. Pirmuoju atveju nematerialūs faktoriai veikia identiteto formavimąsi, ir tai yra ilgas, dažnai nenuoseklus ir beveik niekada nesibaigiantis procesas. Antrasis atvejis, kaip ir bus siekiama atskleisti šiame darbe, liudija, kad identitetas gali būti formuojamas pasitelkus materialias struktūras: teisinę sistemą, jėgas, švietimo, ekonomikos ar net religines institucijas.

Šiame darbe siekiama išskirti ir sugrupuoti visus galimus vidaus ir užsienio politikos veiksnius, galinčius veikti šalies tapatybę. Darbe siekiama atskleisti, kaip vidiniai materialūs (ekonominė ir institucinė struktūra) ir nematerialūs veiksniai (istoriniai mitai ir patirtis, valstybingumo tradicijos, kalbos vartoseną) kartu su atitinkamais išoriniais materialiais (prekyba, energetika, tarptautinės organizacijos) ir nematerialiais (bendra istorinė patirtis, bendra kalba ir kultūriniai panašumai) veiksniais formuoja dviejų valstybių – Baltarusijos ir Ukrainos – tapatybes. Disertacijoje neapsiribojama tik vienos prigimtės (arba materialių, arba nematerialių) veiksmų analize, tikintis, kad tai padės geriau atskleisti dviejų atvejų tapatybės formavimosi skirtumus. Be to, tokia plati analizė leidžia sudaryti išsamesnį prioritetinį tapatybės veiksmų sąrašą, padedantį prognozuoti analizuojamos valstybės geopolitinę orientaciją bei numatyti sąlygas, kurioms esant toji orientacija galėtų keistis. Įgyvendinus tyrime iškeltus uždavinius, būtų įmanoma įvertinti, kaip NVS valstybių kai kurie tautinio identiteto aspektai – valstybingumo patirtis, kalbos naudojimas, valstybingumo tradicijų kūrimas ir jų išlaikymas – veikia jų galimybes konsoliduoti gyventojus valstybės viduje bei užsitikrinti nepriklausomybę nuo Rusijos. Atsakymai į šiuos klausimus sudarytų sąlygas ateityje tyrinėti tokias valstybių užsienio politikos praktikas, kai identiteto formavimas ir performavimas yra tik priemonė kitiems politiniams tikslams pasiekti.

Problemos ištirtumas. Kitų autorių darbų apžvalga

Atlikus plačią skirtingų paradigmų ir teorijų autorių darbų apžvalgą, nepavyko aptikti darbų ar sėkmingesnių analizės pavyzdžių, kuriuose būtų siūloma detaliai analizuoti visų keturių grupių – vidinius ir išorinius, materialius ir nematerialius – tapatybės formavimosi veiksnius ir

³ Wayne, Norman, *Negotiating Nationalism: Nation-Building, Federalism, and Secession in the Multinational States*, Oxford University Press, 2006; plačiau Pranevičiūtė, Jovita, „Liberalus nacionalizmas tradicinėse demokratijose ir postsovietinėje erdvėje“, *Politologija*, Nr. 1 (45), 2007, p. 157-167.

⁴ Shulman, Stephan, „Cultures in Competition: Ukrainian Foreign Policy and the „Cultural Threat“ from Abroad“, *Europe-Asia Studies*, Vol. 50, No. 2, March 1998, p. 289-299.

juos dėti prioriteto tvarka. Šiuo darbu siekiama padėti tarpparadigminės tapatybės formavimosi veiksnių analizės teorinius pagrindus. Bandant konstruoti tokį platų analizės modelį, neišvengiamai remiamasi jau atliktais atskirų tapatybės veiksnių tyrimais, todėl išplėstinė tyrimų apžvalga pateikiama pirmoje darbo dalyje (žr. „Tarptautinių santykių paradigmos ir teorinės prieigos: tapatybės formavimosi veiksnių analizė“).

Kai kurie autoriai teigia, kad sisteminis požiūris į kolektyvinį identitetą pradėjo formuotis dar senovės Graikijos polių atsiradimo laikotarpiu, kai graikų filosofai bandė apibrėžti, kuo polio gyventojai skiriasi nuo kitų⁵. Kiti įsitikinę, kad identiteto ar savęs apibrėžimo klausimas į kitus socialinius mokslus atėjo iš psichologijos ir psichoanalitikos. Nepaisant tapatybės analizės kelio į tarptautinių santykių discipliną, šioje disciplinoje tapatybės klausimas ilgą laiką buvo marginalizuotas. Realistams tautinė tapatybė visų pirma yra tik vienas iš galios maksimizavimo šaltinių, pasireiškiančių per visuotinę mobilizaciją ir visuomenės pritarimą vykdomai užsienio politikai (Morgethau, 1993, Mearsheimer, 1992, Lapid, Kratochwil, 1996, Buzan, Weaver, 1997, Legro, Moravcsik, 1999). Neoliberalizmas, arba pliuralizmas, išplėtė empirinio analizės lygmens problematiką ne tik valstybės kaip nevieningo veikėjo ar veikėjų skaičiaus prasme, bet ir tuo, kad įtvirtino valstybių tarpusavio priklausomybės idėją. Tarptautinių santykių specialistai (Keohane and Nye 1989, Sestanovich 1996) dažniausiai analizuoja valstybių ekonominę tarpusavio priklausomybę ir iš to išplaukiantį jų ekonominį saugumą/ pažeidžiamumą, tačiau pirmajame šio amžiaus dešimtmetyje išpopuliarėjo ir kultūrinės tarpusavio priklausomybės studijos, vadinamoji minkštosios galios analizė (Nye, 2004, Tsygankov 2006).

Nors šių paradigmų galimybės atsakyti, kaip formuojasi valstybių tapatybės, yra gana ribotos, tačiau, kaip bus atskleista pirmojoje darbo dalyje, jos vis dėlto pasiūlo kelis tapatybės formavimosi aspektus, kurių negalima praleisti ar nuvertinti. Realistai akcentuoja valstybės apibrėžimą per jos materialias – geografines, demografines, karines – charakteristikas, kurios jų tyrimuose labiau reikalingos galios matavimui. Šioje disertacijoje šios charakteristikos yra įtraukiamos į bendrą tapatybės apibrėžimą veikiančių faktorių sąrašą, ir kai kuriais atvejais jos gali pasirodyti itin svarbios. Neoliberalizmo paradigma leidžia kalbėti apie ekonominių bei kultūrinių veiksnių įtaką kolektyvinei tapatybei ir sudaro sąlygas kalbėti apie išorinius veiksnius, kurie veikia valstybės tapatybę priklausomai nuo pokyčių kitoje valstybėje.

⁵ Parekh, Bhikhu. “Discourses on National Identity”, *Political Studies*, Vol. 42, No. 3, September, 1994, p. 492.

Kaip pastebi D. Jakniūnaitė, tarptautinių santykių disciplinoje, nepaisant identiteto sąvokos populiarumo, nėra daug teorijų, nuosekliai bandančių suformuluoti požiūrį į valstybės identitetą tarptautinėje politikoje⁶. Su konstruktyvizmo prieiga siejamų autorių darbai yra vieni sėkmingiausių šioje srityje (Hopf 1998, 2002, Kubalkova 2001, Frederking 2003, Adler 1997, 1998, McSweeney, 1999, Katzenstein 1996, Wendt 1998). Konstruktyvizmo siūlomos tapatybės tyrimo prielaidos yra svarbios šiam darbui, nes jos susieja valstybės tapatybę su užsienio politika ir tarptautiniais santykiais. Vis dėlto, išskyrus kelis atvejus, pavyzdžiui, Hopfą, Adlerį ir dar kelis autorius, konstruktyvistiniai tyrimai retai imasi išsamios praktinės atvejų analizės, be to, dėl dominuojančios postpozityvistinės faktų pažinimo sampratos materialių veiksmų poveikio tapatybės formavimuisi analizė iš konstruktyvistinės perspektyvos yra sunkiai įmanoma.

Nematerialių ir materialių, įsivaizduojamų ir empirinių, vidaus ir išorės, istorijos ir ekonomikos, įstatymų ir vertybių, simbolių ir mitų, kalbos ir religijos, jėgos ir įtikinimo veiksmų, lemiančių tapatybės formavimąsi, analizę galima rasti nacionalizmo studijose (Gellner, 1996, Anderson, 1999, Graham Smith, 1998, Hutchinson, John, Anthony D. Smith, 2000), kurios Lietuvoje pastaruoju metu buvo nepelnytai pamirštos. Postsovietinės valstybės yra gana populiarus nacionalizmo studijų tyrimo objektas (Kuzio, 2002, 2006, Brubaker, 1998, Snyder, 1993, Barrington, 1997, 2006), todėl dažnai šios analizės tampa iliustratyviais pavyzdžiais tarptautinių santykių teoretikų darbuose. Platesnė nacionalizmo studijų tyrimų apžvalga, susijusi su tyrimo tikslais, pateikiama I dalies 4 skyriuje.

Lietuvoje paminėtini šie bandymai konceptualizuoti tapatybės analizę: Miniotaitė ir Jakniūnaitė, 2001, Statkus, Motieka ir Laurinavičius, 2003, Miniotaitė, 2006. Šiais ir kitais atvejais tapatybės formavimosi veiksniai nėra analizuojami tiesiogiai. Tikslingai Baltarusijos ar Ukrainos tapatybės formavimosi veiksniai Lietuvoje nebuvo tyrinėjami, tačiau netiesiogiai šių valstybių tapatybės formavimosi fenomenai yra aptariami: Vitkus ir Pugačiauskas, 2004, Sirutavičius ir Lopata, 2005, Nekrašas, 2006.

Kai kurių sąvokų apibrėžimai

Kaip jau minėta, tapatybės, arba identiteto, sąvoka yra daugiapasmė. Ji gali būti suprantama siaurai – kaip savęs įvardijimas ir apibrėžimas. Tapatybė gali būti suprantama ir daug plačiau – kaip veikėjo interesų, elgesio motyvacijos pagrindas ar instrumentas, galintis paveikti

⁶ Jakniūnaitė, Dvilė, “Alexanderio Wendt’o iššūkis tarptautinių santykių teorijai” (recenzija), Politologija, 2005, Nr. 4 (40), p. 81.

kitų elgesį⁷. Socialiniuose moksluose „identiteto“ sąvoka naudojama labai įvairiai, dažnai apibrėžimai sunkiai dera tarpusavyje⁸.

Siekdami išvengti tokio tapatybės sąvokos neapibrėžtumo, Brubakeris ir Cooperis siūlo analizuoti ne identitetą, bet kalbėti apie identifikacijos ir kategorizacijos procesus⁹. Šio proceso metu galima apibrėžti ne tik save ir kitą, bet ir analizuoti tai, kas lemia identifikacijos procesą. Šiame darbe naudojama Brubakerio ir Cooperio pasiūlyta dinaminė tapatybės sąvoka ir keliama jų pasiūlyti klausimai: kokie veikėjai skatina tapatybės formavimosi procesą, kokia yra tų veikėjų tarpusavio sąveika, kokie faktoriai ar veiksniai lemia identifikacijos procesą. Identitetas čia suvokiamas kaip kintantis veiksnys, kurį per grupės nuostatas galima fiksuoti tam tikrais momentais analizės reikmėms, o tų momentų pagalba nustatyti identifikacijos proceso raidos kryptis.

Būtina pabrėžti, kad šioje disertacijoje neatsisakoma identiteto dualumo sampratos: viena vertus, identitetas yra nuolatinė panašumų ir skirtumų dilema, kurios negalima išspręsti be konteksto analizės. Kita vertus, identitetas yra nematerialių ir materialių veiksmų sąveikos rezultatas. Dualumas – labai svarbi identiteto charakteristika tarptautinių santykių kontekste: jeigu apie panašumą kalbama tam tikros bendruomenės, valstybės narių ar grupės viduje, tai apie skirtumus kalbama atibojant tą grupę nuo kitų grupių. Vidinė tarpusavio sąveika vyksta tam tikroje struktūroje, kuri yra paremta giminystės, socialiniais, kultūriniais ryšiais, taip pat valdžios, autoriteto santykiais ir net įsivaizduojama naryste¹⁰. Tai visų pirma nematerialūs faktoriai, sąlygojantys grupės savimonės formavimąsi, nors siekiant politinių tikslų gali būti naudojami ir materialūs – dažniausiai instituciniai – veiksniai. Išorinė sąveika yra svarbi nustatant grupės ribas: būtent „savęs“ atskyrimas nuo „kitų“ gali padėti apibrėžti bei padiktuoti tos grupės veiksmus.

⁷ Plačiau: Hitlin, Steven, „Values as the Core of Personal Identity: Drawing Links between Two Theories of Self“, *Social Psychology Quarterly*, Vol. 66, No. 2, Special Issue: Social Identity: Sociological and Social Psychological Perspectives (Jun., 2003), p. 118-137; Yuki, Masaki, „Intergroup Comparison versus Intragroup Relationships: A Cross-Cultural Examination of Social Identity Theory in North American and East Asian Cultural Contexts“, *Social Psychology Quarterly*, Vol. 66, No. 2, Special Issue: Social Identity: Sociological and Social Psychological Perspectives (Jun., 2003), p. 166-183.

⁸ Brubakeris ir Cooperis išskiria bent penkis dažniausiai pasitaikančius „identiteto“ apibrėžimo atvejus: identitetas gali būti suprantamas kaip socialinio ar politinio veiksmo pagrindas, kaip išskirtinai kolektyvinis fenomenas, kuris apibrėžia vienodumą grupėje ar kategorijoje, kaip fundamentali socialinio veikėjo (individualaus ar kolektyvinio) egzistavimo charakteristika, kaip socialinio ar politinio veiksmo rezultatas, pabrėžiant jo procesinį ir interaktyvų vystymąsi, kaip įvairių konkuruojančių diskursų produktas, taip siekiama pabrėžti „identiteto“ nestabilią, įvairialypę ir fragmentuotą prigimtį. Plačiau: Brubaker, Rogers, Frederick Cooper, „Beyond “Identity”, *Theory and Society*, Vol. 29, 2000, p. 6-8.

⁹ Brubaker, Rogers, Frederick Cooper, „Beyond “Identity”, *Theory and Society*, Vol. 29, 2000, p. 14.

¹⁰ Bugrova, Irina, „The Role of Identity in International Relations“, *The Globalization of Eastern Europe*, Klaus Segbers, Kerstin Imbusch (eds.), Hamburg: LIT, 2000, p. 250.

Vykdydamos užsienio politiką valstybės dažniausiai pasitelkia materialias priemones, kurios galėtų pakeisti tos grupės apibrėžimą ar nusistovėjusias mentalines ribas tarp dviejų grupių, tačiau ir nematerialių veiksnių – dažniausiai dviejų grupių diskurso persipynimas gali tapti lemiančiu apibrėžiant du kolektyvus.

Šioje disertacijoje dėmesys skiriamas ne pačios tapatybės analizei ar interpretacijai, bet būtent tapatybės formavimasi įtakančių veiksnių tyrimui. Kaip minėta, tapatybės veiksniai gali būti idėjinės (nematerialios) ir materialios prigimties. Tokia perskyra nėra visiškai nauja, tačiau retai naudojama įprastiniame tapatybės analizės diskurse. Modernistų grupei priskiriami nacionalizmo studijų teoretikai, įvedę materialius aspektus į tokio „nematerialaus“ socialinio fenomeno kaip identitetas analizę, visų pirma susiejo valstybės ir ekonominių procesų institucionalizavimo procesą su tautiškumu. Tačiau kokiai grupei – materialių ar nematerialių – veiksnių priskirti vieną ar kitą tapatybės formavimasi įtakančią faktorių galima tik pasirinkus tam tikrus vertybių skirstymo kriterijus¹¹. Rolandas Inglehartas suformulavo teoriją, kad priklausomai nuo valstybės išsivystymo lygio ir jos saugumo situacijos, visuomenėje išryškės tendencija rinktis materialias ar post-materialias vertybes. Analizuodamas visuomenės vertybių pokyčius po Antrojo pasaulinio karo Inglehartas padarė išvadą, kad kuo labiau visuomenė yra ekonomiškai ir technologiškai išsivysčiusi, tuo daugiau žmonių teiks pirmenybę ne ekonominei gerovei ar fiziniam teritorijos saugumui, bet tokioms vertybėms kaip demokratija, žmogaus teisės, nacionalinis pasididžiavimas ar tautinis sąmoningumas ir dalyvavimas valstybės gyvenime¹². Remiantis šia logika, tapatybės formavimasis vyks, ir jos reikšmė visuomenėje bus reflektuojama, jeigu bus užtikrinta ekonominė gerovė. Tačiau prieš pat Sovietų Sąjungos žlugimą stebime kitą procesą – valstybėje ekonominė krizė, o gyventojai vis aktyviau siekia realizuoti tautinius tiekius.

Vertybių analizė yra artimesnė filosofijai, tačiau ji padeda nacionalizmo studijų autoriams, tyrinėjantiems tapatybės formavimosi aspektus panašia logika grupuoti pasirinktus tyrimo objektus, t.y. tapatybės formavimasi įtakančius veiksniai. Pavyzdžiui, Anamarija Musa siūlo tapatybę formuojančius ekonominius veiksniai kaip ekonomikos augimas, monetarinė politika ir nedarbas bei saugumo veiksniai – valstybės institucijos, karinė galia ir teisės normos ir tvarka

¹¹ Vienas iš vertybinių kriterijų, apibrėžiančių asmens motyvacijas, yra A. Maslow pasiūlyta poreikių piramidė. Žr. Maslow, A. H., „A Theory of Human Motivation“, *Psychological Review*, 1943, Vol. 50, p. 370-396. Cituojama iš „Classics in the History of Psychology“, <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm> [Žiūrėta, 2009-02-08].

¹² Moaddel, Mansoor, Marl Tessler, Roland Inglehart, „Foreign Occupation and National Pride“, *Public Opinion Quarterly*, Vol. 72, No. 4. Winter 2008, p.680-681; Inglehart, Roland, „Globalization and Postmodern Values“, *The Washington Quarterly*, 2000, Vol. 23(1), p. 220.

(teisėsaugos sistema) priskirti materialų pagrindą turinčioms vertybėms, o post-materialios (nematerialios) prigimties vertybėms priskirti žmogaus teises (laisvės ir teisės, socialinis teisingumas, politinis dalyvavimas) ir gyvenimo būdą (aplinka, švietimas, mokslo ir žinių visuomenė, kultūra)¹³. Šiuo atveju vertybės yra suvokiamos kaip įtakos veiksniai, motyvuojantys veikėjus sąmoningai ar nesąmoningai rinktis kaip save apibrėžti.

Mitchellas Youngas siūlo tapatybės formavimosi veiksnius skirstyti į dvi grupes: vidinius, kurie yra idėjinės prigimties, tam tikrą grupę žmonių siejančius etninius ryšius, lojalumus, mitus ir jų prisiminimus, ir išorinius, kurie yra materialios prigimties, t.y. tarptautinės struktūros aplink teritoriją, kurioje formuojasi tapatybė, t.y. tarptautinės organizacijos¹⁴. Kanchan Chandra teigia, kad tapatybės formavimosi priežastys gali būti tokie materialūs procesai kaip industrializacija, kolonializmas, ekonominis oportunizmas, verslumas¹⁵ ir taip vadinamosios „pokyčius ribojančios charakteristikos“ (odos spalva ar švietimo sistema) bei „matomosios charakteristikos“ (gyvenamoji vieta, darbo vieta ir pobūdis)¹⁶. Lustickas ir kiti teigia, kad tokios materialios struktūros kaip politinės, ekonominės ir socialinės gali įtakoti specifinių tapatybių pasirinkimą. Ekonominės struktūros apima tokius veiksnius kaip darbas, rinkos, žemė, o politinės institucijos gali sąlygoti vienu tapatybių pasirinkimą ir užkirsti kelią kitų pasirinkimui¹⁷. Bruce Gilley, instrumentiškai traktuojantis tautiškumą ir kitas identifikacijos formas, tvirtina, kad tapatybė yra ekonominės gerovės, teisių ar saugumo trūkumo pasekmė. Tokius empiriškai išmatuojamus tapatybę įtakojančius veiksnius vadina struktūriniais¹⁸. Vienu svarbiausiu tokiu struktūrinių veiksnių postsovietinėje erdvėje Gilley laiko valstybės institucijas: kai institucinė sąranga gali būti lengvai keičiama arba vyksta planuoti, bet dideli instituciniai pokyčiai, tai gali sudaryti sąlygas tapatybės klausimų aktualizacijai.

¹³ Musa, Anamarija, „Was There a Silent Revolution? A Comparative Analysis of Party Manifestos in Ten European Countries“, *Politička misao*, Vol. XLIII, 2006, No. 5, p. 129. p. 121–146.

¹⁴ Young, Mitchell, „Identity Games: Strategic Decisions in Discourses of National Identity“, Presented to WPSA Meeting, 12 March 2004, www.ebsco.com, [Žiūrėta 2009-04-06]

¹⁵ Chandra, Kanchan, „Cumulative Findings in the Study of Ethnic Politics“, *APSA-CP: Newsletter of the Organized Section in Comparative Politics of the American Political Science Association*, Vol. 12, Issue 1, Winter 2001, p. 7-11.

¹⁶ Chandra, Kanchan, „What is Ethnic Identity and Does it Matter?“ *Annual Review of Political Science*, 2005 (forthcoming), <http://politics.as.nyu.edu/object/kanchanchandra.html> [Žiūrėta, 2009-02-09].

¹⁷ Lustick, Ian, Dan Miodownik, Roy J. Eidelson, „Secessionism in Multicultural States: Does Sharing Power Prevent or Encourage It?“ *American Political Science Review*, Vol. 98, Issue 2, p. 209-230.

¹⁸ Gilley, Bruce, „Against the concept of ethnic conflict“, *Third World Quarterly* Vol. 25 Issue 6, , September 2004, p. 1159.

Taigi, kai darbe kalbama apie Baltarusijos ir Ukrainos tautinės tapatybės formavimąsi, iš esmės teorizuojama ne apie tapatybę kaip tokią, bet apie ją lemiančius veiksnius – vidinius ir išorinius, materialius ir nematerialius. Turint omenyje specifinį NVS valstybių atsiradimo kontekstą, tautinės tapatybės formavimasis šioje disertacijoje neatsiejamas nuo valstybingumo konstravimo (state-building) proceso¹⁹. Valstybės šiuo atveju yra vienos iš svarbiausių veikėjų, nes jos turi materialinių ir simbolinių resursų ne tik skatinti identifikacijos procesą, bet ir kurti pačias identifikavimosi kategorijas, o kai kuriais atvejais net ir institucionalizuoti šį procesą²⁰. Todėl tapatybės apibrėžimas šiame kontekste artimiausias tam, kas mokslinėje angliakalbėje literatūroje yra apibrėžiama kaip nacionalinis identitetas. Valstybė lemia tautinio identiteto formavimąsi, tačiau tautinis identitetas lygiai taip pat gali sąlygoti valstybės institucijų atsiradimą, jų sistemą ir gyvybingumą (I dalies 2 skirsnyje yra detalai aptariamas valstybingumo konstravimo ir tapatybės formavimosi santykis NVS erdvėje).

Disertacijoje naudojamos sąvokos yra glaudžiai tarpusavyje susijusios. Kai vartojama sąvoka *nacionalinė tapatybė*, tai kalbama apie savotišką hibridinį identitetą, kuris, kaip pastebi Romualdas Grigas, susideda iš tautiškumo ir pilietiškumo komponentų²¹. Reikia pastebėti, kad R. Grigas siūlo vartoti nacionalumo sąvoką, kuri apibrėžtų valstybėje susiklosčiusios kultūros išugdytą elgseną, kuri susiformuoja veikianti ne vien titulinės tautos kultūros. Tačiau šioje disertacijoje kalbant apie nacionalinę tapatybę turima omenyje ne tik kelių vienoje teritorijoje egzistuojančių kultūrų sąveiką, bet ir valstybės vykdomą politiką, kuri įtakoja besiformuojančią gyventojų elgseną ir savęs apibrėžimą. Tautiškumas arba *tautinė tapatybė* disertacijoje apibrėžiama per kultūrinę jai save priskiriančių žmonių grupės vienovę, t.y. remiantis Gellnerio siūlomu apibrėžimu, kad du žmonės yra tos pačios tautos, jeigu – ir tik jeigu – jų yra ta pati kultūra; kultūra savo ruožtu reiškia idėjų, ženklų, asociacijų, elgesio ir bendravimo būdų

¹⁹ Liberali teorija, remdamasi Habermaso prielaida apie kolektyvinį identitetą, kuris glūdi konstitucinėje santvarkoje ir piliečių praktikoje, akcentuoja tautos ir valstybės atskyrimą: nepriklausomai nuo kultūrinio identiteto valstybės išliks, jeigu valdžia sugebės užtikrinti racionalų valdymą ir žmogaus teises. Progresyvus arba pragmatinis požiūris atmeta galimybę tautiniam identitetui dominuoti, deklaruoja, kad šiais laikais jis yra užgožiamas kitų identitetų. Tai savotiškas tautinio identiteto, kaip emocinio ryšio, ir tautinio pasirinkimo, kaip pragmatinio sprendimo, supriešinimas. Plačiau: Brubaker, Rogers, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, p. 16.

²⁰ Brubaker, Rogers, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, p. 16.

²¹ Grigas, Romualdas, *Tautinė savimonė*, Vilnius: Rosma, 2001, p. 38.

sistemą²². Be to, kaip pastebi Gellneris, labai svarbu, kad žmonės pripažintų vienas kitą priklausant tai pačiai tautai.

Valstybingumo konstravimas disertacijoje suprantamas kaip legitimios prievartos sistemos centralizavimas, teritorijos kontrolė, valstybės ir savivaldos institucijų ir biurokratinio aparato kūrimas, kurios užtikrina visų politikų, užtikrinančių gyventojų lojalumą valstybei, įgyvendinimą.

Nacionalinė savimonė disertacijoje suprantama kaip žmogaus supratimą, kokiai tautiškumu bei pilietiškumo pagrindai bendruomenei jis priklauso ir kokią elgseną bei pasirinkimus tai sąlygoja. Atitinkamai yra naudojamos ir tautinė bei pilietinės sąmonės sąvokos.

Tautinės nuostatos – tai per visuomenės apklausas ar tekstų analizę iškristalizuotos gyventojų ar atskirų grupių (politinio elito – valdžios ir opozicijos, ekspertų ir pan.) nuomonė apie savo pačių tautą ir jos atributus.

Geopolitinės nuostatos – tai per visuomenės apklausas ar tekstų analizę iškristalizuotos gyventojų ar atskirų grupių (politinio elito – valdžios ir opozicijos, ekspertų ir pan.) nuomonė apie kitas tautas ir valstybes, jų atributus bei apie savo tautos ir valstybės santykį su kitomis tautomis ir valstybėmis. Disertacijoje netyrinėjama geopolitinė tapatybė. Kadangi iš prigimties tapatybė yra referentinės prigimties, t.y. suvokiama ir apibrėžiama tik lyginant su kitais, todėl geopolitinė tapatybė yra suprantama kaip sudėtinė platesnės nacionalinės tapatybės dalis, o geopolitinės nuostatos tik padeda apibrėžti „kitą“.

Nacionalizmo sąvoka disertacijoje priklausomai nuo konteksto vartojama trejopai: pirma, kaip ideologija, kuri yra pagrįsta politiniu principu, kad politinis ir tautinis vienetas turi sutapti²³; antra, kaip jausmas, sentimentas, jeigu minėtas politinis principas yra pažeidžiamas, trečia, kaip judėjimas, kurį skatina minėti sentimentai dėl politinio principo pažeidimo. Nacionalizmo sąvoka vartojama visų pirma kalbant apie gana aiškiai apibrėžtą laikotarpį – paskutinius dešimtmečius iki Sovietų sąjungos žlugimo iki pirmųjų rinkimų, kai minėtas politinis principas tapo neaktualus nei Baltarusijoje, nei Ukrainoje.

Tapatybę įtakojantis veiksnys – priežastis dėl kurios atsiranda, keičiasi ar išnyksta grupės asmenų savęs apibrėžimas ir referentinis savęs apibrėžimas santykyje su kitomis asmenų grupėmis.

²² Gellner, Ernest, *Tautos ir nacionalizmas*, Vilnius: Pradai, 1996, p. 22.

²³ Ibid., p. 13.

Tyrimo objektas

Dauguma analitikų teigia, kad identitetas padeda apibrėžti veikėjų interesus, jų elgesio motyvus, ir net gali tapti galios šaltiniu, todėl pagrindinis klausimas, į kurį privalu atsakyti, yra ne kaip identitetas transformuojasi į interesus ir motyvus, bet kaip formuojasi pats identitetas.

Kaip pastebi Bugrova, įvedant tapatybės sąvoką į tarptautinės politikos analizę, sunku nustatyti, ar tapatybė yra nepriklausomas kintamasis ar tik vienas iš procesą veikiančių veiksnių²⁴. Kai klausimas pakreipiamas kitaip ir bandoma spręsti dilemą, kodėl vienos valstybės identifikacijos procesas vyksta greičiau (pavyzdžiui, Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje, Gruzijoje ar Armėnijoje), o kitose valstybėse šis procesas stringa ar keičia kryptį (Baltarusija, Ukraina, kai kurios Centrinės Azijos valstybės), jį sunku paaiškinti naudojant įprastus kintamuosius. Identitetas tampa priklausomu kintamuoju. Tyrimo objektas šiame darbe yra tapatybės formavimąsi lemiantys veiksniai, nes tik juos ištyrus galima prognozuoti, kaip bus apibrėžiami NVS valstybių interesai ir kas lems jų elgesį tarptautinėje erdvėje. Atsakius į klausimą, kas lemia tapatybės formavimosi proceso panašumus ir skirtumus Baltarusijos ir Ukrainos atvejų analizės metu, galima būtų numatyti, kokį identifikacijos procesą išgyvens kitos to regiono valstybės.

Darbo tikslas

Darbo tikslas – paaiškinti nacionalinės tapatybės formavimosi skirtumus NVS valstybėse, analizuojant vidinius ir išorinius bei nematerialius ir materialius tapatybės formavimosi veiksnius Baltarusijoje ir Ukrainoje.

Darbo uždaviniai

1. Išskirti teorinėje literatūroje aptariamus nacionalinės tapatybės formavimosi veiksnius.
2. Nustatyti nacionalinės tapatybės formavimosi veiksnių tipologiją.
3. Sudaryti tapatybės veiksnių – geografinių, karinių, teisinių, ekonominių, politinių, kultūrinių – tyrimo matricą.
4. Naudojant sukurtą tyrimo modelį, ištirti Baltarusijos ir Ukrainos gyventojų nacionalinės tapatybės formavimosi veiksnius, analizuojant:
 - a. Baltarusijos ir Ukrainos valstybingumo konstravimo procesą;

²⁴ Bugrova, Irina, „The Role of Identity in International Relations“, *The Globalization of Eastern Europe*, Klaus Segbers, Kerstin Imbusch (eds.), Hamburg: LIT, 2000, p. 249.

- b. Šių valstybių valdžios ir opozicijos tautines nuostatas ir nuostatas dėl valstybingumo konstravimo;
 - c. Rusijos valdžios ir visuomenės nuostatas kaimyninių valstybių atžvilgiu bei valdžios vykdomą politiką Ukrainos ir Baltarusijos atžvilgiu;
 - d. Baltarusių ir ukrainiečių tautines nuostatas, požiūrį į savo valstybę ir į kaimyninę Rusiją.
5. Remiantis empirine analize, nustatyti Baltarusijos ir Ukrainos nacionalinės tapatybės formavimosi veiksnių prioritetinį sąrašą.

Darbe remiamasi prielaida (plačiau aptariama 3 dalies 1 skyriuje), kad Rusija yra svarbiausias išorinis veikėjas, darantis ženklią įtaką Ukrainos ir Baltarusijos nacionalinės tapatybės formavimosi procesui. Todėl analizuojant Ukrainos ir Baltarusijos tapatybės formavimosi veiksnius didelis dėmesys skiriamas Rusijos vykdomai politikai bei nuostatomis šių valstybių atžvilgiu.

Ginami teiginiai

1. Tautinė tapatybė NVS valstybėse yra neatsiejama nuo jų valstybingumo konstravimo:
 - a. NVS valstybėse aktyviai vykdoma tautinių nuostatų formavimo politika;
 - b. NVS valstybėse valdžia ir opozicija konkuruoja dėl skirtingų tautinių nuostatų įtvirtinimo.
2. Baltarusijos nacionalinės tapatybės formavimąsi lemia materialūs išoriniai ir vidiniai veiksniai:
 - a. Vidiniai politiniai veiksniai (politinės institucijos, ideologija) dominuoja vidinių kultūrinių (istorija, valstybingumo patirtis, kalba) veiksnių atžvilgiu Baltarusijoje;
 - b. Ekonominė gerovė yra svarbiausias Baltarusijos nacionalinės tapatybės pagrindas, todėl išoriniai materialūs veiksniai (Rusijos ekonominė ir energetinė politika) gali nulemti Baltarusijos nacionalinės tapatybės formavimosi procesą.
3. Ukrainos tapatybės formavimosi procesą labiausiai lemia vidiniai nematerialūs – politiniai ir kultūriniai – veiksniai:
 - a. Ukrainoje kultūriniai veiksniai (kalba, kultūra, tradicijos, ankstyvosios ir XX a. pradžios istorijos interpretacijos) yra ne tik tautą, bet ir valstybę apibrėžiantys faktoriai.

- b. Vidinių nematerialių – visų pirma politinių (politinių vertybių) – veiksmų dominavimas materialių išorinių veiksmų atžvilgiu lemia mažėjančią vidinių geografinių veiksmų (regioninio susiskirstymo) įtaką ir išorinių materialių (Rusijos ekonomikos ir energetikos) ir nematerialių (Rusijos kultūros ir kalbos) veiksmų poveikį.

Tyrimo metodai

Darbe lyginami du atvejai – Baltarusijos ir Ukrainos identiteto formavimąsi lemiantys veiksniai, bandoma nustatyti tų veiksmų svarbą konkrečiam atvejui ir generalizuoti analizės rezultatus pritaikant visam postsovietiniam regionui. Tyrinėjamas apibrėžtas laikotarpis – nuo 1991 m. gruodžio mėn. Belovežo girios susitarimo (*de facto* visų trijų valstybių nepriklausomybės paskelbimo (t.y. kai Sovietų Sąjunga faktiškai nustojo egzistuoti) iki 2007 m. pabaigos. Šis gana ilgas šešiolikos metų laikotarpis pasirinktas dėl tyrimo objekto specifikos, t.y. šių tyrimo objektų dinamiškumo: pirma, tyrinėjamas identitetas, kurio formavimasis yra nuolat vykstantis procesas, antra, darbe siekiama išskirti svarbesnius ir mažiau svarbius identiteto formavimosi faktorius.

Disertacijoje siekiama išskirti ir aprašyti tapatybės formavimo veiksmus, taip pat juos sugrupuoti ir patikrinti, ar tapatybės formavimo veiksmų prioritetinio sąrašo sudarymas padeda paaiškinti identiteto raidos skirtumus NVS valstybėse. Taip siekiama sukurti tapatybės formavimo veiksmų analizės modelį. Šiuo tikslu yra naudojamas analitinis-aprašomasis metodas.

Sukonstravus tapatybės formavimosi veiksmų modelį, siekiama jį sukonkretinti atliekant dviejų atvejų lyginamąją analizę. Dviejų atvejų nagrinėjimas leidžia patikrinti, ar siūlomas analizės modelis gali būti taikomas empiriškai. Todėl empirinėje dalyje naudojamas istorinis-lyginamasis metodas. Kadangi darbe analizuojamas per vertybines nuostatas ir šiuolaikines praktikas besiformuojantis identitetas, kurį veikia tiek nematerialūs, tiek materialūs veiksniai, disertacijoje paraleliai naudojama teksto analizės ir politikos praktikų interpretacijos metodai.

Baltarusijos ir Ukrainos atvejų pasirinkimą lėmė gana menka akademikų sėkmė bandant paaiškinti, kodėl panašios istorinės patirties valstybėse taip skirtingai formuojasi nacionalinė tapatybė. Lyginamuoju metodu bus remiamasi analizuojant valstybių identiteto ir užsienio politikos tekstus ir diskursus: bus tyrinėjami politinio elito – valdžioje esančių politikų, taip pat opozicijos, įtakingiausių analitinių centrų atstovų pasisakymai bei pasitelkiama oficialių tekstų analizė. Taip pat bus lyginama ir Rusijos vykdoma politika abiejų valstybių atžvilgiu (užsienio

politika, žiniasklaidos „ėjimas“ į šias šalis, tautinių mažumų mobilizavimo politika ir pan.) bei elito pasisakymai apie Ukrainos ir Baltarusijos tapatybę, visuomenės nuomonė, susijusi su tuo, kokia politika turėtų būti vykdoma abiejų valstybių atžvilgiu.

Antra, analizei bus naudojami trijų valstybių – Rusijos, Baltarusijos ir Ukrainos – teisiniai dokumentai (saugumo, užsienio politikos strategijos, sutartys, kai kurie įstatymai), elito (politinio, ekonominio, žiniasklaidos) pasisakymai, žiniasklaidos vaidmens formuojant visuomenės nuostatas tyrimai, taip pat visuomenės nuostatų tyrimai, atlikti kitų autorių, keliančių panašius bei atitinkančius šio darbo uždavinius klausimus.

Trečia, istorinės analizės šiame darbe nebus išvengta: šių valstybių istorinė raida buvo glaudžiai susijusi, todėl istorinių argumentų ignoravimas galėtų padaryti žalos tyrimo sėkmei.

Didžiausias metodologinis iššūkis yra išmatuoti skirtingų veiksmų poveikį tapatybės formavimuisi. Dominuojantis požiūris, kad vieni veiksniai yra svarbesni nei kiti labai retai būna pagrįsti konkrečiais tyrimais. Vienas iš būdų, kurį silo naudoti amerikietiška politikos mokslų tradicija, – regresinė statistinė analizė arba kiti kiekybiniai metodai yra skirti labai siauriems klausimams tyrinėti ir retai kada pasiduoda generalizavimui. Kontroliuojant vieną veiksnį galima bandyti įvertinti kito pasirinkto veiksnio įtaką, tačiau socialiniame gyvenime neįmanoma sukontroliuoti daugybės veiksmų, kurių poveikis gali būti netiesioginis. Kitas būdas, kuriuo ir remiamasi disertacijoje, naudoti analitinį-aprašomąjį metodą, kuris leidžia išskirti visus veiksmus, juos sugrupuoti, o vertinti jų svarbą, t.y. dėti prioritetinį sąrašą, tik atliekant atvejo analizę arba lyginamą kelių atvejų analizę. Visa tai daroma turint omenyje, kad išorinių veiksmų, o ypač materialios prigimties veiksmų, įtaka visuomenės nuostatose bei politinio elito tekstuose atsispindi tik netiesiogiai bei gali būti pastebimi tik po tam tikro laiko.

Darbo naujumas ir reikšmė

Šiame darbe siūlomos trys pagrindinės naujovės: pirma, siūloma atsisakyti pavienių tapatybės formavimosi aspektų analizės ir į Baltarusijos ir Ukrainos tapatybes pažvelgti plačiau – analizuoti tiek vidinius, tiek išorinius tapatybių formavimosi veiksmus. Antra, siūloma nevengti pozityvistinių prielaidų ir analizuoti tapatybės formavimąsi ne tik iš įprastos, idėjinės perspektyvos, bet ir iš materialiosios. Galiausiai, darbe siūloma ne tik sugrupuoti išskirtus tapatybės formavimosi veiksmus, tačiau analizuojant Baltarusijos ir Ukrainos atvejus sudaryti kiekvienai šaliai būdingą tapatybės formavimosi veiksmų prioritetinį sąrašą, kuris galėtų

paaiškinti tapatybės formavimosi ir įsitvirtinimo skirtumus visoje NVS erdvėje bei leistų prognozuoti šių valstybių geopolitinę gravitaciją.

Didžiausias šios disertacijos iššūkis yra įvertinti atskirų veiksmų santykinį svorį Baltarusijos ir Ukrainos tapatybės formavimesi bei išmatuoti materialių veiksmų įtaką šių šalių nacionalinei savimonei. Šiuo tikslu detalai analizuojami visuomenės nuomonės tyrimai kalbinės, kultūrinės, geopolitinės priklausomybės klausimais, nagrinėjama, ar nuostatos dėl valstybės nepriklausomybės vertingumo, kultūrinės raidos yra ilgalaikės ir kokį poveikį formuojant šias nuostatas turi materialiniai veiksniai – socialinė ir ekonominė sąranga, geografinės regionų ribos, energetiniai ištekliai ir net priklausymas tarptautinėms organizacijoms.

Jeigu pavyks nustatyti tapatybę formuojančių veiksmų prioritetinį sąrašą, bus nesunku paaiškinti, kaip formuojasi šių valstybių vidaus ir užsienio interesai bei iš kur atsiranda konkrečių politinių veiksmų motyvacijos. Tai jau kitas žingsnis, kuris galėtų būti traktuojamas ir kaip bandymas rasti atsakymą, kodėl Baltarusijoje nėra demokratijos²⁵, o Ukrainoje kartkartėmis demokratija užleidžia pozicijas stipraus lyderio sentimentams²⁶.

Darbo struktūra

Pirmoje darbo dalyje konstruojamas tapatybės formavimosi veiksmų analizės modelis. Joje apžvelgiama, kokius tapatybės veiksmus siūlo analizuoti realizmo ir neoliberalizmo paradigmos, kai kurios šiomis paradigmomis paremtos teorijos bei konstruktyvistinė prieiga. Daugiausiai dėmesio skiriama nacionalizmo studijoms, kurios apibrėžia ir padeda argumentuotai apibendrinti tyrimo objektą. Atskirų teorinių prieigų apžvalga yra pagrindas, leidžiantis išskirti

²⁵ Vakarams Baltarusija – tai “denacionalizuota valstybė” valstybė, kuriai būdinga silpna ar susiskaldžiusi tautinė sąmonė ir menka gyvenimo nepriklausomoje valstybėje patirtis. Baltarusijoje nėra vieningo identiteto, jis yra fragmentuotas, pagrįstas tarpusavyje nesuderinama valstybingumo patirtimi ir istoriniais mitais. Plačiau: Marples, R. David. *Belarus: A Denationalized Nation*. Amsterdam: Harwood, 1999. Sanford, Goerge, “Nation, State and Independence in Belarus”, *Contemporary Politics*, Vol. 3, no. 3 (1997), p. 225-245; Ioffe, Grigory, “Understanding Belarus: Belarusian Identity”, *Europe-Asia Studies*, Vol. 55, No. 8 (2005), p. 1241-1272; Joselyn, Ed, “Nationalism, Identity and the Belarusian State” in *National Identity and Ethnic Minorities in Eastern Europe*, ed. R. Taras, UK: Macmillan, 1998, p. 73-83.

²⁶ Ukraina akademiniuose tyrimuose dažniausiai lyginama su Baltarusija arba Rusija, jai skirtos atvejo analizės. Situaciją šioje valstybėje siekiama paaiškinti jos regioniniu netolygumu, regionams būdingais identiteto skirtumais, su tuo siejant ekonominius ir politinio stabilumo (demokratijos) kintamuosius. Plačiau: Shulman, Stephen. “National Identity and Public Support for Political and Economic Reform in Ukraine”, *Slavic Review*, Vol. 64, No. 1 (Spring 2005), pp. 59-87; Hagen, Mark von. “Does Ukraine Have a History?” *Slavic Review*, Vol. 54, No. 3 (Autumn, 1995), pp. 658-673; Stepan, Alfred. “Ukraine: Improbable Democratic “Nation-State” but Possible Democratic “State-Nation”, *Post-Soviet Affairs*, Vol. 21, No. 4, 2005, pp. 279-308; Kubicek, Paul. “Regionalism in Post-Soviet Ukraine” in Kempton Daniel R., Terry D. Clark. *Unity or Separation. Center-Periphery Relations in the Former Soviet Union*. Westport, Connecticut, London: Praeger, 2002, pp. 227-249.

kiekvienoje teorijoje analizuojamus atskirus tapatybės veiksnius, kurie tolesnėse dalyse yra grupuojami.

Antroje dalyje analizuojamos valstybingumo konstravimo ir tautinės tapatybės formavimosi santykio teorinės prielaidos. Taip pat šioje dalyje yra apžvelgiama situacija NVS erdvėje: kokie pagrindiniai faktoriai lemia šių valstybių identiteto formavimąsi tiek viduje, tiek sąveikoje su išore. Analizuojant valstybių savęs apibrėžimą santykyje su kitomis valstybėmis, daugiausiai dėmesio skiriama jų santykiui su Rusija, kaip veikėju, kuris pasitelkęs materialius ir nematerialius resursus turi galimybę veikti kaimynių identiteto formavimąsi. Siekiama atskleisti, kad vien tik istorijos aiškinimas arba tautinė politika savaime neleidžia prognozuoti šių valstybių vidaus politikos ir jų tarpusavio santykių. Šioje darbo dalyje taip pat detalai analizuojamas valstybių kūrimo procesas ir tautinės sąmonės konsolidavimo procesas Baltarusijoje ir Ukrainoje, apžvelgiami besiformuojantys tautiniai identitetai Baltarusijoje ir Ukrainoje, valstybingumo konstravimo ir tautinės tapatybės formavimosi tarpusavio sąsajos.

Trečiąją dalį sudaro du skirsniai. pirmajame analizuojamas svarbiausias Ukrainos ir Baltarusijos išorinis tapatybės formavimosi veiksnys – Rusijos valdžios ir visuomenės nuostatos bei vykdoma politika tų dviejų valstybių atžvilgiu. Šiame skirsnyje aptariami dominuojantys Rusijos tapatybės diskursai ir tai, kokią vietą juose užima Ukraina ir Baltarusija. Antrajame skirsnyje analizuojamos Baltarusijos ir Ukrainos visuomenės nuostatos Rusijos atžvilgiu, vertinant, ar Rusijos įtaka tapatybei yra lemianti vidinių tapatybės veiksnių atžvilgiu.

Darbas baigiamas išvadomis, kuriose apibendrinami tyrimo rezultatai ir pristatomos tolesnių tyrimų perspektyvos.

1. TAPATYBĖS VEIKSNIŲ TYRIMO MODELIS

1.1. *Tarptautinių santykių paradigmos ir teorinės prieigos: tapatybės formavimosi veiksmų analizė*

Šioje darbo dalyje detaliam aptariami teorinių prieigų siūlomi tapatybės analizės būdai bei siekiama išskirti realizmo, neoliberalizmo, konstruktyvizmo ir nacionalizmo siūlomus tapatybės formavimosi veiksmus, juos sugrupuoti ir pasiūlyti vientisą jų analizės modelį. Šiuo tikslu reikia išskirti tapatybės formavimosi veiksmus, aprašyti jų prigimtį – materialią ar nematerialią bei pobūdį – vidinius ar išorinius.

Modernybėje Hobbesas buvo pirmasis, atmetęs galimybę apibrėžti kolektyvinę identitetą per bendrojo gėrio suvokimą ir abstrakčią valstybės formą. Pagal Hobbesą, bendruomenė galėjo būti apibrėžiama per legitimumo sąvoką ir konkretaus Leviatano valdžią toje bendruomenėje. Šioje disertacijoje nesiekiama analizuoti politinės filosofijos problemų, tačiau kai kurios filosofų išvalgos leidžia paaiškinti skirtingą – materialią ir nematerialią – tapatybės formavimosi veiksmų prigimtį. Pavyzdžiui, tokiems autoriams kaip Locke'as, Rousseau ir daugeliui kitų visų pirma rūpėjo paaiškinti, kaip kiekvienoje bendruomenėje pateisinama valdžia, ir tik remdamiesi šiomis prielaidomis jie siūlė daryti išvadas, kaip tos bendruomenės yra apibrėžiamos. Tačiau kiekvienas iš jų išvelgė skirtingus pamatinius socialinius fenomenus, vienijančius bendruomenę ir užtikrinančius jos harmoniją. Būtent Locke'as įvedė ekonomikos ir laisvos rinkos sąvokas į bendruomenės ir valstybės apibrėžimus, taip atskleidamas materialių veiksmų reikšmę. Rousseau iškėlė kultūros reikšmę. Žmogus šioje materialumo ir kultūros priešstatoje yra vartojimo objektų gamintojas arba kultūros skleidėjas²⁷. Nors Rousseau ir priešino kultūrinius kolektyvo prioritetus, užtikrinančius bendruomenės integralumą, Locke'o siūlomiems ekonominiams prioritetams, reikėtų sutikti su Vladimiro Laučiaus pastaba apie Bloomo išvadą: jeigu politikos analizė akcentuoja tik tai, kas ikipolitiška (ekonomiką), arba tik tai, kas pretenduoja būti aukščiau už politiką (kultūrą), nelieta architektoninio meno ir valstybinio mąstymo (*prudence*) požymių²⁸.

²⁷ Laučius, Vladimiras, „Mitas ir technologija: Lietuvos pokomunistinės dešinės politiniai archeotipai“, Lietuvos politinė dešinė: posovietinio reiškinių bruožai, sud. Vytautas Radžvilas, Vilnius, Demokratinės politikos institutas, 2002, p. 55.

²⁸ Ibid., p. 56.

Švietimo epochoje Herderis buvo vienas iš pirmųjų autorių, atmetusių realybės, ypač žmogiškosios, universalumą. Jis prabilo apie kontekstualumą ir kiekvieno asmens, kartos ar tautos specifines savybes, kurios juos ir apibrėžia. Pasak Herderio, kiekvienas yra toks, kaip jį leidžia apibrėžti grupė, kuriai priklauso, ir tos grupės istorinė patirtis²⁹. Herderio pasiūlytą mąstymo būdą galima atsekti tiek konstruktyvistinėse išvalgose, tiek kai kurių nacionalizmo studijų autorių darbuose.

Vėlesni politinės filosofijos atstovai neišbraukė tapatybės klausimo iš analizės darbotvarkės. Pavyzdžiui, Antonio Gramsci ideologinės hegemonijos sąvoka ir pasiūlyti kovos su ja būdai padėjo pagrindą ne tik reguliuojamos visuomenės studijoms³⁰, bet ir atskleidė, kaip neomarksizmas gali būti pritaikomas šiuolaikiniame kontekste: koku būdu per institucijas galima perkonstruoti grupės identitetą³¹, kaip vienos visuomenės grupės kultūra ar gyvenimo būdas gali būti primesti kitai grupei.

Michaelio Foucault darbai gali būti vertinami kaip Gramsci darbų tęsinys, paaiškinantis, kodėl viena grupė, sąmoningai ar ne, pasiduoda kitos grupės įtakai. Jis apibrėžė galios sąvoką kaip žinojimą, antra, vengė galios priskyrimo veikėjui ar konkrečiai struktūrai, bet aprašė ją kaip tam tikrą tinklą. Trečia, Foucault naujai apibrėžė hegemonijos sąvoką, teigdamas, kad „ji prisideda arba kuria socialinį sutelktumą ne per jėgą ar prievartą, net ne per bendrą visų sutarimą; ji efektyvesnė per praktikas, technologijas ir metodus, kurie infiltruoja į mintis ir kūnus tokias kultūrinės praktikas, kurios formuoja elgesį ir įsitikinimus, skonius, norus, troškimus ir poreikius, sudarančius regimybę, kad tai natūralios charakteristikos ir savybės, kylančios iš asmens psichinės ir fizinės realybės (arba tiesos)“³².

1.1.1. Realizmas: materialūs tapatybės veiksniai

Realistams galios didinimo ir saugumo problema – tai visų pirma valstybės integralumo ir materialaus jos išlikimo klausimas. Morgethau, Carras, Hertzas yra valstybės apologetai. Valstybės yra racionalūs veikėjai, politika yra atskira veikimo sritis, o vienintelis moralinis

²⁹ O'Hear, Anthony, *After Progress: Finding the Old Way Forward*, Bloomsbury Publishing Plc., 1999, p. 34.

³⁰ Germino, Dante. "Antonio Gramsci: From the Margins to the Center, the Journey of a Hunchback", *Boundary 2*, Vol. 14, No. 3 (Spring, 1986), p. 26.

³¹ Plačiau: Landy, Marcia. "Culture and Politics in the Work of Antonio Gramsci", *Boundary 2*, Vol. 14, No. 3 (Summer, 1986), pp. 49-70; Landy, Marcia. "Gramsci beyond Gramsci: The Writings of Toni Negri", *Boundary 2*, Vol. 21, No. 2 (Summer, 1994), pp. 63-97.

³² Smart, Barry, "The Politics of Truth and the Problem of Hegemony" in Hoy, David Couzens (ed.) *Foucault: A Critical Reader*. Basil Blackwell Ltd., 1986, pp. 160.

valstybės vadovų įpareigojimas – užtikrinti valstybės išlikimą. Valstybės nacionalinis ir vienintelis interesas didinti galią, per tai užsitikrinant savo saugumą, kuris apibrėžiamas valstybės gebėjimu išlikti. Realistai ir jų teoriją plėtojantys neorealistai remiasi santykinės galios sąvoka, kuri apibrėžiama per veikėjų elgesį: tikima, kad veikėjas A turi daugiau galios, jeigu jis priverčia veikėją B elgtis taip, kaip jis kitu atveju nesieltų.

Tokios prielaidos lemia, kad realistų stovykloje identitetas, kaip individų lygmens kintamasis, nėra dažnai sutinkamas ir naudojamas klasikinėje teorijoje. Tiesa, Morgethau pripažino nematerialių veiksnių įtaką valstybės galiai. Kita vertus, dėl labai sunkaus jų apibrėžimo ir praktiškai neįmanomo matavimo nematerialios galios elementai realistų tyrimuose buvo praktiškai ignoruojami³³.

Kitas identitetui nagrinėti realistų siūlomas būdas yra atskirti individų identitetą kaip individo formavimosi procesą ir kolektyvinį „aš“ ir „kiti“ apibrėžimą, kuris nereikalautų atsisakyti valstybės kaip vieningo veikėjo sampratos. Todėl realistai identitetą ir nacionalizmą integravo į savo teoriją žiūrėdami per tautinės valstybės prizmę, t.y. traktuodami tautą kaip valstybę arba paversdami identitetą dar vienu galios ištekliais, visiškai nebandydami keisti esminių realizmo prielaidų³⁴, t.y. nenutraukdami ryšių su nusistovėjusia teorine tradicija³⁵.

Galima pateikti keletą sėkmingesnių pavyzdžių, kaip realistai integruoja identitetą ir kitus nematerialius, sunkiai išmatuojamus elementus į bendrą teoriją. Neorealistai Buzanas ir kiti, neatsisakydami pirminių realistų prielaidų, išplėtė tyrimų lauką įvesdami tokias sąvokas, kaip „struktūra“, „galios/ grėsmės balansas“, atskyrė „grėsmės“ sąvoką nuo „pažeidžiamumo“, įvedė ir sureikšmino identiteto, kaip saugumo objekto, sąvoką. Johnas Mearsheimeris teigė, kad nepaisant ideologijų dominavimo Šaltojo karo metu, kiekvienas dominuojantis veikėjas savaip apibrėžė savo ir „kito“ identitetą, atitinkamai apibrėždamas ir su tuo identitetu asocijuojamas to konkretaus ir kitų veikėjų keliamas grėsmes (tokiam nacionalizmui apibūdinti jis vartoja „hipernacionalizmo“

³³ Reikia pastebėti, kad Morgethau naudoja šiek tiek kitokias kategorijas, nei šiuo metu įprasta tarptautinių santykių literatūroje. Tai nacionalinis charakteris ir nacionalinė moralė. Apibrėžti tai, ką Morgenthau vadina nacionaliniu charakteriu, ir kokią įtaką jis daro valstybės turimai galiai, yra ganėtinai sudėtinga. Pirma, autorius bando tai perteikti per istorinius pavyzdžius, antra, jis teigia, kad būtent nuo nacionalinio charakterio priklauso, kaip tarptautinių santykių veikėjas elgsis karo ir taikos metu, kokias politikas jis suformuluos, kokias vykdys, kokioms užsitikrins paramą, kas rinks ir kas bus išrinktas, kaip bus mobilizuota visuomenės nuomonė, galiausiai, kas bus gaminama ir kiek bus suvartojama. Plačiau: Morgenthau, Hans J., *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace*: revised by Kenneth W. Thompson. – Brief ed., McGraw-Hill, 1993, p. 147-149.

³⁴ Buzan, Barry, Ole Weaver. “Slippery? Contradictory? Sociologically Untenable? The Copenhagen School Replies”, *Review of International Studies*, Vol. 23, No. 2, 1997, p. 242.

³⁵ Sterling-Folker, Jennifer, “Realism and the Constructivist Challenge: Rejecting, Reconstructing, or Rereading”, *International Studies Review*, Vol. 4, Issue 1, Spring 2002, p. 73.

terminą)³⁶. Barry Posenas nacionalizmą traktuoja kaip karinės (ar bet kurios kitos materialios) galios šaltinį, ir tas šaltinis yra tiek aktualus, kiek valstybės tikslams pasiekti (maksimizuoti galią tarptautiniame kontekste) būtina piliečių mobilizacija (pavyzdžiui, privaloma karinė tarnyba, gamtinių išteklių infrastruktūros nacionalizacija, t.y. piliečių sutikimas leisti naudotis jų nuosavybe valstybės tikslų užtikrinimui. Jis taip pat tvirtino, kad tautos be valstybės kaip kolektyviniai veikėjai gali dalyvauti anarchinėje sąveikoje³⁷. Tačiau visais atvejais neorealistai, bandantys įtraukti identiteto klausimą į savo tyrimų darbotvarkę, susiduria su identiteto, naujų kolektyvinių veikėjų bei jų poveikio tarptautinei tvarkai apibrėžimo problema.

Analizuojant Rusijos ir Rytų Europos valstybių santykius, realizmo paradigma nesuteikia alternatyvių aiškinimo galimybių: Baltarusija ir Ukraina (kaip ir visos kitos NVS valstybės) yra priklausomos nuo Rusijos, nes pastaroji turi daugiau karinės galios, o prieštaravimas jos vykdomai politikai gali kelti grėsmę aplinkinių valstybių saugumui ir galbūt net nepriklausomybės praradimą. Taip aiškinant yra svarbus tik Rusijos identitetas, t.y. ar ji apibrėžia save kaip vakarietišką pragmatinę ar rytų imperinę valstybę³⁸, nes būtent nuo jos priklauso kitų veikėjų išlikimas ar bent jau minimalios galimybės save apibrėžti. Toks redukcionistinis požiūris tampa patogus aiškinant, kokiomis sąlygomis Rusija išnaudoja savo galią ir išlaiko įtaką kaimyninėse valstybėse, tačiau remiantis vien šiuo požiūriu ir nesinaudojant istoriniais, kultūriniais, simbolistiniais nacionalizmo teoretikų samprotavimais negalima paaiškinti, kodėl kaimyninėse valstybėse Rusijos įtaka yra nevienoda, nors geografiniai ir kariniai lyginamieji kriterijai santykinai panašūs, panaši ir priklausomybė nuo Rusijos gamtinių išteklių.

³⁶ Mearsheimer, John, "Disorder Restored" in G. Allison, G. F. Treverton (eds.) *Rethinking America's Security*, New York: W.W. Norton, 1992, p. 213-237.

³⁷ Lapid, Yosef, Friedrich Kratochwil, "Revisiting the "National": Towards and Identity Agenda in Neorealism?" in Lapid, Yosef, Friedrich Kratochwil (eds.) *The Return of Culture and Identity in IR Theory*, Boulder, London: Lynne Rienner Publisher, 1996, p. 113.

³⁸ Tsygankov Andrei P. "From International Institutionalism to Revolutionary Expansionism: The Foreign Policy Discourse of Contemporary Russia", *Mershon International Studies Review*, Vol. 41 (1997), pp. 247-268; Light, Margot. "In Search of an Identity: Russian Foreign Policy and the End of Ideology" in Fawn, Rick (ed.) *Ideology and National Identity in Post-Communist Foreign Policies*, London, Portland, Or: Frank Cass, 2004, pp. 42-59; White, Stephen, Ian McAllister, Margot Light, John Lowenhardt, "A European or a Slavic Choice? Foreign Policy and Public Attitudes in Post-Soviet Europe", *Europe-Asia Studies*, Vol. 54, No. 2 (March, 2002), pp. 181-202; Polikanov, Dmitry, Graham Timmins. "Russian Foreign Policy under Putin" in Ross, Cameron (ed.) *Russian Politics under Putin*, Manchester, New York: Manchester University Press, 2004, pp. 223-235; Tolz, Vera. "Conflicting "Homeland Myths" and Nation-State Building in Postcommunist Russia", *Slavic Review*, Vol. 57, No. 2 (Summer, 1998), pp. 267-294; Urban, Michael. "Remythologizing the Russian State", *Europe-Asia Studies*, Vol. 50, No. 6 (September, 1998), pp. 969-992.

Nepriklausomai nuo terminų skirtumo, kurie atsiranda kiekvienoje paradigmoje, realizmo prielaidos tyrinėjant nacionalinę tapatybę svarbios dviem aspektais: pirma, pabrėžia išorinių veikėjų įtaką, antra, tapatybės santykio su valstybės galia.

1.1.2. Neoliberalizmas: tarpusavio priklausomybė kaip tapatybę formuojanti sąlyga

Deklaruojant valstybių tarpusavio priklausomybę, neoliberalų ontologinės prielaidos nedaug skiriasi nuo realistų: ir vieni, ir kiti tiki valstybe kaip pagrindiniu tarptautinių santykių veikėju, tiki anarchišku tų santykių pobūdžiu.

Liberalizmo paradigma apima tas teorijas ir aiškinimus, kurie pabrėžia valstybės ir visuomenės ryšį bei vidaus politiką kaip esminius kintamuosius, lemiančius valstybės preferencijas. Šios paradigmos autoriai kalba apie tarpusavio priklausomybės, atstovaujamųjų institucijų reikšmę, socialinio kompromiso dėl viešųjų vertybių, tokių kaip etninis identitetas, socialinė apsauga, socialinių ir ekonominių vertybių persikirstymo reikšmės³⁹. Vis dėlto neoliberalizmas leidžia atverti valstybės „juodąją dėžę“ ir studijuoti valstybės institucijų įtaką užsienio politikai, kita vertus, institucionalizmas reiškia, kad tarptautinės institucijos gali veikti ir atskiras valstybes. Tokios prielaidos įvedimas neoliberalams duoda bent vienu argumentu daugiau analizuojant nacionalinę tapatybę – viena vertus, ją įtakoti gali institucijos valstybės viduje, kita vertus, ji yra atveriamą poveikiui iš išorės⁴⁰. Klausimas, į kurį institucinį požiūrį propaguojantys neoliberalai turėtų atsakyti yra kaip sėkmingai institucijos užtikrina kelių tapatybių koegzistavimą, ar politinės institucijos gali užkirsti kelio tapatybei formotis apskritai, kaip išmatuoti tiek valstybės, tiek tarptautinių institucijų poveikį tapatybės formavimuisi.

Kitas aiškinimas, kurį pasitelkia šios paradigmos autoriai yra pokyčius tarptautiniuose santykiuose aiškinti pasitelkiant valstybių tarpusavio priklausomybės koncepciją. Valstybių tarpusavio priklausomybės teorija, išplėtota Roberto Keohane ir Josepho Nye, ir kitos neoliberalizmo teorijos daugiausiai dėmesio skyrė būtent ekonominei valstybių tarpusavio

³⁹ Legro, Jeffrey W., Andrew Moravcsik “Is Anybody Still a Realist?” *International Security*, Vol. 24, No. 2. (Autumn, 1999), p. 10.

⁴⁰ Plačiau: Pranevičiūtė, Jovita, “Liberalus nacionalizmas tradicinėse demokratijose ir postsovietinėje erdvėje”, *Politologija*, Nr. 1 (45), 2007, p. 157-167.

priklausomybei, kuri apibrėžiama kaip situacija, kurioje valstybės arba kiti veikėjai jų viduje abipusiškai veikia vienas kitą⁴¹.

Valstybių jautrumą ir pažeidžiamumą Keohane ir Nye sieja su komunikacijos technologijų plėtra⁴². Vėlesniuose savo darbuose Nye žengia dar toliau ir plėtoja valstybių tarpusavio priklausomybės teoriją, tačiau akcentuoja ne valstybių tarpusavio karinę ar ekonominę, bet jų vertybinę/kultūrinę priklausomybę, kuri neatsiejama nuo greitos komunikacijos. Nye bando išskirti ir apibrėžti skirtingas galias, būdingas visų pirma valstybiniams veikėjams. Jis išskiria kietąją (karinę), ekonominę ir minkštąją (vertybinę, kultūrinę) galias. Visos jos susijusios, nes padeda vienam veikėjui pakeisti kito veikėjo elgesį⁴³. Nye minkštosios galios šaltiniais laiko konkrečios valstybės kultūrą, vertybes, jos institucijas ir vykdomas politikas. Jeigu karinė galia remiasi protekcionizmu, atgrasinimu ir prievarta, o ekonominė – paskatomis ir prievarta, tai minkštosios galios pagrindas – patrauklumas ir tarptautinės darbotvarkės formavimas⁴⁴, t.y. nematerialūs veiksniai.

Siekiant disertacijoje iškeltų tikslų, Nye minkštosios galios koncepcija yra svarbus pavyzdys, leidžiantis atskleisti, kad vienos valstybės gali bandyti pakeisti kitų valstybių požiūrį į save, o kartu ir iš naujo apibrėžti, kas yra „mes“ ir kas yra „kiti“. Be to, vienos valstybės išpažįstamų vertybių ar diktuojamos darbotvarkės pasikeitimas gali pakeisti ne tik tos valstybės, bet ir kitų valstybių savęs apibrėžimą. Nors Nye teigia, kad minkštosios galios resursai yra kultūra ir vertybės, kurios veikia kitų valstybių individualius ir kolektyvinius identitetus⁴⁵, jis tik iš dalies ir tik netiesiogiai bando apibrėžti, kaip tie identitetai formuojasi, kodėl viena kultūra ir vertybės tampa patrauklesnės nei kitos. Nye savo teoriją grindžia vieno atvejo analize – jis analizuoja tik JAV minkštąją galią ir jos įtaką užsienio politikos sprendimų priėmimui. Jo teiginiai, kad tokios galios šaltiniai JAV yra demokratija, žmogaus teisės, individualios raiškos galimybės⁴⁶, yra ypač patrauklūs siekiant pagrįsti prielaidą, kad labiau tikėtina, jog minkštąja galia visų pirma naudosis

⁴¹ Keohane, Robert O., Joseph S. Nye, *Power and Interdependence*. 2nd edition. Harper Collins Publishers, 1989, p. 8.

⁴² Keohane, Robert O., Joseph S. Nye, *Power and Interdependence*. 2nd edition. Harper Collins Publishers, 1989, p. 12.

⁴³ Nye, Joseph S. *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. New York, NY: Public Affairs, 2004, p. 7.

⁴⁴ Ibid., p. 31.

⁴⁵ Ibid., p. 41.

⁴⁶ Nye Jr., Joseph S. "Soft Power and European-American Affairs" in Thomas L. Ilgen (ed.) *Hard Power, Soft Power and the Future of Transatlantic Relation*. England, USA: Ashgate Publishing Ltd., 2006, p. 26.

demokratinės valstybės, „kurios yra įsivaizduojamos kaip turinčios moralinį autoritetą“⁴⁷. Vis tik analitine prasme minkštosios galios koncepcija nėra tinkamai apibrėžta: neaišku, ką Nye supranta kaip kultūrinę įtaką, nedetalizuota, kaip teorija gali būti taikoma ne JAV atveju ar kaip išmatuojamas tos kultūrinės įtakos efektyvumas ir pagalba siekiant kitų interesų.

Pastaruoju metu akademikus, tyrinėjančius Rusiją ir jos užsienio politiką, vis dažniau patraukia Nye apibrėžta minkštosios galios sąvoka, kuri apima visus aspektus, dėl ko Rusija galėtų būti patraukli užsienio valstybėms – tai žiniasklaida, ekonomika, kalbos, religijos panašumai, istorinės prielaidos, šeimyniniai ryšiai, elektroninė produkcija⁴⁸. Dauguma akademikų ir užsienio politikos praktikų sutinka, kad nesvarbu, kaip Rusija save apibrėžtų ar kokią šalies identiteto apibrėžimą deklaruotų elitas, už to visada slypi Rusijos imperinės ambicijos⁴⁹, ir visai nesvarbu, ar jos įgyvendinamos pasitelkiant karinę prievartą, ekonomines priemones ar primetant kitai šaliai idėjas apie save. Suprantama, kad yra ir autorių, kurie teigia egzistuojant skirtumą tarp imperinių ambicijų ir savo jau turimos įtakos išlaikymo. „Maskvai neturi būti uždrausta turėti savų politinių, karinių ir ekonominių interesų postsovietinėje erdvėje“ – toks požiūris dažnai dominuoja, teigiant, kad Rusija po Sovietų Sąjungos žlugimo turi teisę į tam tikrus išskirtinius interesus Rytų Europoje ir tarsi užsimenant, kad net naujosios valstybės, susikūrusios po Šaltojo karo, neturėtų siekti nusikratyti tokių „neuždraustų interesų“. Dilema, ar valstybė turi sąmoningai naudotis minkštosios galios privalumais, juos kurti, ar tai yra natūralus, savaime susiklostantis procesas, trukdo šią teoriją taikyti platesniame kontekste bei atsakyti į kai kuriuos klausimus. Pavyzdžiui, ar tai, kad Johny Deppas yra itin populiarius Irane, prisideda prie JAV galios didinimo šioje valstybėje; ar Verkos Serdiučkos populiarumas Rusijoje daro Rusiją kultūriškai labiau priklausomą nuo Ukrainos.

Šios disertacijos kontekste svarbi plėtojama idėja apie nematerialius veiksnius, kurie gali lemti kitų valstybių identitetus ir jų formavimo bei performavimo procesą. Kaip teigia pats Nye, minkštoji galia realizuojama nenaudojant prievartos, bet naudojant darbotvarkės nustatymo metodą, kuriuo siekiama kooptuoti (įtraukti įtakos zoną ar į kokią nors tarptautinę veiklą) kitas valstybes. Vis dėlto rezultatas, kad viena valstybė įtraukė kitą į savo kultūros ar vertybių zoną, dar

⁴⁷ Nye, Joseph S. *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. New York, NY: Public Affairs, 2004, p. 6.

⁴⁸ Andei P. Tsygankov, „If Not by Tanks, then by Banks? The Role of Soft Power in Putin’s Foreign Policy“, *Europe-Asia Studies*, Vol. 58, No. 7, November 2006, p. 1079. (1079 – 1099)

⁴⁹ Sestanovich, Stephen, „Geotherapy: Russia’s Neurosis and Ours“, *National Interest*, Fall 1996. www.jstor.com, [Žiūrėta, 2008-11-15].

nereiškia, kad ji naudojo minkštąją galią, nes sprendimą įtrauktoji valstybė galėjo priimti ir dėl kitų priežasčių: kaimyninės valstybės nenugalimumo mito arba dėl tarptautinių institucijų veiklos, kurios per laiką įgavo legitimumą⁵⁰. Taigi ryšys tarp minkštosios galios, kurią turi valstybė A, ir valstybės B sprendimo save apibrėžti per valstybės A identitetą nebūtinai yra priežastinis, juo labiau, kad Nye nesiekia apibrėžti vertybių perdavimo ir kultūros skleidimo užsienyje politikos. Todėl Cygankovas, taikydamas minkštosios galios modelį Rusijai, yra teisingas teigdamas, kad Rusijos siekis naudoti minkštąją galią Rytų Europoje yra toks pat legitimus kaip ir JAV⁵¹. Tačiau yra labai svarbi išlyga: iš tiesų patrauklias vertybes, idėjas ar kultūrinius reiškinius visi veikėjai turi turėti teisę rinktis savarankiškai, nepriverstinai, kuomet toms vertybėms ar darbotvarkėms įsitvirtinti ar įtvirtinti nenaudojama kitų formų galia.

Neoliberalizmo autorių sureikšmintos institucijos, verčia atkreipti dėmesį į jų reikšmę tapatybės formavimuisi. Neoliberalizmo atstovų įvestos ekonominės valstybių tarpusavio priklausomybės ir minkštosios galios koncepcijos leidžia išplėsti tapatybės formavimosi veiksmų analizę dviem aspektais. Pirma, šalia tokių materialių tapatybės veiksmų kaip geografinė ir karinė galia galima įvesti ekonominį veiksmą. Antra, neoliberalizmo pasiūlyta minkštosios galios koncepcija pabrėžė nematerialių veiksmų įtaką identiteto formavimuisi: Nye pavyko parodyti, kad kultūra, vertybės ir normos gali būti ne mažiau svarbios valstybėms apibrėžiant save.

1.1.3. Konstruktyvizmas: kintančių tapatybių apibrėžimo kriterijai

Postpozityvizmas aprėpia keletą minties srovių ir keletą skirtingų teoretikų grupių, iš kurių pirmiausia paminėtinos konstruktyvizmo, feminizmo, kritinių teorijų, postmodernizmo ir postruktūralizmo prieigos. Kiekviena grupė turi savo teorinę darbotvarkę, tačiau jos visos sutartinai meta iššūkį pozityvistinėms prielaidoms⁵², kuriomis remiasi realizmas ir neoliberalizmas. Visas prieigas vienijantis postpozityvizmas gali būti apibendrintas kaip savotiška kognityvinė kritika egzistuojančiai tarptautinių santykių pažinimo tradicijai: pasak realistų ir kitų

⁵⁰ Nye, Joseph S. *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. New York, NY: Public Affairs, 2004, p. 7.

⁵¹ Andrei P. Tsygankov, „If Not by Tanks, then by Banks? The Role of Soft Power in Putin’s Foreign Policy“, *Europe-Asia Studies*, Vol. 58, No. 7, November 2006, pp. 1079 – 1099; Tsygankov, Andrei. “Projecting Confidence, Not Fear: Russia’s Post-Imperial Assertiveness”, *Orbis*, Vol. 50, No. 4 (Fall 2006), pp. 677–690; Tsygankov, Andrei. “Vladimir Putin’s Vision of Russia as a Normal Great Power,” *Post-Soviet Affairs*, Vol. 21, No. 2 (2005), pp. 132–158.

⁵² Zalewski, Marysia, Cynthia Enloe, “Tapatybės problema tarptautinių santykių teorijoje”, iš *Tarptautinių santykių teorija šiandien*, sud. Ken Booth, Steve Smith, Vilnius: Algarvė, 2000, p. 287.

pozityvistų, žinios apie realų pasaulį yra distiliuojamos iš išorinių faktų visumos užuot siekus, kad teorija atliktų esminį vaidmenį konstruojant ir apibrėžiant tai, kas laikoma faktais⁵³.

Kaip pastebi Wendtas, pokyčiai tarptautinėje struktūroje ar pačių veikėjų pokyčiai gali būti ne tik materialinių, bet ir socialinių veiksmų rezultatas⁵⁴. Reflektyvizmas kritikuoja ontologinius ir epistemologinius pozityvizmo, kuriuo pagrįstas realizmas, pagrindus, apeliuodamas į socialinių fenomenų istoriškumą, žinojimo, praktikos ir diskurso ryšius. Kaip Robert Coxas teigia savo vienoje iš labiausiai cituojamų publikacijų, tai nereiškia, kad kritinės teorijos nesirūpina praktinių problemų sprendimu, tačiau skirtingai nei realizmo, jų išeities taškas nėra jau egzistuojančios tvarkos ar realybės kaip duotybės pripažinimas, bet politinės ar socialinės tvarkos paieška remiantis normatyviniais kriterijais⁵⁵. Reflektyvizmas remiasi prielaida, kad istorinės struktūros – materialinių resursų, idėjų ir institucijų sąveika – veikia individo veiksmus ir jos negali būti ignoruojamos, nors jų poveikis priklauso nuo konteksto.

Kaip ir visos kitos postpozityvistinės prieigos, konstruktyvizmas yra susiskaldęs į daugelį versijų (konvencinį, kritinį, socialinį, struktūrinį, neoklasikinį, postmodernų, natūralistinį ir kt.). Šiuo darbu nesiekama iširti jų įvairovę, bet, priešingai, iškristalizuoti konstruktyvistams priskiriamų autorių rekomenduojamus tapatybės formavimosi veiksmus. Todėl šiame darbe naudojamosi Tedo Hopfo siūlymu konstruktyvizmą skirsti į konvencinį ir kritinį⁵⁶. Abi srovės siūlo alternatyvą dominuojančiai tarptautinių santykių teorijų darbotvarkei, tačiau konvenciniai konstruktyvistai iš principo keičia tik tyrimo klausimus – rekonceptualizuoja grėsmių balanso teoriją, saugumo dilemą, neoliberalų bendradarbiavimo teoriją, tačiau neatmeta galimybės atrasti priežastinį ryšį tarp kintamųjų⁵⁷. Kai kurie kiti autoriai tokį konstruktyvizmą vadina „minkštuoju konstruktyvizmu“⁵⁸, kuris gali būti apibendrintas kaip idealizmo ir materializmo dichotomijos įtvirtinimo atsisakymas⁵⁹. Kritiniai konstruktyvistai (Cambellas, Dalby, Krause'as) yra artimi

⁵³ Ibid., p. 288.

⁵⁴ Wendt, Alexander, *Tarptautinės politikos socialinė teorija*, Vilnius: Eugrimas, p. 27.

⁵⁵ Cox, Robert W. "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 10, No. 2, 1981, p. 130.

⁵⁶ Hopf, Ted. "The Promise of Constructivism in International Relations Theory", *International Security*, Vol. 23, No. 1 (Summer 1998), pp. 171-200.

⁵⁷ Frederking, Brian. "Constructing Post-Cold War Collective Security", *American Political Science Review*, Vol. 97, No. 3, August 2003, p. 364.

⁵⁸ Tokią sąvoką vartoja V. Kubalkova lygindama kai kurių konstruktyvistų studijas su neliberalų prielaidomis: Kubalkova, Vendulka „Soviet „New Thinking“ and the End of Cold War“ in Kubalkova, Vendulka (ed.) *Foreign Policy in a constructed World*. Armonk, New York, London, England: M.E. Sharpe, 2001, pp. 99-145.

⁵⁹ Messari, Nisar. "Identity and Foreign Policy: The Case of Islam in U.S. Foreign Policy" in Kubalkova, Vendulka (ed.) *Foreign Policy in a constructed World*. Armonk, New York, London, England: M.E. Sharpe, 2001, pp. 227-248.

postmoderniai politinei filosofijai, kuri atmeta pozityvistinę epistemologiją, metodus ir galimybes igr̃yti objektyvių žinių. Jų tikslas yra demistifikuoti praktinius diskursus, kurie apibr̃žia socialinį kontekstą tam, kad paskatintų pokyčius⁶⁰. Kritiniai konstruktyvistai neskiria tyriñjimo objekto ir subjekto, pripažįsta, kad pats tyriñtojas gali paveikti ir keisti tyriñjamą objektą. Būtent konvencinis konstruktyvizmas siūlo savotišką vidurio poziciją tarp materializmo ir kritinio refleksyvizmo. Tokie autoriai kaip Adleris⁶¹, Ruggie⁶², Onufas⁶³, McSweeney⁶⁴ yra priskirtini tiems, kurie konstruktyvizmą įsivaizduoja kaip vidurio kelią. Jie savo darbuose yra išsakę siekį suartinti „racionalizmą“, kuriuo grindžiamas realizmas ir neoliberalizmas, su „refleksyvizmu“/ „postpozityvizmu“, todėl jų siūlomų tapatybės tyrimo būdų pasirinkimas atitinka visą darbo logiką.

Kritinis konstruktyvizmas daugiau dėmesio skiria identiteto ir kitų socialinių konstrukų atsiradimui, tuo tarpu konvencinis konstruktyvizmas analizuoja socialinių konstrukų reprodukciją ir poveikį kitiems procesams⁶⁵. Kritinis ir konvencinis konstruktyvizmas skiriasi, ko neakcentuoja Hopfas, analizės lygmenimis: akivaizdus kritinio konstruktyvizmo polinkis analizuoti individo lygmens procesus, o konvencinis konstruktyvizmas gali būti pavadintas ir struktūriniu, nes skiria daugiau dėmesio kolektyviniams veikėjams, socialinei tarptautinių santykių tvarkai (Adleris, Wendtas, McSweeney, Hopfas).

Nepaisant egzistuojančių skirtubių tarp konvencinio konstruktyvizmo atstovų, egzistuoja bendra jų idėjų sistema, be to, patys autoriai save priskiria šiai teorinei prieigai. Tai leidžia analizuoti konstruktyvizmą kaip vieną iš tarptautinių santykių paradigmu, išsamiausiai analizuojančių tapatybės fenomeną.

Konstruktyvizmas, besiremiantis postpozityvistinėmis prielaidomis, tyriñja, kaip individai ir kolektyviniai junginiai apibr̃žia save ir kitus konkrečiame socialiniame kontekste.

⁶⁰ Frederking, Brian. “Constructing Post-Cold War Collective Security”, *American Political Science Review*, Vol. 97, No. 3, August 2003, p. 364.

⁶¹ Adler, Emanuel, “Seizing Middle Ground: Constructivism and World Politics”, *European Journal of International Politics*, Vol. 3 (September), 1997, pp. 319-363; Adler, Emanuel, Michael Barnett. *Security Communities*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

⁶² Ruggie, John G., *Constructing World Polity*, New York: Routledge, 1998.

⁶³ Onuf, Nicolas G., “World of Our Making: The Strange Career of Constructivism in International Relations” in Puchala, Donald (ed.) *Visions of International Relations*. Columbia: University of South Carolina Press, 2002, pp. 119-141.

⁶⁴ McSweeney, Bill. *Security, Identity and Interests. A Sociology of International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

⁶⁵ Hopf, Ted. “The Promise of Constructivism in International Relations Theory”, *International Security*, Vol. 23, No. 1 (Summer 1998), p. 184.

Konstruktyvistai (Coxas, Hopfas, Kubalkova, Frederkingas, Messari, Adleris, Ruggie, Onufas, McSweeney, Wendtas) atmeta realistų ir neoliberalų prielaidą, kad veikėjų identitetas yra fiksuotas, ir teigia, kad jis gali kisti laike ir erdvėje. Be to, *a priori* tikima, kad kiekvienas veikėjas, nesvarbu, ar individas, ar kolektyvinis darinys, pats save apibrėžia.

Antra, teigiama, kad individai ar kolektyviniai dariniai gali turėti ne vieną, o kelis identitetus. Wendtas kalba apie keturių rūšių – asmeninį, rūšinį, vaidmens, kolektyvinį – identitetus⁶⁶. Vieno iš jų kaita visiškai nereiškia kito kaitos. Nors Wendtas neteigia, kad kelių identitetų turėjimas būtinai preziumuoja krizę, tačiau jis pateikia prielaidas, kuriomis remiantis galima spręsti, kaip bus išspręstas vidinis konfliktas: pirma, tai priklausys nuo santykinės identitetų hierarchijos, kurios laikosi „aš“; antra, hierarchija greičiausiai atspindės tvarką, kuria identitetai pateikti Wendto teorijoje.

Trečia, politinės, ekonominės ir socialinės struktūros gali skatinti formuoti tam tikrą specifinį identitetą⁶⁷. McSweeney teigimu, tiek identitetas, tiek interesai yra individų pasirenkami, o tai reiškia, kad valstybės elgesys yra kognityvinių ir materialių struktūrų sąveikos pasekmė. Tokiu atveju galia formuoti tokį pasirinkimą priklauso visų pirma tiems veikėjams, kurie turi tam tikrą žinojimą. Toks pasirinkimas yra daromas valstybių sąveikos tarptautiniame kontekste bei valstybei sąveikaujant su įvairiomis subgrupėmis valstybės viduje. McSweeney neatmeta galimybės, kad politinė praktika gali sudaryti tokias sąlygas, kai manipuluojama materialiais interesais, tokią praktiką autorius vadina *viliojimo* (kaip patrauklumo realizavimas) veikla, galinčia lemti identiteto pokyčius⁶⁸ per interesų formavimą. Tai labai artima mintis tam, ką Nye vadina minkštąja galia⁶⁹.

Ketvirta, veikėjai gali rinkti kaip apibrėžti savo tapatybę⁷⁰. Naujausi konstruktyvistų bandymai parodyti, kad tarptautinius konfliktus galima spręsti konstruojant bendro identiteto atmosferą⁷¹, vis dėlto nepaliečia klausimo apie nelygiavertį valstybių poveikį viena kitai

⁶⁶ Wendt, Alexander, *Tarptautinės politikos socialinė teorija*, Vilnius: Eugrimas, p. 239-245.

⁶⁷ Rousseau, David, A. Maurits van der Veen, “The Emergence of a Shared Identity: An Agent-Based Computer Simulation of Idea Diffusion”, *Journal of Conflict Resolution*, 2005, Vol. 49, p. 689.

⁶⁸ Bill McSweeney, *Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 171.

⁶⁹ Jeigu Nye šiai idėjai pristatyti išimtinai naudoja JAV atvejo analizę, tai McSweeney tokią galimą patrauklumo kūrimo strategiją taiko ES.

⁷⁰ Frederking, Brian. “Constructing Post-Cold War Collective Security”, *American Political Science Review*, Vol. 97, No. 3, August 2003, p. 364.

⁷¹ Rousseau, David L., Rocio Garcia-Retamero, “Identity, Power, and Threat Perception: A Cross-National Experimental Study”, *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 51, No. 5, October 2007, pp. 744-771. Reikia pastebėti,

konstruojant viena kitos identitetus. Kitais žodžiais tariant, ne visi autoriai sutinka, kad panašaus ar bendro identiteto konstravimas ir skirtingumo išnykimas lemia vienareikšmės pasekmes: pirma, remiantis sugrėsminimo teorija (ji bus trumpai aptarta toliau), identitetui kilusi grėsmė gali iškelti visuomenės išlikimo klausimą⁷², antra, logiška konstruktyvistų išvada turėtų būti ta, kad identitetų perkonstravimas gali duoti tam tikrų praktinių rezultatų, kurie motyvuotų tarptautinių santykių veikėjus elgtis kitaip.

Penkta, daugiau įtakos formuojant identitetus valstybėje ar visuomenėje gali turėti tam tikri veikėjai – politinis ar ekonominis elitas, intelektualai.

Šešta, struktūros ir veikėjai viena kitą konstruoja tiek valstybės viduje, tiek ir tarptautiniu lygmeniu. Pavyzdžiui, Charles'as Tilly išskiria net penkias galimas veikėjų sąveikos formas, kurios skirtingais veikimo principais veikia identiteto formavimąsi: grandininis ryšys (du ar daugiau lygiaverčių ryšių tarp socialinių veikėjų), hierarchinis ryšys (santykis yra asimetris, subordinacinis), triados (trijų veikėjų panašus ar lygiavertis santykis), poros kategorijos (du veikėjai yra atskirti aiškia riba, bet tarp jų egzistuoja bent vienas ryšys), organizacinis santykis (organizacijos yra nusistovėjusių ryšių visuma, kurioje bent vienas veikėjas turi teisę nustatyti ryšių ribas, kurios sietų veikėjus, esančius organizacijoje)⁷³.

Svarbiausia tikslas, kurio siekia Wendtas, McSweeney ir daugelis kitų konstruktyvizmo autorių, yra šis – neatmetant pozityvistinio racionalizmo ir materializmo, atskleisti, kad identitetas vis dėlto yra ne tik materialų, bet ir nematerialių veiksmų sąveikos rezultatas. Pavyzdžiui, savęs kaip „didžiosios valstybės“ apibrėžimas negalimas, jeigu teritorija yra labai maža, tačiau jau yra nusistovėjusi tradicija, kad didžiąja valstybe bus vadinama tik ta, kuri turės interesų ne tik savo regione, nepriklausomai nuo jos teritorijos dydžio.

Konstruktyvistų bandymai paaiškinti tapatybės formavimosi procesą postsovietinėje erdvėje yra gana riboti. Esamą ribotą literatūrą, kuri per konstruktyvizmo prizmę žiūri ir vertina situaciją Rytų Europos regione, galima suskirstyti į dvi pagrindines grupes. Pirmajai priskirtini tie

kad šių autorių prielaidos yra sietinos su autorių, rašančių apie saugumo bendruomenes, prielaidomis: taikaus gyvenimo praktika ir bendro identiteto konstravimas užtikrina prognozuojamumą, nuspėjamumą, o tai generuoja tam tikrą tvarką, veikėjų tarpusavio pasitikėjimą. Adler, Emanuel, Michael Barnett, "A Framework for the Study of Security Communities" in Adler, Emanuel, Michael Barnett, *Security Communities*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

⁷² Weaver, Ole, "Securitization and Desecuritization" in Lipschutz, Ronnie D. (ed.), *On Security*. New York: Columbia University Press, 1995, p. 67.

⁷³ Tilly, Charles, "International Communities, Secure or Otherwise" in Adler, Emanuel, Michael Barnett, *Security Communities*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, p. 403. Plačiau: Tilly, Charles, *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*, New York: Russell Sage Foundation, 1984.

autorai, kurie bando ieškoti alternatyvos tradiciniam realizmui ir naudoja identiteto (dažniausiai etninio) analizę tam, kad pagrįstų konkretų politinį sprendimą. Šie autoriai beveik neskiria dėmesio tam, kaip identitetų (per)formavimas veikia užsienio politikos interesų formavimą⁷⁴. Tarsi tikima Rusijos ar kitų postsovietinių valstybių identitetų svarba, jų kaita laike, tačiau beveik nieko nepasakoma apie Rusijos ir kitų valstybių identitetų tarpusavio sąveiką.

Antrajai grupei priskirtini autoriai, kurie daugiau dėmesio skiria identitetų ir interesų konstravimo teorijai, o Rusija ar kitos NVS valstybės naudojamos daugiau kaip atvejo analizės. Hopfas bandė atrasti ryšį tarp Sovietų Sąjungoje ir Rusijoje besiformuojančio identiteto ir jo ryšio su vykdoma užsienio politika. Analizuodamas individualius ir kolektyvinius identitetus politiniame ir kultūriniame diskursuose, jis išskiria šešis užsienio politikos klausimus, atsakymai į kuriuos priklauso nuo skirtingo politikos ir meno veikėjų savęs apibrėžimo⁷⁵. Dauguma kitų autorių, rašančių apie identitetą, remdamiesi subjektyviomis interpretacijomis išskiria kelis egzistuojančius Rusijos ar kitų valstybių identitetus ir bando juos susieti su vykdoma užsienio politika, nepaisydami teorinio nuoseklumo ir net nebandydami naudoti jokios teorijos prielaidų pasirinkimo pagrindimui ir nekonstruodami savo modelio⁷⁶.

Pateikti apibendrinančias išvadas apie identiteto formavimosi veiksnį nėra pirminis konstruktyvizmo tikslas, tačiau pasitelkus visą paletę konstruktyvistinių įžvalgų galima pabandyti išskirti dažniausiai minimus valstybės tapatybės formavimosi veiksnį. Visų pirma tai egzistuojančios socialinės normos ir tradicijos, tarptautinės hierarchijos supratimas ir egzistuojantys diskursai, politikų ir visuomenės veikėjų formuojami diskursai apie savo ir kitas valstybes, taip pat tautinių mažumų ir „kito“ suvokimas valstybės viduje, istorijos interpretacijos ir nacionalinių (supranacionalinių) simbolių diskursai ir racionaliai priimti vaidmenys.

Tarptautiniuose santykiuose konstruktyvizmas išlieka analitiniu instrumentu identitetams ar jų formavimosi sąlygoms apibrėžti, tačiau sunkiai yra perkeliamas į politinę praktiką, ypač turint omenyje pačio veikėjo perkuriamą tikrovę ir besikeičiančias interpretacijas apie

⁷⁴ Marsh, Rosalind, "The Nature of Russia's Identity: The Theme of "Russia and the West" in Post-Soviet Culture". *Nationalities Papers*, July, 2007, Vol. 35 Issue 3, pp. 555-578; Oushakine, Serguei, "Vitality rediscovered: theorizing post-Soviet ethnicity in Russian social sciences". *Studies in East European Thought*, September, 2007, Vol. 59 Issue 3, pp. 171-193;

⁷⁵ Hopf, Ted, *Social Construction of International Politics. Identities and Foreign Policies, Moscow, 1995 and 1999*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2002, p. 220.

⁷⁶ Boilard, Steve D. *Russia at the Twenty-First Century: Politics and Social Change in the Post Soviet Era*. Fort Worth, TX: Harcourt Brace College Publishers, 1998; White, Stephen, "Elite opinion and foreign policy in post-communist Russia". *Perspectives on European Politics & Society*, Aug2007, Vol. 8 Issue 2, pp. 147-167; Shlapentokh, Dmitry, "Dugin Eurasianism: a window on the minds of the Russian elite or an intellectual ploy?" *Studies in East European Thought*, Sep2007, Vol. 59 Issue 3, pp. 215-236.

egzistuojantį pasaulį ir visą kitą konstruktyvistų ginamą reliatyvizmą. Bandydamas konstruktyvistines išvalgas priartinti prie tarptautinės politikos praktikos, Wendtas siūlo laikytis nuosaikesnės pozicijos ir neneigti, materialių veiksmų įtakos tarptautiniams santykiams. Tačiau, jo nuomone, reikia turėti omenyje, kad „materialios sąlygos iš tikrųjų yra padarinys to, ką subjektai apie jas galvoja“⁷⁷. Todėl konstruktyvistai siūlo tarptautinių santykių, o tame tarpe ir tapatybės formavimosi analizę pradėti ne nuo materialių struktūrų, bet nuo idėjų, o ypač kultūros, pasiskirstymo sistemoje, paskui pereinant prie materialių jėgų, o ne atvirkščiai⁷⁸.

Todėl realistų teiginį, kad svarbiausi visuomeninio gyvenimo veiksniai yra gamta ir materialios jėgos, ir Wendto keliamą klausimą „Kokia idėjų reikšmė visuomeniniame gyvenime?“ galima pakeisti į šiam tyrimui svarbiausią klausimą – „Koks santykis tarp idėjų ir materialių jėgų visuomeniniame gyvenime, o ypač tapatybės konstravime?“ Analizuojant tapatybę, akivaizdu, kad yra tam tikra dalis materialių veiksmų, kurie riboja tapatybės apibrėžimo galimybių skaičių (pavyzdžiui, Liuksemburgas negali būti vadinamas didžiąja valstybe, taip kaip Lietuva nėra Afrikos valstybė), tačiau nematerialūs veiksniai – pažinimas, supratimas, kalbėjimas apie tai – yra ne mažiau svarbūs tapatybės apibrėžimo riboženkliai. Šioje disertacijoje konstruktyvizmas svarbus kaip teorinė prieiga ir savotiškas metodinis žemėlapis, kuris nusako, kaip tapatybė turi būti analizuojama, į kokius aspektus turėtų būti atsižvelgiama, kokiais būdais turėtų būti išskiriamos ir interpretuojamos tapatybės apraiškos. Galiausiai remianti konstruktyvistų pasiūlymu visų pirma bus analizuojami nematerialūs tapatybės formavimosi veiksniai.

1.1.4. Nacionalizmo studijos: nematerialių ir materialių veiksmų analizės platforma

Kaip jau minėta įvade, nacionalizmo studijos yra labai plačios. Nors formuojantis šiai studijų kryptčiai pagrindinis tikslas buvo paaiškinti, kur, kada ir kodėl atsiranda nacionalizmas, tačiau būtent šios studijų kryptties atstovai padėjo daugiausiai pastangų apibrėždami pačią tapatybės sąvoką. Šio darbo kontekste labai aktualus ir nacionalizmo studijų autorių indėlis tyrinėjant būtent tautinę tapatybę, jos atsiradimą, išlikimą ir aktualizavimą.

Nacionalizmą analizuojančius autorius galima suskirstyti ir pagal tai, kaip jie vertina tautos atsiradimą ir jos raidą bei nacionalizmo atsiradimo priežastis, valstybės ir tautos atsiradimo

⁷⁷ Wendt, Alexander, *Tarptautinės politikos socialinė teorija*, Vilnius: Eugrimas, 2005, p. 393.

⁷⁸ Ibid.

santyki⁷⁹: *pirma*, primordialistai tiki, kad tautos yra prigimtinės, sudaro dalį žmogiškosios prigimties, jų egzistavimas nepriklauso nuo laiko ir istorinio laikotarpio. Tautos – savotiškas šeimos ir genties tęsinys. Walkeriui Connorui tautos apibrėžimas yra neatskiriama susijęs su etniškumu: tikėjimu arba intuicijai įsitikinimu bendra kilme⁸⁰. Individai turi vieną etninį identitetą ir tas identitetas yra fiksuotas dabartyje ir ateityje⁸¹.

Antra, perenializmas, kitaip nei primordializmas, skiria daugiau dėmesio tautinio ir nacionalinio (t.y. valstybinio) identiteto santykiui. Perenialistai neteigia, kad tautos yra prigimtinės, tačiau tvirtina, kad etninės bendruomenės ir tautos yra aptinkamos visais istorijos laikotarpiais. Tai savotiška “etninė-genealoginė” tautos interpretacija, besiremianti įsivaizduojamais ryšiais su protėviais; esminį vaidmenį mobilizuojant visuomenę vaidina kalba, papročiai, kultūra, jungianti jėga yra autentiškumas, tautinės istorijos atsiminimai⁸².

Trečia, modernistai teigia, kad valstybės yra šių laikų fenomenas, turintis kultūrinės šaknis, tačiau iki modernių laikų valstybių elitų ir teritorijų gyventojų nejungė jokie saitai. Modernizacijos/ darnaus vystymo teorijos⁸³ ir *statescraft*⁸⁴, dvejopai aiškina, kodėl susiformavo tautos ir atsirado nacionalizmas: (1) ir palankiai susiklosčiusiomis istorinėmis aplinkybėmis⁸⁵, (2)

⁷⁹ Hutchinson, John, Anthony D. Smith, “General Introduction” in Hutchinson, John, Anthony D. Smith (ed.) *Nationalism. Critical Concepts in Political Science*, Vol. 1, London and New York: Routledge, 2000, p. xxviii.

⁸⁰ Connor, Walker, ‘The Timelessness of Nations’. *Nations and Nationalism* 10 (1/2), 2004, p. 36.

⁸¹ Chandra, Kanchan, “Cumulative Findings in the Study of Ethnic Politics”, *APSA-CP: Newsletter of the Organized Section in Comparative Politics of the American Political Science Association*, Vol. 12, Issue 1, Winter 2001, p. 7.

⁸² Connor, Walker, ‘The Timelessness of Nations’. *Nations and Nationalism* 10 (1/2), 2004, p. 38.

⁸³ Nuo skirtingų autorių pasirinkto analizės būdo kas įtakoja šį intensyvėjimą – etninis ar pilietinis lojalumas ar jų kombinacija. Ši interpretacija kilo iš XX a. 6-7 dešimtmečiuose po dekolonizacijos besivystančioms Trečiojo pasaulio šalims taikytos modernizacijos teorijos, vystymosi strategijos. Viena iš tokių interpretacijų: Hippler, Jochen, *Ethnicity, State, and Nation-Building - Experiences, Policies and Conceptualization*. <http://www.jochen-hippler.de/Aufsatz/Nation-Building/nation-building.html> [žiūrėta, 2006-04-19]

⁸⁴ Pastaraisiais metais „valstybės kūrimas“ dažnai suprantamas politinio stabilumo, konfliktų reguliavimo programa. Gana sėkmingas bandymas pritaikyti valstybės kūrimo teoriją Rusijoje ir kitose postsovietinėse valstybėse: Kolsto, Pal, *Political Construction Sites. Nation-Building in Russia and the Post-Soviet States*. Westview Press, 2000. Identiteto kūrimas gali būti išnaudotas vidinių politinių aktorių, kurie siekia sustiprinti savo valdžią arba integruoti nesutinkančias visuomenės grupes į egzistuojančią ar potencialiai įmanomą „tautą“. Tokiu atveju toks modernus valstybės kūrimas (*statecraft*) yra veiksmas, kuriam vadovauja politinis elitas, besinaudojantis nacionalistine ideologija tam, kad legitimizuotų savo valdžią ir sustiprintų kuriamą valstybę. Pavyzdžiui: Tolipov, Farkhod. *Nationalism as a Geopolitical Phenomenon: the Central Asian Case*. *Central Asian Survey* (2001), 20(2), p. 185. Tautos kūrimo procesą gali išnaudoti ir išoriniai veikėjai, siekdami susikurti ar sustiprinti įtaką užsienio valstybėse ar visuomenėse, susiejant šį procesą su visuomenės valdymo modelio nustatymu, institucijų sukūrimu ir personalo parinkimu. Ottaway, Marina, ‘Think Again: Nation Building’, *Foreign Policy*, Sept/Oct 2002. www.ebsco.com [žiūrėta, 2006-02-19]

⁸⁵ Tradiciškai modernios tautinės valstybės formavimasis yra aprašomas kaip tam tikras santykių intensyvėjimo procesas tarp uždaro “parapijinių” bendruomenių “apačioje” ir vadovų, dažniausiai palaikančių tvarką ir renkančių mokesčius “viršuje”. Kita vertus, pasikeitusios politinės institucijos gali pakeisti, suformuoti iš naujo ar sukurti

ir sąmoningos nacionalistinės, valstybės kūrėjų (elito) veiklos dėka. Modernistams galima priskirti Ernetą Gellnerį, Tomą Nairną, Mirosławą Hrochą, Davidą Laitiną.

Ketvirta, konstruktyvistai atmeta materialistinį modernistų tautos, tautiškumo ir nacionalizmo aiškinimą ir teigia, kad bendruomenės yra įsivaizduojamos, nes tautos atstovai vienas kito asmeniškai nepažįsta ir gali tik įsivaizduoti, kad priklauso vienai bendruomenei. Todėl nacionalizmas artimesnis religijai nei ideologijai, nes jis apima visus, kuriuos sieja toks įsivaizdavimas, nepriklausomai nuo jų politinių įsitikinimų ar ekonominės-socialinės padėties visuomenėje. Pasak Hobsbawno ir Andersono, tautų ir nacionalizmo atsiradimas turi būti siejamas su masinės komunikacijos atsiradimu ir įsigalėjimu.

Penkta, etnosimbolistai teigia, kad negalima tautos apibrėžti ar paaiškinti tautos atsiradimo priežasčių nereferuojant į iki-tautinius kultūrinius elementus: mitus, simbolius, atmintį, vertybes, tradicijas. Šie autoriai pripažįsta tautos atsiradimą moderniu fenomenu, tačiau etninio identiteto kilmės ieško bendruomenės atmintyje. Anthony Smithas, Graham Smithas, Johnas Hutchinsonas, Johnas Armstrongas kalba apie etnosus ir jų ryšį su folkloru, kaip tautos tradicija, apie konkuruojančius tautinius mitus, siekiančius viduramžius, kultūrinį nacionalizmą ir „mito simbolinius kompleksus“.

Tokia nacionalizmo studijų kategorizacija leidžia atskleisti tai, kaip šie autoriai studijuoja tarptautinių santykių teorijose minimus tapatybės formavimosi kriterijus. Jeigu pirmosios dvi grupės autorių ir etnosimbolistai daugiausiai dėmesio skiria tautiškumo formavimuisi istorijos eigoje, t.y. tokiems kultūriniais artefaktams kaip kalba, religija, istorijos interpretacijos, tai vėlesnio laikotarpio teorijos įvedė papildomus kriterijus ir siūlė atsižvelgti į tokius materialinėmis vertybėmis grįstus procesus kaip kapitalizmo plėtra, industrializacija, komercializacija, modernios valstybės atsiradimas ir vieningų normų ir taisyklių tiek periferijose, tiek valstybės centre įtvirtinimas⁸⁶. Be požiūrių įvairovės ir tiek materialių, tiek nematerialių tautinės tapatybės formavimosi priežasčių paieškos, kitas svarbus nacionalizmo studijų autorių nuopelnas yra tas, kad jie tikrino savo pasiūlytus analizės modelius empiriškai, pasitelkdami tiek istorijos studijas, tiek sociologiją, antropologiją, visuomenės nuomonės tyrimus, juos taikydami vieno atvejo analizei ar kelių atvejų lyginimui. Tačiau, kaip ir atskirų tarptautinių santykių paradigmų,

naujus identitetus, t.y. siekiama sukurti vieningą toje teritorijoje gyvenančią visuomenę, kad būtų atsakyta iki-modernių gentinių santykių.

⁸⁶ Moaddel, Mansoor, Marl Tessler, Roland Inglehart, "Foreign Occupation and National Pride", *Public Opinion Quarterly*, Vol. 72, No. 4. Winter 2008, p. 678.

nacionalizmo studijų problema yra bandymo susieti visus atliktus tyrimus nebuvimas: nebandoma nustatyti skirtingų tautinės tapatybės formavimosi faktorių lyginamosios reikšmės.

Apibendrinant reikia pastebėti, kad tarptautinių santykių paradigų ir nacionalizmo studijų apžvalga ir jų formuluojamų prielaidų dėl tapatybės atsiradimo ir kitimo analizė atskleidžia kelias esmines problemas: pirma, nė viena atskira tarptautinių santykių paradigma ar nacionalizmo studijos neduoda išsamaus atsakymo, kas įtakoja tapatybės formavimąsi. Kiekviena iš teorinių prieigų dėlioja savus prioritetus: realizmas akcentuoja materialius karinius ir geografinius aspektus, be to, nepripažįsta jokių kitų veikėjų tik valstybes, ir kalba išimtinai apie valstybių nacionalinius charakterius; neoliberalizmas akcentuoja institucijas, ekonominę ir kultūrinę valstybių tarpusavio priklausomybę; konstruktyvizmas yra labiau tapatybės analizės metodas nei prieiga, neduodanti praktikams aktualių atsakymų; nacionalizmo studijos atspindi atskirus dažnai persidengiančius ar net prieštaringsus tautinės tapatybės formavimosi aspektus. Antra, teorinis pliuralizmas gali virsti teoriniu eklektizmu, jeigu turėsime omenyje, kad kiekviena iš minėtų prieigų tapatybę apibrėžia remdamasi skirtingomis prielaidomis. Tačiau, kaip buvo akcentuojama disertacijos įvade, šio darbo objektas – ne tapatybės analizė, bet veiksniai, kurie įtakoja jos atsiradimą ir kitimą. Todėl nepaisant skirtingų naudojamų terminų net ir toje pačioje paradigmoje, galima išsiaiškinti ir apibrėžti esmę – šiame darbe siekiama išskirti priemones, priežastis, faktorius, t.y. tapatybės formavimąsi įtakančius veiksnius bei juos aprašančias charakteristikas.

1.2. Tautinės identifikacijos ir valstybingumo konstravimo santykis NVS erdvėje: nacionalinė tapatybė

1.2.1. Valstybingumo konstravimas postsovietinėje erdvėje

Socialinėse teorijose mažai skiriama dėmesio tam, kaip tam tikros bendruomenės pradeda save suprasti kaip tautą ir pradeda reikalauti valstybės, arba kada įvyksta lūžinis apsisprendimas ir atsiradus valstybei ima formuotis jos ribose gyvenančiųjų bendrystė⁸⁷. Į šiuos klausimus bandyta atsakyti septintajame-aštuntajame dešimtmėčiuose įvestu „valstybės kūrimo“ terminu ir su tuo susijusiomis Deutscho, Tilly ir Bendixio studijomis. Pats valstybės kūrimo terminas yra

⁸⁷ Brubaker, Rogers, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, p. 55.

architektūrinė metafora, kuri, griežtai kalbant, implikuoja sąmoningų veikėjų – kūrėjų, tautos inžinierių – egzistavimą. Taigi galima teigti, kad valstybės ir tautos genezės teoretikai pasuko dviem kryptimis: pirma, savaiminis valstybės ir tautos ryšio konsolidavimosi procesas (Brubakeris, Rokkanas, Andersonas); antra, Gellneris žengė žingsniu toliau, įsivaizduojamas bendruomenės interpretuodamas kaip “išrandamas”, “sukuriamas” etniniu arba pilietiniu pagrindu. Taigi valstybės kūrimas (*nation-building*) apibrėžiamas kaip procesas, kurio metu konkrečios teritorijos gyventojai tampa lojaliais tos valstybės piliečiais. Valstybės kūrimas reiškia ir naujos valstybės kaip politinio vieneto susikūrimą bei įsitvirtinimo procesą, kurio metu susikuria santykinis vieningumas, adaptacija ir žmonėse atsiranda nacionalinio identiteto jausmas⁸⁸.

Nacionalizmo specialistai bei kitų disciplinų socialinių mokslų atstovai, studijuojantys valstybės ir tapatybės santykį postsovietinėje erdvėje, dažniausiai pasirenka vieną iš dviejų dviejų būdų šiam santykiui aprašyti: einantys pirmu keliu tvirtina, kad “Rytai” visuomet skyrėsi nuo “Vakarų”, todėl ten vykstančius procesus ir po SSRS žlugimo reikia aiškinti kitais terminais (pavyzdžiui, H. Kohnas⁸⁹). Po Sovietų Sąjungos žlugimo Rytų Europoje paraleliai vyksta valstybės ir tautos kūrimo procesai, kurių supratimui reikia ir naujų aiškinimo būdų. Einantys antru keliu teigia, kad nėra griežtos perskyros tarp valstybės ir tautos kūrimosi procesų Vakaruose ir postsovietinėje erdvėje, jų galutinis supanašėjimas – tik laiko klausimas (Snyder, Kuzio⁹⁰).

⁸⁸ Reikia pastebėti, kad įvairūs teoretikai nesutaria, kas gi yra tas pirmasis impulsas valstybei atsirasti ir vėliau išlikti per nacionalinės tapatybės konsolidavimą. Kai kurie akademikai akcentuoja teisinius valstybės susikūrimo pagrindus, pavyzdžiui, Khalilov, Roman, “Moral Justification of Secession: the Case of Chechnya”, *Central Asia Survey* (December, 2003) 22(4), p. 405-420. Nacionalizmo studijų modernizmo krypties priskiriami autoriai teigia, kad valstybės kūrimas (statecraft) yra veiksmas, kuriam vadovauja politinis elitas, besinaudojantis nacionalistine ideologija tam, kad legitimizuotų savo valdžią ir sustiprintų kuriamą valstybę, plačiau: Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1983. Dar kiti tiki, kad vidaus politikos globalizacija lėmia tai, kad nėra viena nauja valstybė negali būti sukurta vien tik vidinių ir išorinių procesų dėka, plačiau: Tolipov, Farkhod. Nationalism as a Geopolitical Phenomenon: the Central Asian Case. *Central Asian Survey* (2001), 20(2), p. 183-194.

⁸⁹ Kohn, Hans, “The Idea of Nationalism”, New York, 1944, p. 329-330. Cituojama iš Kuzio, Taras, ‘The Myth of the Civic State’, *Ethnic and Racial Studies*, Vol.25, No.1 (January 2002), p. 21. <http://www.taraskuzio.net/academic2.html> [žiūrėta, 2006-04-20]

⁹⁰ Kuzio pateikia argumentus, kad perskyra tarp tautinės tapatybės formavimosi bei aktualizacijos Rytų ir Vakarų Europoje yra dirbtinė: (1) visos valstybės turi savo kultūrą, vertybes, identitetus ir istorinius mitus ir skirtingais laikotarpiais į juos apeliuoja skirtingu laipsniu; (2) ne vien tik Vakarai yra ištikimi demokratijos vertybėms ir pilietiškumui, pavyzdžiui, Baltijos valstybėse, Čekijoje, dalyje Ukrainos egzistavo demokratinės valstybės; (3) riba tarp Rytų nacionalizmo ir Vakarų nacionalizmo yra dirbtinė, nes ji neatitinka egzistuojančių ribų tarp tautinių mažumų ir kitų etnosų, susimaišiusių su titulinėmis tautomis; (4) Vakarų idealizuojamas pilietinis nacionalizmas nebuvo toks jau visa apimantis, tautiniais, rasiniais ir religiniais pagrindais žmonės buvo ilgai diskriminuojami Didžiojoje Britanijoje ir JAV; (5) dažnai ignoruojama, kad etninis Rytų nacionalizmas laikui bėgant gali tapti pilietiniu; (6) neigiamos nuostatos Rytų atžvilgiu neleidžia pastebėti, kad asimiliacijos procesai vienodai sparčiai vyksta tiek Rytuose, tiek Vakaruose. Plačiau: Kuzio, Taras, ‘Western Multicultural Theory and Practice and its

Priklausomai nuo pasirinkto analizės kelio, autoriai daro išvadą dėl to, ar galimas vakarietiškos nacionalinės sąmonės – kai identitetas siejamas su pliuralizmu, demokratija, pasirinkimo laisve – įsigalėjimas buvusiose sovietinėse respublikose.

Toliau detalizuojant tautinės tapatybės ir valstybės kūrimo santykį galima išskirti du požiūrius. Pirmąjį atstovauja Brubakeris, teigiantis, kad nors kai kurie pilietinės valstybės principai naujose valstybėse ir buvo deklaruojami ar net įrašyti į jų konstitucijas, akademinėse diskusijose ir viešajame diskurse tautiškumas išlieka dominuojančiu valstybės kūrimo pagrindu. Nepaisant to, kad pilietinė visuomenė užtikrina naujų valstybių kūrimosi legitimaciją, pilietiškas išlieka išorine valstybės charakteristika. Tautinis identitetas pirmaisiais postsovietinių respublikų gyvavimo metais išliko pagrindine asmenine apsisprendimo charakteristika, padedančia mobilizuoti politinę paramą. Tautinis identitetas – kalba, kultūra, religija, istorijos mitai – buvo suprantami kaip vienintelės priemonės, užtikrinančios valstybės nepriklausomybę, savarankiškumo išraišką, valstybės teritorinio vientisumo garantą, sąlyga, užtikrinanti galimybę kurti naujus ar išlaikyti senus ekonominius, valstybės egzistavimui pakankamus, ryšius. Brubakeris teigia, kad valstybės, vykdančios aktyvią tautinę politiką, siekiančios įtvirtinti titulinės tautos dominavimą tautinių mažumų asimiliavimo sąskaita bei patenkančios į konfliktą su tautinės mažumos kilmės valstybe, yra “nacionalizuojančios valstybės”⁹¹. Toks postsovietinėje erdvėje vykstančių procesų įvardijimas leidžia daryti išvadą, kad naujai susikūrusios valstybės siekia sukurti lojalumą ne valstybei (pilietini), bet tautai.

Kitą kelią pasirinkę nacionalizmo studijų ir tautinio identiteto ekspertai nesutinka su Brubakerio išvadomis kaip neatitinkančiomis realijų, nes, pasak Taraso Kuzio, nacionalizuojančios valstybės postsovietinėje erdvėje buvo/yra tik dvi – Slobodano Miloševićiaus Jugoslavija, propagavusi labai griežta etninę (serbų naudai) politiką, ir Baltarusija, priešingai, propaguojanti titulinės tautos politiką rusų mažumos naudai⁹². Jackas Snyderis atkreipia dėmesį, kad tautiniu pagrindu valstybės kuriamos ten, kur susidaro institucinis vakuumas: kai buvusios institucijos žlunga, naujosios yra nepajėgios užtikrinti pagrindinių žmonių poreikių, o kita

Applicability to the Post-Soviet States’, *Journal of Contemporary European Studies*, Vol. 13, No. 2, p. 230-232. www.ebsco.com [žiūrėta, 2006-04-19]

⁹¹ Brubaker, Rogers, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, 57.

⁹² Kuzio, Taras, ‘Western Multicultural Theory and Practice and its Applicability to the Post-Soviet States’, *Journal of Contemporary European Studies*, Vol. 13, No. 2, p. 230-232. www.ebsco.com [žiūrėta, 2006-04-19]

alternatyvi institucinė struktūra neatsiranda⁹³. Postsovietinėje erdvėje tautos pagrindu kurti valstybes buvo visai racionalu, tačiau galimybės, kad tautinių nuostatų dominavimą pakeis lojalumas valstybei negalima atmesti. Pasak Snyderio, tai laiko klausimas.

Vis dėlto dauguma autorių, ypač tų, kurie kilę iš postsovietinės erdvės, pavyzdžiui, Borisova, Oleskin ir kiti siūlo tautinės tapatybės formavimosi ir valstybingumo konstravimą analizuoti tik atsižvelgiant į sovietinę patirtį⁹⁴ ar „sovietinės tautos“⁹⁵ konstravimo pasekmes. Šiam santykiui nusakyti būtinas istorinis ekskursas, apžvelgiant tautinę politiką Sovietų Sąjungoje: autonomizacija ir korenizacija, teritorinis ir federacinis skirstymas, tautinės konkurencijos kurstymas ir diskriminacija teritorinių vienetų pagrindu.

Stalino paskelbta „autonomizacija“, t.y. pseudovalstybinių darinių sukūrimas centro nuožiūra keičiant jų sienas buvo įgyvendinama dviem etapais: pirma, iki Antrojo pasaulinio karo pradžios vyko „korenizacija“, t.y. sovietų valdžios įtvirtinimas vietose, visų tautybių kadro įtraukimas į nacionalines komunistų partijas ir vietinę (respublikinę) administraciją. Įvairiomis formomis ji buvo tęsiama iki pat Stalino mirties. „Korenizacijos politiką“ 1923 m. paskelbė XII Sovietų Sąjungos Komunistų partijos suvažiavimas. Tai reiškė, kad kiekvienoje sovietinėje respublikoje tiek centrinė valdžia, tiek partinė valdžia turėjo būti „ukrainizuota“ (į partines struktūras siekta įtraukti kuo daugiau ukrainiečių, tačiau tai nereiškė, kad jie galėjo tikėtis vadovų postų Komunistų partijoje). Pats terminas „korenizacija“ yra teleologinės prigimties, tačiau sovietinės valdžios tikslas gali būti suprantamas ir interpretuojamas ne tik kaip sovietų valdžios įsitvirtinimas, bet ir kaip orientacija į kryptingą mąstymo apie save ir valstybę, kurioje gyvenama, formavimą. Antra, po karo tautiškumas buvo institucionalizuotas sukuriant sovietinių respublikų, autonomijų ir sričių hierarchiją. Aukščiausiai kategorijai priklausė „savo“ sąjunginę respubliką gavusios tautos. Tautinę identifikaciją skatino kvotų į universitetus, darbo vietas atitinkamoje

⁹³ Snyder, Jack, 'Nationalism and Crisis of the Post-Soviet State', *Survival* Vol. 35, Issue 1, 1993, 12.

⁹⁴ Tautinės tapatybės klausimo aktualizavimasis po Sovietų Sąjungos žlugimo buvo neišvengiamas, nes sovietinė tautinė politika nereiškė etninių problemų sprendimo, bet jų konservavimą. Be to, būtent nacionalizmas tapo instrumentu Rytų Europoje sukurti politines partijas bei mobilizuoti mases prieš režimą. Galiausiai naujasis politinis ir ekonominis elitas neturėjo šalies valdymo patirties, o ekonominis ir politinis chaosas paskatino nacionalizmą ir siekį sukurti „savo tautos“ valstybę. Plačiau: Devetak, Silvio, 'The Nation-State, Democracy, Ethnic Diversity, Equality and Progress', *Innovation: The European Journal of Social Sciences*, 1991, Vol. 4, Issue, p. 125-133; Борисова О.В., А.В. Олескин, Этническая группа и государство как субъекты социального взаимодействия: социопсихологический и биополитический аспекты. *Общественные науки и современность*, 2004, № 3, с.136-142.

⁹⁵ „Sovietinės tautos“ idėja pirmą kartą buvo paminėta N. Chruščiovo XXII KPSS suvažiavimo metu, tačiau oficialiuose KPSS dokumentuose šis terminas atsirado XXIII KPSS suvažiavime, jau L. Brežnevo laikais. Paskutinį kartą šis terminas buvo panaudotas 1989 m. CK KPSS dokumentuose, tačiau tai buvo tik formalumas, kaip tam tikra ideologema, kurią paskutiniaisiais SSRS egzistavimo metais buvo stengiamasi tyliai pamiršti.

sirtyje ar centriniame aparate sistema. Kiekviena respublika, autonomija ar sritis turėjo savo valstybinių simbolių sistemą, kuri visiškai pakeitė iki tol egzistavusius. Visi nacionaliniai simboliai tapo tarpusavyje panašūs. Vienodinant nacionalinius simbolius ir ritualus, Sovietų Sąjungos vidaus pasuose privalomas išliko „tautybės“ įrašas; tokiu būdu ji tapo savotiška socialine asmens charakteristika. Pasak V. Tiškovo, remiantis šia asmenų savybe buvo kuriama sovietinių respublikų visuomenių kotiravimo sistema, kurios žemiausioje pakopoje atsidūrė „dvigubos mažumos“, t.y. mažumos, kurios sudarė mažumą ne tik konkrečioje respublikoje, bet ir toje respublikoje sukurtoje kitos mažumos autonomijoje.

Aišku, kad deklaracijų lygmuo smarkiai skyrėsi nuo praktinio „nacionalinio klausimo“ sprendimo. Tai, ką O.Borisova ir A. Oleskinas vadina imperatyviu valdžios ir visuomenės santykiu, Sovietų Sąjungos atvejui galima pritaikyti tik iš dalies, nes valdžios genocido, izoliacijos ir diskriminacijos politika turėtų būti lydimą nekonstruktyvių visuomenės reakcijos formų: masinių protestų, teroristinių išpuolių ir pan. Sovietų Sąjungoje to nebuvo. Viena vertus, buvo deklaruojama ir nuolat skatinama sukurtų ir prijungtų respublikų tautinė sąmonė ir tautinė tarpusavio konkurencija įvairiose srityse. Kita vertus, bet koks savarankiško mąstymo ir tikėjimo, kad deklaracijos gali būti įgyvendintos, pasireiškimas buvo vertinamas kaip „nacionalinis nukrypimas“. Stalino „nacionalinio klausimo“ programoje riba tarp „nacionalinio klausimo“ sprendimo, tautinės lygybės užtikrinimo ir „nacionalinio nukrypimo“ buvo labai subtili, tiksliau, ją nubrėždavo pati aukščiausia vadžia. Tokio „subtilumo“ dėka, Sovietų Sąjungoje Stalino buvimo valdžioje laikotarpiu vyko kai kurių autorių vadinamas „etnocidas“⁹⁶. Tą „nacionalinio klausimo“ ir nukrypimo nuo stalininio jo supratimo subtilumą labai puikiai atspindi paties Stalino frazė: „Jugoslavijos komisijoje aš jau kalbėjau apie nesutarimus [nacionaliniu klausimu Komunistų partijoje – aut. pastaba]: 1) dėl būtinumo išspręsti nacionalinius klausimus, 2) dėl vidinės socialinės nacionalinių judėjimų sudėties esamu istoriniu laikotarpiu; 3) tarptautinės situacijos įtakos nacionaliniam klausimui“⁹⁷.

Pirma, Sovietų Sąjungą sudarė dirbtiniai „nacionaliniai“ pseudovalstybiniai vienetai – sąjunginės respublikos – ir dar daugybė autonominių respublikų, sričių ir apskričių. Antra, buvo skatinama labai aiški ir net priverstinė tautinė identifikacija, palaikoma Sovietų Sąjungos vidaus

⁹⁶ Terminas panaudotas A.N. Jakovlevo, cituojama iš Тишков В.А. *Этнология и политика*. Москва: «Наука», 2001, с. 101.

⁹⁷ Сталин И.В. *Еще раз к национальному вопросу: По поводу статьи Семича*. «Большевик», № 11- 12, 30 июня 1925 г. <http://www.petrograd.biz/stalin/7-5.html> [Žiūrėta 2005-05-02].

pasų sistemos pagalba. Trečia, tai neužkirto kelio didžiulei migracijai, ypač iš periferijos į centrą, prie ko labiausiai prisidėjo asimiliacijos (respublikų viduje) ir rusifikacijos (kalbos politika visoje Sovietų Sąjungoje) politika. Ketvirta, vieningumo dvasia valstybėje buvo palaikoma lygybės ir pažangiausios visuomenės dalies priklausymo vienai – darbininkų – klasei propagavimu. Tokia prieštaringa politika turėjo dar labiau komplikuoti tautų tarpusavio santykius Sovietų Sąjungoje, padaryti atskiras dalis priklausomas viena nuo kitos (Baltijos valstybėse, Ukrainoje ir Baltarusijoje gaminama produkcija padėjo kelti Vidurinės Azijos valstybių pragyvenimo lygį) ir kartu priklausomas nuo centro (perskirstymo ir santykinės ekonominės autonomijos klausimai buvo sprendžiami Maskvoje). Sudėtinga daugiapakopė ir tuo pačiu nesantaiką skatinanti tautinė politika galėjo įtakoti lengvesnio kelio pasirinkimą, t.y. visuomenė galėjo rinktis primetamą „sovietinės tautos“ alternatyvą, kuri suniveliuoja tautinius skirtumus ir pačią tautinės politikos valdymo sistemą daro aiškesnę ir suprantamesnę.

Tautinė politika Sovietų Sąjungoje buvo ne tik deklaratyvi, bet turėjo labai konkrečią praktinę išraišką: ji buvo orientuota į „sovietinės tautos“ kūrimą. Sąvoka „sovietinė tauta“ atsirado tik po-stalininiu laikotarpiu. Paraleliai vykdant naujų valstybinio tipo vienetų kūrimą ir jų gyventojų asimiliaciją bei rusifikaciją, tokia tautinė politika buvo siekiama sukurti tokią visuomenę, kurią galima būtų priešpastatyti vakarietišakai („buržuazinei-imperialistinei“) visuomenei. Todėl nenuostabu, kad kai penkiolika Sovietų respublikų paskelbė savo nepriklausomybę, t.y. savo nacionalinių valstybių įkūrimą ar atkūrimą, Brubakeris turėjo pagrindą teigti, kad tokios valstybės yra (bent jau turėjo būti, žvelgiant iš šiandieninės pozicijos) „nacionalizuojančios valstybės“⁹⁸, kurios ėmėsi priešingos politikos nei iki tol vykdyta, ir taip radikalizavo titulinės tautos ir mažumų santykius.

Tiškovas panašiai apibrėžė didžiausias problemas, kurios turėjo grėsti naujai susikūrusioms postsovietinėms valstybėms: pirma, Sovietų Sąjungos dezintegracija visų pirma vyko elite ir dėl elito priimamų sprendimų, tačiau niekas nebuvo garantuotas, kad gavusi teisę apsispręsti visuomenė nepriims sprendimo „grįžti“ į Sovietų Sąjungą. Antra, mažumų statuso užtikrinimas nebus toks paprastas klausimas net ir demokratijos sąlygomis. Tokios mažumos, tiksliau, rusų diasporos, jau sudaro ir dar ilgai sudarys problemų keldamos ne tik savo statuso, bet ir susilieimo su „kilmės valstybe“ siekius. Trečia, sovietinių kadro, intelektualų reintegracija iš centro į jų kilmės valstybes taip, kad jie nežadintų revizionistinių nuotaikų naujosiose, dar

⁹⁸ Brubaker, Rogers, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, 57.

nestabiliose visuomenėse ir neskatinę grįžti į buvusią sąjungą, taip pat nebuvo paprastas procesas⁹⁹.

Pasak Lowello Barringtono, kuris nacionalinės tapatybės aspektas ėmė dominuoti postsovietinės erdvės valstybėse po nepriklausomybės gavimo, priklauso ne nuo to, kad Rytai skiriasi nuo Vakarų, bet nuo kelių tautos ir valstybės vystymosi aspektų: nuo to, kokie santykiai tarp titulinės tautos ir mažumos, galiausiai svarbų vaidmenį vaidina tautinės mažumos kilmės valstybės interesai ir santykiai su ta mažuma¹⁰⁰. Barringtonas akcentuoja tautinės identifikacijos teritoriškumą (t.y. tautinė tapatybė yra glaudžiai susijusi su siekiu realiai ar įsivaizduojamai kontroliuoti tam tikrą teritoriją), tačiau jis pastebi, kad postsovietinėje erdvėje valstybės visų pirma siekia kontroliuoti savo teritoriją ir užsitikrinti gyventojų lojalumą, dėl to čia pastebimas tautinių nuotaikų eskalavimas ir visuomenės grupių mobilizavimas tautiniais pagrindais. Daugeliu atvejų po nepriklausomybės gavimo NVS valstybėse praktiškai nebuvo titulinės tautos ir tautinės mažumos konfliktų. Taip teigdamas Barringtonas siūlo atskirti vadinamąsias „nacionalines mažumas“ (arba „tikrąsias“ tautines mažumas) nuo tų grupių (pavyzdžiui, Rusijos tėvynainių), kurių narius dažniau vienija tik vartojama kalba arba bendra asmeninė patirtis, o jų tautiškumas ir nacionalistiniai siekiai yra palaikomi vien tik išorinės tėvynės. Taigi realiai tautinės sąmonės formavime dalyvauja dvi valstybės, konkuruojančios dėl vienos piliečių grupės lojalumo. Kadangi apibrėžti, „kas yra tautos nariai“, NVS valstybėse buvo gana sunku, naujų valstybių konstravimas postsovietinėje erdvėje daugeliu atvejų įgavo labiau „tautinės integracijos“ ir „tautos kūrimo“ formas, taip pat buvo vykdomas visų pirma politinio elito – valdžios arba opozicijos.

Tai apie ką kalba Barringtonas galima būtų apibendrinti išvalga, kad postsovietinės transformacijos laikotarpiui būdingi pokyčiai ne tik tautinės sąmonės raidoje, bet ir pačiose valstybėse: pirma, reikėjo sukurti politines institucijas bei reformuoti ekonomiką; antra, reikėjo sukurti nacionalinę bendruomenę (tautą, kelias tautas, piliečių bendruomenę), kuri remtų valstybę ir užtikrintų sukurtų institucijų legitimumą; trečia, abu šie procesai vyko esant stipriai Rusijos įtakai visoje Eurazijoje¹⁰¹. Kitas klausimas, ką iš tikrųjų pavyko pasiekti, ypač tais atvejais, kai istorinė tautos patirtis nesutapo su valstybės patirtimi, skirtingose tos pačios valstybės teritorijose

⁹⁹ Тишков В.А. Этнология и политика. Москва: «Наука», 2001, с. 30-31.

¹⁰⁰ Plačiau: Barrington, Lowell W. “Nationalism and Independence. Introduction” in Barrington, Lowell W. (ed.) *After Independence. Making and Protecting the Nation in Postcolonial and Postcommunist States*. University of Michigan Press, 2006, pp. 3-32. <http://www.press.umich.edu/pdf/0472098985-intro.pdf> [Žiūrėta, 2007-10-03]

¹⁰¹ Bremmer, Ian, “Nation- and State-Building in Eurasia”, *State of Nation*, Winter/Spring 2003, p. 31.

nacionalinė savimonė skyrėsi, valstybės kaip identifikacijos šaltinio idėja jose buvo nevienodai išplėtota, nors pilietybė institucionalizuota.

Analizuojant tapatybę postsovietinėje erdvėje labai svarbu turėti omenyje, kad valstybės ir tautos tapatybės ryšys yra labai glaudus, t.y. vyksta du vienas nuo kito priklausantys procesai: ne visada šie procesai vienas kitą papildo, tačiau beveik visada gali vienas kitą paaiškinti. Nors negalima paneigti kultūros, bendros praeities ar egzistuojančių istorijos mitų įtakos tapatybės formavimuisi postsovietinėje erdvėje, šiose valstybėse labai sunku atskirti tautinės savimonės radimąsi nuo formalių valstybės institucijų kūrimo ir įsitvirtinimo – tai beveik septynis dešimtmečius trukusios sovietinės tautinės politikos pasekmė. Kaip siūlo Janas Janmaat, valstybingumo konstravimas šiame darbe yra suprantamas kaip valstybės politika, vykdoma siekiant paskatinti kultūrinį ir politinį gyventojų sutelktumą, konsoliduoti gyventojus, propaguojant titulinės tautos (t.y. didžiausios etninės bendrijos, kurios vardo naudojimas legitimuoja pačios valstybės egzistavimą) kalbą, kultūrą, religiją ir pan. siekiant sumažinti kitų kalbų ir kultūrų dominavimą viešojoje erdvėje¹⁰².

1.2.2. Tapatybės formavimosi veiksniai

Apsisprendus tyrinėti nacionalinę NVS šalių tapatybę, būtina atsakyti ir į dar vieną teorinį klausimą: kaip suderinti materialių ir nematerialių tapatybės formavimosi veiksnių analizę¹⁰³. Kaip jau buvo išdėstyta šios dalies pirmo skirsnio pirmame-ketvirtame poskyriuose, aptarti skirtingų teorinių prieigų minimi tapatybės formavimosi kriterijai: realistai daugiausiai dėmesio skiria tokiems materialiams kriterijams kaip geografinė, natūralūs ištekliai, formali ar neformali priklausomybė tarptautiniams blokams; neoliberalai – instituciniai, ekonominiai ir kultūriniai kriterijai, konstruktyvistai – normoms, vertybėms; nacionalizmo studijos dar mažiau vienalytės ir jų analizuojami tautinės tapatybės formavimosi kriterijai apima kultūrinius, kalbinius, religinius, istorinės patirties, simbolinius, taip pat kaip ekonominės ir institucinės raidos, teisinės sistemos plėtros ir kitus pačius įvairiausius tapatybės formavimosi aspektus.

¹⁰² Janmaat, Jan Gemen, “Nation Building, Democratization and Globalization as Competing Priorities in Ukraine’s Education System”, *Nationalities Papers*, Vol. 36, No. 1, March 2008, p. 3.

¹⁰³ Reikia pripažinti, kad kai kurie autoriai siūlo naudoti ne vidinių-išorinių ir materialių-nematerialių tapatybės formavimosi veiksnių perskyrą, bet valstybės ir tautos konstravimo veiksnius skirstyti į priežastinius, moralinius ir sisteminius-istorinius. Liebich, Andre, „Must Nations Become States?“, *Nationalities Papers*, Vol. 31, No.4, December 2003, p. 453-469.

Šiame darbe tapatybės formavimosi veiksniai dėliojami dviejų kontinuumų schemoje: materialų–nematerialių ir vidinių–išorinių. Pastaroji perskyra yra nusistovėjusi, tarpparadigminiuose tarptautinių santykių ginčuose keliamas daugiau normatyvinis klausimas, ar analizuoti valstybę kaip vientisą veikėją, ar vis dėlto turi būti atverta „juodoji dėžė“. Tai iš dalies susiję ir su įvade minėta analizės lygmens problema. Kita analizės ašis, kurioje siekiama išdėlioti tapatybės formavimosi veiksnius – yra jų materialumas ir idėjiškumas (nemateriali prigimtis). Kaip jau buvo minėta, tiek realistai sutinka, kad nematerialių veiksmų analizė gali turėti prasmę, tiek konstruktyvistai, ypač konvencinio konstruktyvizmo atstovai tokie kaip Wendtas, teigia, kad materialios struktūros vis dar yra svarbios socialinių procesų analizėje, tačiau skiriasi prioritetai – vieni pirmenybę teikia materialioms, kiti – nematerialioms vertybėms.

Vis dėlto siekiant suderinti skirtingos prigimties tapatybės veiksmų analizę susiduriama su dviem problemomis: *pirma*, analizuojant materialios ir nematerialios prigimties veiksmus, kaip suderinti pozityvistinių ir reflektivistinių teorijų išeitines pozicijas: konstruktyvistams materialūs aspektai visada yra tik tai, kaip jie yra suvokiami ir interpretuojami, realistams ar neoliberalams svarbus priežastinis ryšys. *Antra*, analizuojant vidinius ir išorinius veiksmus, kaip išmatuoti ir palyginti atskirų veiksmų įtaką nacionalinių tapatybių formavimuisi.

Sprendžiant pastarąją problemą atsižvelgiama į Lietuvoje buvo atlikto tyrimo, kuriuo siekta išsiaiškinti, ar galimybė gauti ir suprasti informaciją iš Rusijos formuoja teigiamas gyventojų nuostatas jos atžvilgiu¹⁰⁴, išvadas. Tyrimo išvadose konstatuojama, kad, pavyzdžiui, tiesioginio ryšio tarp informacijos skleidimo ir pozityvaus požiūrio nėra. Tačiau autoriai neteigia, kad ryšio apskritai nėra. Atsižvelgiant į tai, reiktų turėti omenyje, kad kai kalbama apie išorinius tapatybės formavimosi veiksmus turime vertinti ne tiek tiesioginį vienos valstybės poveikį kitai, tačiau kalbėti apie du poveikio aspektus: *pirma*, vertinti, ar tam tikros praktikos ir priemonės yra naudojamos išorinio veikėjo sąmoningai, ar jomis yra siekiama būtent paveikti kito veikėjo nuostatas; *antra*, tam tikroje laiko perspektyvoje vertinti kaip keičiasi ne tik gyventojų nuostatos dėl savęs ir „kito“ apibrėžimo, bet ir kaip kinta politinio elito (valdžios ir opozicijos) kalbėjimas apie save ir „kitą“, turint omenyje, kad kalbėjimas gali atsispindėti ne tik oficialiuose pareiškimuose, bet ir įtakoti naujų uždavinių kultūros, švietimo ar kitose srityse formavimą. Vieno veiksmo įtaka bus vertinama kaip didesnė nei kito, jeigu didesnė gyventojų dalis dažniau ją mini kaip svarbią, jeigu kritinėse (konflikto) situacijoje vienas veiksnys išskiriamas ir jo

¹⁰⁴ Ramonaitė, Ainė, *Posovietinės Lietuvos politinė anatomija*, Vilnius: Versus aureus, 2007.

išskyrimo tendencija išlieka ilgesnį laikotarpį, ypač, kai iš principo nesikeičia kiti veiksniai, o vienam pakitus stebimas staigus visuomenės nuomonės pokytis, galiausiai, jeigu politinis elitas kalbėjime ir oficialiuose tekstuose apie nacionalinę tapatybę ją išskiria, pabrėžia, vartoja ją dažniau nei kitus.

Siekiant išspręsti pirmąją problemą, susijusią su materialiaisiais veiksniais, šioje disertacijoje laikomasi nuostatos, kad tapatybės formavimąsi įtakojantys veiksniai pagal savo prigimtį gali būti skirstomi į materialius ir nematerialius, tačiau iš dalies remiamasi konstruktyvistų pasiūlytu analizės būdu – ir vienu, ir kitų veiksnių įtaka tapatybei analizuojama per gyventojų supratimą (visuomenės nuostatų tyrimas ir vertinimas) bei politinio elito nacionalinės tapatybės diskursą (pasisakymus ir oficialius tekstus).

Mažiausiai nesutarimų, kokios prigimties yra kultūriniai veiksniai (kalba, religija, istorija) – jie daugumos autorių yra priskiriami prie nematerialių veiksnių. Tačiau kaip matyti iš Rusijos vykdomos politikos Ukrainos ir Baltarusijos atžvilgiu, kai kuriais atvejais kalba ir tam tikrų vertybių sklaida tampa instrumentais, kuriais siekiama manipuluoti kaimyninių valstybių tapatybe (plačiau: III dalis, 1-2 skyriai). Daug ginčų nekylo dėl tokių materialių veiksnių kaip karinė galia ir priklausomybė kariniams aljansams, ar tam tikri geografiniai veiksniai (demografinė, etninė sudėtis, teritorijos dydis), kurios, kaip ką tik minėta, kai kurių autorių yra vadinamos tapatybės formavimąsi ribojančiomis charakteristikomis. Kita vertus, valstybės ribų supratimas ir refleksija gali būti vertinamas kaip nematerialios prigimties tapatybės formavimosi veiksnys (ypač populiarus kai kurių konstruktyvistų, taip pat postmodernių geopolitikų analizėse). Gana vieningai sutariama dėl materialios ekonominių (ekonominė sistema, rinkos pobūdis, ekonominiai rodikliai, nedarbas, nuogybės forma) ir socialinių (gerovės lygis, gerovės užtikrinimo sistema, socialinė visuomenės stratifikacija) veiksnių prigimties. Teisiniai ir politiniai tapatybės formavimosi veiksniai turi dvejopą prigimtį. Viena vertus, reikia sutikti su Chandra, kad pati teisinė sistema ir teisę įtvirtinančios institucijos yra materialios prigimties vertybės, tačiau teisinis tautos pasisprendimo principas ir teisių turėjimo ar neturėjimo (ypač žmogaus teisių ir laisvių) supratimas ir interpretacija yra nematerialios prigimties. Be to, šiame darbe yra analizuojama tiek vidiniai tiek išoriniai tapatybės veiksniai. Turint omenyje išorinį tapatybės formavimosi aspektą, kalba eina apie tarptautinę teisę, kurios normos, viena vertus, yra iš dalies įtvirtintos tarptautiniuose susitarimuose, kita vertus, jų interpretacija ir taikymas praktikoje kinta erdvėje ir laike. Tas pats pasakytina ir apie politinius veiksnius. Viena vertus, valstybė – visų

pirma institucijų sistema, apimanti ne tik aukščiausios politinės valdžios institucijas, kurios sąmoningai gali įtakoti vienokios ar kitokios tapatybės formavimąsi, bet ir švietimo sistema ir raštingumo lygio užtikrinimas, vykdoma politika tautinių mažumų ar imigrantų atžvilgiu, informacinė politika (kas ir kokiomis sąlygomis transliuoja žinias, kokia informacijos kalba ir pan.), taip pat kalbos ir jos standartizavimo politika¹⁰⁵. Kita vertus, oficiali valstybės ideologija yra tam tikrų rašytų ar nerašytų normų, įsitikinimų ir vertybių visuma, kuria remiantis vykdomos visų sričių politikos, formuojamos institucijos. Išoriniame lygmenyje politinių veiksmų nematerialumas dar akivaizdesnis – valstybės ne tik vertina viena kitos objektyvias charakteristikas, bet vertina, interpretuoja ir perpasakoja kitos valstybės veiksmus, vykdomas politikas, stengiasi skleisti savo ideologiją, vertybes, konkuruoja dėl vaidmenų tarptautinėje erdvėje.

Taigi nors vieningos nuomonės kokios prigimtys yra tapatybės formavimosi veiksniai, visi skirtingų tarptautinių santykių paradigms ir nacionalizmo studijų autorių siūlomi tapatybės formavimosi veiksniai šiame darbe suskirstyti į šešias grupes – į geografinius, karinius, kultūrinius, teisinius, politinius ir ekonominius¹⁰⁶ – jų prigimtį nustatant remiantis konvencine logika, besiremiančia kitų autorių atliktų tyrimų apžvalga.

Suprantama, kai kurios veiksmų grupės yra viena su kita labai glaudžiai susijusios, pavyzdžiui, politiniai, teisiniai ir kariniai. Kai kurie veiksniai skirtinguose kontekstuose gali būti priskiriami kitai veiksmų grupei (pavyzdžiui, energetika dažnai yra priskiriama ne ekonominiams, bet politiniams veiksmams). Vis tik analizės efektyvumo tikslais šiame darbe neišskiriami „tarpiniai“ veiksniai ir atskiri veiksniai nedubliuojami keliose grupėse (Žr. Lentelę Nr. 1).

Lentelėje kiekvieną veiksnį stengiasi apibūdinti bent keliomis, akivaizdžiausiomis ir dažniausiai literatūroje minimomis charakteristikomis (apibrėžiančiais kriterijais). Pavyzdžiui, priklausomai nuo geografinių veiksmų valstybė ar konkreti tauta gali save identifikuoti su didelėmis ar mažomis valstybėmis, tai įtakoja visuomenės geopolitinės nuostatos, taip pat negalima apibrėžti valstybės karinės galios prasme, jeigu nežinoma, kokiems kariniams blokams ji priklauso ar kokius ji turi karinius resursus. Teisinių veiksmų grupė yra nevienalytė savo

¹⁰⁵ Malešević, Siniša, Girdana Uzelac, „A Nation-state without the Nadion? The trajectories of Nadion-formation in Montenegro“, *Nations and Nationalism*, Vol. 13 (4), 2007, p. 702.

¹⁰⁶ Tokį skirstymą rekomenduoja Irina Bugrova, tačiau šiame darbe jos rekomenduojamas sąrašas yra papildomas. Žr. Bugrova, Irina, „The Role of Identity in International Relations“, *The Globalization of Eastern Europe*, Klaus Segbers, Kerstin Imbusch (eds.), Hamburg: LIT, 2000, p. 215.

prigimtini: ji apima ir teisinių normų supratimą, ir pačias teisės norma, tų normų taikymą teritorijoje bei formalų kitų valstybių pripažinimą kaip materialų veiksmą.

Lentelė Nr. 1. Nacionalinę tapatybę apibrėžiantys veiksniai

Veiksniai	Apibrėžiantys kriterijai		Prigimtis
	Vidiniai aspektai	Išoriniai aspektai	
Geografiniai	1. Gyventojų skaičius, tautinė sudėtis; 2. Teritorijos dydis, jos vieta; 3. Gamtiniai ištekliai.	1. Kaimyninės valstybės; 2. Kaimyninių valstybių demografinės ir geografinės charakteristikos.	Materiali
Kariniai	1. Karinės išlaidos; 2. Karinių pajėgų modernizacijos lygis; 3. Kariniai resursai (galia).	1. Sąsajos su kariniais blokais ar kitomis karinėmis galiomis.	Materiali
Ekonominiai	1. Bendras vidaus produktas konkurencingumas; 2. Rinkos (de)reguliavimas; 3. Prekyba ir gamyba ekonomikos efektyvumas; 4. Investicijos.	1. Prekybiniai ryšiai; 2. Energetiniai ryšiai; 3. Tiesioginės užsienio investicijos.	Materiali
Teisiniai	1. Tautos apsisprendimo teisė; 2. Apibrėžtos teritorijos kontrolė	1. Tarptautinės teisės principų interpretacija ir jų taikymas praktikoje; 2. Priklausomybė teisiškai įpareigojančioms (supra-nacionalinėms) organizacijoms.	Materiali/ idėjinė
Kultūriniai	1. Valstybingumo istorija (patirtis) ¹⁰⁷ ; 2. Tautos/ tautinių grupių istorija; 3. Tradicijos ir vertybės; 4. Kalba; 5. Mitai; 6. Religija	1. Istorinės tarptautinių santykių aplinkybės; 2. Kitų valstybių kultūriniai tautinės tapatybės kriterijai, galintys turėti pasekmių analizuojamiems atvejams; 3. Kultūriniai mainai; 4. Tradicijų ir vertybių sklaida.	Idėjinė
Politiniai	1. Politinė sistema ir režimas; 2. Ideologiniai prioritetai; 3. Valstybių institucijų legitimumo pripažinimas šalies viduje; 4. Kitų valstybių vertinimas ir apibrėžimas; 5. Informacinės infrastruktūros plėtra.	1. Politinė didžiųjų valstybių (pasaulio bendruomenės) valia atsiradimo momentu ir režimo kaitos pripažinimas; 2. Kitų valstybių ideologijos sklaida; 3. Kitų valstybių informacinės struktūros plėtra; 4. Santykiai su kaimyninėmis ir didžiosiomis valstybėmis.	Idėjinė/ materiali

¹⁰⁷ Tačiau kai kurie autoriai siūlo valstybės karo ir taikos istorinę patirtį priskirti prie materialią prigimtį turinčių nacionalinę tapatybę formuojančių veiksnių. Žr. plačiau: Musa, Anamarija, „Was There a Silent Revolution? A Comparative Analysis of Party Manifestos in Ten European Countries“, *Politička misao*, Vol. XLIII, 2006, No. 5, p. 129. p. 133.

Dvi grupės nematerialių veiksnių pasižymi apibūdinimų gausa, taip yra viena vertus, dėl jų populiarumo tyrinėjant tapatybės formavimąsi, kita vertus, dėl to, kad kai kuriais atvejais vienu veiksnių įtaka tapatybės formavimuisi gali būti nevienareikšmiška. Pavyzdžiui, kalbinė identifikacija gali nesutapti su tautine, ir toks nesutapimas gali lemti tautos kultūros ar tradicijų nykimą.

Visi veiksniai yra skirstomi į vidinius ir išorinius. Tos pačios grupės vidiniai ir išoriniai veiksniai nebūtinai atitinka vienas kitą. Pavyzdžiui, valstybės geografinė tapatybė (mažos ar vidutinės valstybės) gali nesutapti su tuo, kaip kaimyninės ar didžiosios valstybės supras geografinį identitetą. Valstybės atsiradimo momentu valstybės viduje vykstantis visuomenės ar tautos apsisprendimas yra svarbus, tačiau jis savo prigimtimi gali būti idėjinis, tačiau įsitvirtinant valstybei ir siekiant priimti tam tikrą rolę tarptautinėje erdvėje labai svarbus yra formalus tarptautinis pripažinimas, kuris pasireišk materialiomis kitų valstybių priimtomis normomis (ratifikuotomis sutartimis ar pasirašytais pripažinimo deklaracijomis).

Teisiniai tapatybės formavimosi veiksniai svarbūs dviem aspektais: pirma, analizuojant tautinės tapatybės situaciją ir valstybingumo prielaidas valstybinių darinių atsiradimo momentu. Antra, teisiniai veiksniai svarbūs ir perspektyvoje: analizuotini jų suvereniteto pripažinimo ir įtvirtinimo aspektai, taip pat potencialiai galimas suvereniteto praradimas (Rusijos ir Baltarusijos sąjunginės valstybės atsiradimo atveju, jeigu Baltarusija bus įjungta regionais, arba atsinaujinančios diskusijos dėl Ukrainos federalizacijos, Krymo autonomijos klausimas).

Kultūrinės tapatybės charakteristikas galima vertinti pasitelkiant valstybių istorijos interpretaciją: pirmiausia studijuojant jų valstybingumo istoriją, gyvenimo valstybėje patirtį ir tautinės, religinės ir net kalbinės identifikacijos procesą. Šiai analizei dažniausiai naudojama tradicinė trinarė nacionalizmo retorikos analizės schema: kalbėjimai apie didingą istoriją, degraduojančios dabarties įvardijimas ir utopinės ateities apibrėžimas¹⁰⁸.

Tiek vidiniai ir išoriniai, tiek nematerialūs (kultūriniai, ne instituciniai politinių veiksnių aspektai) ir materialūs (ekonominiai ir kai kurie teisinių ir politinių veiksnių aspektai) aspektai sąlygojo dabartinę situaciją Baltarusijoje ir Ukrainoje. Tiek Baltarusijos, tiek Ukrainos valstybingumo tradicijai ir tapatybės formavimuisi didelę įtaką padarė sovietinė patirtis, kurios pasekmės yra juntamos ir šiandien. Pirma, teisiškai vertinant, dabartinės valstybių sienos buvo nubraižytos pagal Sovietų Sąjungos laikotarpiu egzistavusias administracines ribas, kurios nebuvo

¹⁰⁸ Levinger, Matthew, Paula Franklin Lytle, „Myth and mobilization: the triadic structure of nationalist rhetoric”, *Nations and Nationalism*, 7 (2), 2001, p. 178. (175-194)

perbraižomos nuo Krymo prijungimo prie Ukrainos. Antra, pačios sovietų tautinės politikos vykdymas sudarė sąlygas iš esmės pasikeisti abiejų šalių demografiniai situacijai. Pasikeitė ir visuomenės sluoksnių sudėtis, kas neišvengiamai lėmė ir gyventojų nuostatų dėl savo valstybės ir savo tautinės priklausomybės transformaciją.

Vis dėlto būtina pastebėti, kad nei pačių veiksmų, nei juo labiau juos apibrėžiančių kriterijų sąrašas nėra baigtinis. Lentelėje pateikiami dažniausiai literatūroje įvardinami ir plačiausiai apibrėžti tapatybės formavimosi veiksniai. Be to, siekta, kad parinkti veiksniai būtų skirtingos prigimties ir leistų atsakyti į pagrindinį tyrimo klausimą: kokia jų santykinė svarba Baltarusijos ir Ukrainos atvejais.

Siekiant analizės aiškumo ir glaustumo disertacijoje tik trumpai apžvelgiami geografiniai, kariniai ir teisiniai aspektai. Tai daroma bendresniame NVS šalių kontekste, siekiant atkleisti esminius tapatybės apibrėžimo panašumus bei galimybę ateityje taikyti tokią veiksmų analizę kitoms regiono valstybėms.

2. VIDINIAI NACIONALINĖS TAPATYBĖS FORMAVIMOSI VEIKSNIAI NVS ERDVĖJE

2.1. Bendra NVS valstybių tapatybės formavimosi veiksmų apžvalga

Tam, kad susidarytume aiškesnį mentalinį žemėlapi, kuriame yra pozicionuojama Baltarusija ir Ukraina, būtina trumpai apžvelgti bendrus NVS erdvės materialius veiksnius, lemiančius daugelio šio valstybių panašios tapatybės formavimąsi. Šioje dalyje apžvelgiami geografiniai, kariniai ir teisiniai valstybių tapatybės veiksniai, taip pat aptariami visų NVS valstybių tapatybes įtakoję kultūriniai veiksniai: kalba, religija, valstybingumo tradicijos ir istorinė patirtis.

Geografiškai NVS valstybės save priskiria keliems skirtingiems regionams – Rytų Europos (Rusija, Baltarusija, Ukraina ir Moldova), kai kuriais atvejais yra išskiriamas Rytų slavų regionas (Rusija, Baltarusija, Ukraina), Pietų Kaukazo (Gruzija, Armėnija, Azerbaidžanas) ir Centrinės Azijos (Uzbekistanas, Turkmėnistanas, Tadžikistanas, Kirgizija ir Kazachstanas). Ekonominiu pagrindu Rusijos iniciatyva bandomas formuoti Eurazijos branduolys (Rusija, Baltarusija, Kazachstanas) kol kas netapo tapatybės šaltiniu.

Geografiniai veiksniai yra neatskiriami nuo teritorijos apibrėžimo ir valstybės siekio tą teritoriją kontroliuoti, taip kuriant nacionalinę tapatybę ir ginčijamose teritorijose. Teritorinių pretenzijų Rusija formaliai neturi nei Baltarusijai, nei Ukrainai. Nors jų abiejų teritorinis statusas nėra vienareikšmis Rusijos atžvilgiu. Šis neaiškumas yra grįstas skirtingais argumentais. Baltarusija ir Rusija yra pasirašiusios Sąjunginės valstybės sutartį, kuri yra glaudesnio politinio, ekonominio, socialinio, kultūrinio ir karinio bendradarbiavimo susitarimas, tačiau pačios sutarties dvasioje galima rasti užuominų į naujo valstybinio darinio atsiradimą, bent jau vidutinio ar ilgojo laikotarpio perspektyvoje. Vis dėlto, kadangi kalbama ir teisiniuose dokumentuose įtvirtinama „sąjunginė valstybė“, tai sukuria ir tam tikrus teisinius padarinius šių dviejų valstybių tarpusavio santykiuose: pavyzdžiui, viena vertus, judėjimas per Rusijos ir Baltarusijos sieną šių šalių piliečiams praktiškai neribojamas. Kita vertus, muitų sąjunga čia nėra iki galo sukurta, todėl prekės ir paslaugos tarp šių šalių nejuda laisvai, o tai įrodo abiejų valstybių teisinį subjektiškumą ir teritorijų atskirtumą. Tuo tarpu Ukrainos atveju, egzistuoja visi teisiniai susitarimai dėl

valstybių sienų, tačiau neformaliai Krymo pusiasalio klausimas Rusijos užsienio politikoje kartais naudojamas kaip spaudimo ir politinio šantažo priemonė ir kai kuriais atvejais net virsta teritorinių pretenzijų klausimu¹⁰⁹.

Bendrame kontekste Baltarusija yra priskirtina prie mažųjų NVS valstybių tiek pagal jos teritorijos dydį, tiek pagal gyventojų skaičių. Ukraina yra trečia pagal teritorijos dydį valstybė po Rusijos ir Kazachstano ir antra iš visų NVS valstybių pagal gyventojų skaičių. Todėl net ir neatsižvelgiant į kitus potencialius geografinius kriterijus, tokius kaip gamtiniai išteklių ar jų transportavimo koridoriai, Ukraina turi pagrindo save apibrėžti kaip vidutinę valstybę bent jau šiame regione (Žr. Lentelė Nr. 2).

Tačiau nei Baltarusija, nei Ukraina pagal savo karines išlaidas negalėtų pretenduoti į bent jau vidutines savo karine galia valstybes. Baltarusija, kaip minėta, susitarimais yra susiejusi savo gynybą su Rusija. Šiuo metu jau yra visiškai pasirengta bendros oro gynybos įvedimui, Rusija tiekia Baltarusijai priešraketinius ginklus, dislokuojamus pastarosios Šiaurės Vakarų pasienyje. Be to, Baltarusijoje dar artimiausius penkerius ar šešerius metus veiks dvi Rusijos karinės bazės.

Ukraina Rusijos karinėms pajėgoms yra iki 2017 m. išnuomojusi dalį savo karinio jūrų uosto Juodojoje jūroje, Sevastopolyje. Rusija kartais manipuliuoja esamomis sutartimis, tačiau Rusijos ir Gruzijos konflikto atveju buvo prabilta apie galimą minėto Ukrainos uosto blokadą, kurią galėtų vykdyti ukrainiečiai. Taigi Ukraina kariniu požiūriu yra mažiau priklausoma nuo Rusijos ir turi bent jau nedidelį svertą. Be to, ji siekia narystės NATO, kas jos karinio bendradarbiavimo ryšius su Rusija dar labiau susilpnintų.

Rusija pirmauja ir lyginant šalių ekonominę situaciją ir jų galimybes save priskirti prie išsivysčiusių valstybių. Pagal nusistovėjusius tarptautinius standartus, vienintelė Rusija yra nepriskiriama prie paramą gaunančių valstybių, be to, ji įeina į turtingiausių šalių G-8 grupę. Bendrame NVS kontekste, Baltarusija ir Ukraina gali būti priskirtinos turtingiausių regiono šalių ketvertukui kartu su Kazachstanu ir Azerbaidžanu. Visų kitų šalių bendrojo produkto dalis, tenkanti vienam gyventojui, yra gerokai mažesnė.

¹⁰⁹ 2006 m. gegužės mėn. 26 d. Rusijos Dūma priėmė kreipimąsi į šalies vyriausybę, prašant apsvastyti Krymo prijungimo prie Rusijos klausimo galimybę.

Lentelė Nr. 2. NVS šalių valstybių teritorijos dydžio, gyventojų skaičiaus, BVP ir karinių išlaidų palyginimas¹¹⁰

Valstybė	Teritorija, km ²	Gyventojai (mln.)	BVP vienam gyventojui (JAV doleriais)	Karinės išlaidos (BVP proc.)
Armėnija	29 743	2,96	4 900	6,5
Azerbaidžanas	86 600	8,1	7 700	2,6
Baltarusija	207 600	9,68	10 900	1,4
Gruzija	69 700	4,63	4 700	0,59
Kazachstanas	2 717 300	15,34	11 100	0,9
Kirgizija	198 500	5,35	2 000	1,4
Moldova	33 843	4,32	2 900	0,4
Rusija	17 075 200	143	14 700	3,9
Tadžikistanas	143 100	7,21	1 800	3,9
Turkmėnistanas	488 100	5,18	5 200	3,4
Ukraina	603 700	45,99	6 900	1,4
Uzbekistanas	447 400	28,26	2 300	2

Kitas su šalies geografija tiesiogiai susijęs ekonominis valstybės savęs apibrėžimo kriterijus yra transporto koridoriai, ypač energetinių resursų turėjimas arba transportavimas. Geopolitiniame diskurse energetika yra viena iš svarbiausių valstybių apibrėžčių¹¹¹. Nacionalinės tapatybės formavimosi veiksmų prasme energetinė priklausomybė dažnai yra siejama su šalių suverenumo užtikrinimu, gebėjimu formuoti savo tapatybę nepriklausomai nuo „mažesnio brolio“ ar „satelitinių valstybių“ tapatybės. NVS valstybes galima suskirstyti į kelias grupes: pirma, tas, kurios turi energetinių išteklių ir yra visiškai ar bent didžiąja dalimi nepriklausomos nuo jų importo (Rusija, Azerbaidžanas, Kazachstanas, Uzbekistanas, Turkmėnistanas¹¹²); antra, tranzito valstybes, kurios neturi savo gamtinių išteklių, bet per jas eina svarbūs tranzito koridoriai

¹¹⁰ Lentelė parengta remiantis Pasaulio banko ir JAV Centrinės žvalgybos tarnybos duomenimis: www.worldbank.org ir www.cia.gov, [Žiūrėta, 2008-05-02]. Duomenys yra pateikiami žinomai vėliausi, tačiau ne senesni nei 2003 m.

¹¹¹ Statkus, Nortautas, Egidijus Motieka, Česlovas Laurinavičius, *Geopolitiniai kodai*. Tyrimo metodologija, Vilnius, 2003.

¹¹² Tokios energetinės nepriklausomybės pavyzdys, kai rusakalbių teisių Rusija nesiekia apginti mainais už palankesnes energetinių išteklių prekybos ar tranzito sąlygas yra situacija Turkmėnistane. Nors 2003 m. Turkmėnistano valdžia priėmė įstatymą, kuriuo buvo panaikinta dviguba pilietybė, Rusijos reakcijos praktiškai nebuvo. Kai kurie analitikai teigia, kad tai susiję su tuo metu Rusijai itin aktualiu neformaliu susitarimu dėl prekybos dujomis, tačiau ir praėjus keliems metams šis Rusijos užsienio politikoje įprastas rusakalbių teisių gynimo klausimas Turkmėnistane nėra keliamas. Plačiau: ДОБРОХОТОВ, РОМАН, „Концепция изменилась: В ближайшее время может появиться новый документ о приоритетах российской внешней политики“, *Новые Известия*, 4 марта 2008 г., <http://www.newizv.ru/news/2008-03-04/85739/>, [Žiūrėta, 2008-05-02].

(Ukraina, Baltarusija, Gruzija¹¹³); trečia, valstybes, visiškai priklausomas nuo energetinių išteklių importo ir neturinčias svarbių transportavimo sistemų (Moldova, Armėnija, Kirgizija, Tadžikistanas). Energetinių išteklių turėjimas ne visais atvejais leidžia įsitvirtinti ekonomiškai išsivysčiusios valstybės tapatybei, bet suteikia galimybę siekti bent jau subregiono lyderės vardo. Tranzito koridorių kontroliavimas, kaip atskleis Baltarusijos ir Ukrainos atvejų analizė, labai dažnai padeda kurti ir tokias valstybių tapatybes, kaip „tiltas tarp Rytų ir Vakarų“ ar „tarpininkas“ tarp didžiųjų tarptautinių veikėjų.

Kitaip, nei paprastai susidaro įspūdis apžvelgiant literatūrą, analizuojančią NVS valstybes, jų etninė sudėtis nėra labiau heterogeniška nei įprasta Centrinėje Europoje ar Europos vakaruose. Dažniausiai keliamas rusų tautinės mažumos teisių ir statuso klausimas, ypač įtakojantis postsovietinių valstybių identitetą, vertinant pagal formalius kriterijus ne visais atvejais yra pagrįstas. Pavyzdžiui, Moldovoje rusai sudaro 5,8 proc., Gruzijoje - 1,5 proc., Armėnijoje - 1 proc., Azerbaidžane - 1,8 proc.¹¹⁴. Šie skaičiai – tai oficiali statistika, kuri nediferencijuoja asmenų pagal naudojamą kalbą ar gilesnį savęs suvokimą, nepriklausomai nuo kilmės, bet remiasi kai kuriais atvejais įrašais pase arba per visuotines apklausas surinktais duomenimis. Centrinės Azijos valstybėse, kurių ribos buvo nubraižytos ir realiai įtvirtintos tik Sovietų Sąjungoje, buvo apgyvendinti naujakuriai. Kai kurių šių valstybių atšiauresnės teritorijos buvo tapusios Kaukazo tautų trėmimų vietomis, todėl etninė sudėtis čia daug įvairesnė. Pavyzdžiui, remiantis 1999 m. duomenimis kazachų gimtojoje valstybėje yra vos 53,4 proc. kazachų, 30 proc. – rusai, o ukrainiečiai, uzbekai, vokiečiai, totoriai sudaro maždaug po 2 proc. gyventojų¹¹⁵. Dėl šios priežasties rusų kalba turi oficialios kalbos statusą, nors kazachų kalba yra valstybinė. Kirgizijoje rusų tautinė bendruomenė mažesnė nei kaimyniniame Kazachstane – vos 12,5 proc. Tačiau šalyje yra dvi oficialios kalbos - kirgizų ir rusų, nors uzbekų Kirgizijoje gyvena daugiau nei rusų – 13,8 proc.¹¹⁶. Tadžikistane taip pat didžiausią tautinę mažumą sudaro uzbekai (15,3 proc.), rusų – vos 1,1 proc., tačiau rusų kalbą labai įprasta naudoti valstybinėse institucijose ir verslo įmonėse, nors

¹¹³ Gruzija nėra priklausoma nuo Rusijos energetikos, nes dujas ji importuoja iš Azerbaidžano. Per Gruziją eina ir strategiškai svarbus Baku – Tbilis – Džeichanas naftotiekis. Geografiškai Gruzija yra strategiškai patogioje vietoje, turi priėjimą prie Juodosios jūros ir kontroliuoja daugumą kelių per Kaukazo kalnus.

¹¹⁴ JAV Centrinės žvalgybos tarnybos duomenys, www.cia.gov, [Žiūrėta, 2008-05-02].

¹¹⁵ *The World Factbook: Kazakhstan*, Central Intelligence Agency, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>, [Žiūrėta, 2008-05-02]

¹¹⁶ *The World Factbook: Kirgiztan*, Central Intelligence Agency, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>, [Žiūrėta, 2008-05-02]

oficiali kalba yra tadžikų¹¹⁷. Pagal tautinę sudėtį Uzbekistanas yra labiau heterogeniškas nei kitos Centrinės Azijos valstybės: uzbekai sudaro 80 proc., rusai – 5,5 proc., tadžikai – 5 proc., kazachai – 3 proc., karakalpakai – 2,5 proc., totoriai – 1,5 proc.¹¹⁸

NVS valstybėse gyvenančių tautų istorija daugeliu atvejų nesutampa su jų dabartinės valstybės teritorijos gyventojų valstybingumo patirtimi. Galima pateikti bent keletą akivaizdžiausių pavyzdžių. Gruzijos valstybės istorija yra viena ilgiausių: pirmosios jos dabartinės teritorijoje įsikūrusios kunigaikštystės žinomos jau nuo 330 m. po Kr. Formaliai tarpukario Gruzija buvo paskelbusi nepriklausomybę, kuri egzistavo 1918-1921 m. Vienas iš stipriausiai armėnų tapatybės formavimąsi įtakančių istorinių įvykių, kuriuo grindžiamas ir tautos ilgaamžiškumo mitas, – tai, kad šalis viena iš pirmųjų priėmė krikščionybę 4 a. po Kr. Tačiau ilgą istorijos etapą ši šalis priklausė kuriai nors iš imperijų – Romos, Bizantijos, Arabų, Persų, Osmanų ir Carinės Rusijos¹¹⁹. Dabartinė Turkmenistano teritorija buvo suformuota Sovietų Sąjungos metu. Tuo metu sustiprėjo vietos genčių sekuliarizavimo tendencijos, turkmėnų raštas buvo pakeistas iš arabų į lotynų, o vėliau ir į kirilicos rašmenis. Nors po Antrojo pasaulinio karo Turkmenijoje vykdyta industrializacija, net ir sovietiniais metais ši šalis išliko viena labiausiai izoliuotų respublikų: užsieniečiams bei sovietų piliečiams nebuvo leidžiama lankytis daugelyje Turkmenijos vietų, o dauguma turkmėnų buvo priversti išvykti už respublikos ribų. Nors Uzbekistanas neturi valstybingumo patirties iki Sovietų Sąjungos, tačiau dabartinė šios valstybės teritorija apima dalį seniausios Tarpupio pasaulio civilizacijos teritorijos. Uzbekistano teritorija nuo seno yra žinoma dėl čia gyvenusios iranėčių genčių, kurias VII a. amžiuje užėmė arabai ir įvedė krašte islamą.

Menkiausiai istorinė gyventojų patirtis prisideda prie Centrinės Azijos valstybių identiteto formavimosi, o šių šalių valstybingumo patirtis labai panaši savo menkumu: klanų ir gentinis susiskirstymas buvo gajus iki Sovietų Sąjungos įsitvirtinimo regione, silpnas tautinio identiteto supratimas, Azijos musulmonų kultūros dominavimas, politinės institucijos, primestos sovietų, etninis šalių padalijimas neatsižvelgiant į šių grupių natūralias ribas, lėmė turkų, persų ir slavų

¹¹⁷ *The World Factbook: Tajikistan*, Central Intelligence Agency, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ti.html>, [Žiūrėta, 2008-05-02]

¹¹⁸ *The World Factbook: Uzbekistan*, Central Intelligence Agency, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>, [Žiūrėta, 2008-05-02]

¹¹⁹ Šiuolaikinė Armėnijos istorija susijusi ir su tragiška titulinės tautos patirtimi, kuri apibrėžia ir šios valstybės santykių su kaimynine Turija pobūdį: Armėnija reikalauja, kad Turkija pripažintų vykdžiusi armėnų genocidą 1915 metais.

grupių maišymąsi; akivaizdžiai netolygiam ekonominiam vystymuisi daro didelę įtaką priklausomybė nuo gamtos resursų¹²⁰.

Politiniai tapatybės veiksniai akivaizdžiai mažai įtakos turi Centrinėje Azijoje. Po Sovietų Sąjungos žlugimo šios valstybės staiga tapo nepriklausomos, dėl nepriklausomybės nedėjusios visiškai jokių pastangų, nekovojusios dėl demokratijos. Šiose valstybėse neatsirado pasipiktinusių nacionalistų grupių ar politinio perversmo šalininkų. Iš visų šių valstybių Kirgizija visada išskiriama, kaip bandžiusi pasukti reformos keliu ir sudariusi prielaidas demokratinėms institucijoms atsiradimui. Kazachstanas tik deklaracijų lygyje suko demokratinėms reformoms keliu, o Turkmėnistanas ir Uzbekistanas jas iš karto atmetė. Tadžikistane situacija buvo dar sudėtingesnė: po 1992 m. perversmo viduryje šalyje kilo pilietinis karas, kuris iki 1995 m. nusinešė apie 50 tūkst. gyvybių iš 6,6 mln. gyventojų.

Vienas iš politinių išorinių tapatybės formavimosi veiksnių, kuris sieja NVS valstybes, yra šių valstybių priklausymas tam tikroms tarptautinėms organizacijoms ar kariniams aljansams. Nors šiame darbe NVS pasirinkta kaip regioną apibūdinanti tarptautinė struktūra, verta pastebėti, kad pati organizacija yra labai komplikauta, pagrįsta įvairiais susitarimais, prie kurių nėra prisijungusios visos valstybės. Visos 12 NVS narių yra pasirašiusios tik steigiamąjį, vadinamąjį Belovežo girios susitarimą, kitus susitarimus šalys narės pasirašo pasirinktinai, besiremamos savais interesais. Pavyzdžiui, prie 1992 m. pasirašytos Taškento kolektyvinio saugumo sutarties dėl karinio bendradarbiavimo yra prisijungusios Rusija, Armėnija, Kazachstanas, Kirgizija, Tadžikistanas, Uzbekistanas, šiek tiek vėliau prisijungė ir Gruzija, Azerbaidžanas ir Baltarusija. Po karinio konflikto su Rusija 2008 m. Gruzija apskritai traukiasi iš visų NVS struktūrų. Ukrainoje manančių, kad NVS šalių bendradarbiavimas turėtų tapti gilesne integracija, yra vos 35 procentai¹²¹. Ukraina ir Gruzija oficialiai yra pareiškusios savo siekius tapti ES ir NATO narėmis. Tiesa, kol kas jokių papildomų susitarimų dėl narystės nėra, tačiau NATO su Ukraina yra pradėjusi naują neformalų pasirengimo narystei procesą, vadinamąjį intensyvų dialogą. Potencialiai Ukraina ir Gruzija ateityje gali tapti Euroatlantinės bendrijos narėmis. Trumpuoju ir vidutiniu laikotarpiu, priklausomybė tarptautinėms organizacijoms tik iš dalies apsprendžia šalių galimą tapatybės formavimosi kryptį, o dažnai tai gali būti ir tos besiformuojančios tapatybės

¹²⁰ Collins, Kathleen, "Clans, Pacts, and Politics in Central Asia", *Journal of Democracy*, Vol. 13, No. 2, July 2002, p. 138. (137-152)

¹²¹ Натаров, Евгений, «Имперский синдром и национальная депрессия», 11 января 2005 г., *Газета.ру*.

rezultatas. Siekiant daugiau aiškinamosios galios reikia ieškoti kitų veiksnių, kurie daugiau pasakytų apie šių šalių tapatybę.

Dar du paminėtini veiksniai, šiame darbe priskiriami kultūrinių tapatybės formavimosi veiksnių grupei, yra kalba ir religija. Religinė priklausomybė NVS regione yra dvejopa – šalys priklauso arba ortodoksų, arba islamo religinei tradicijai. Analizuojant Ukrainos atvejį paaiškės, kad tokia supaprastinta perskyra nėra visiškai tiksli. Tačiau religinė tapatybė šiame regione nevaizduoja pirminio vaidmens, gal išskyrus pačios Rusijos tapatybės formavimąsi. Daug dažniau keliamas kalbos klausimas. Aktualus tiek slaviškos šalims, bandančioms savo kalbą diferencijuoti nuo rusų kalbos, tiek ir Centrinės Azijos valstybėms, kurios turi apsispręsti dėl naudojamų rašmenų.

Nors rusų tautinės mažumos dydis NVS valstybėse varijuoja, tačiau, remiantis NVS valstybėse atliktos apklausos duomenimis, daugumoje jų rusų kalbos vartojimas, jos statuso pakėlimas ar televizijos rusų kalba transliavimas yra vertinamas teigiamai¹²². Pavyzdžiui, Armėnijoje didžiausias procentas šalies gyventojų naudoja titulinės tautos kalbą buityje, rusiškai kalba vos 3 proc. gyventojų¹²³, nors net 84 proc. mano, kad rusų kalbos statusas turėtų būti padidintas, t.y. galbūt jai suteiktas valstybinės ar oficialios kalbos statusas. Absoliuti dauguma gyventojų pasisako už tai, kad rusų kalbai būtų skiriama daugiau dėmesio mokykloje, o Rusija skirtų paramą besimokantiems rusų kalbą. Kazachstane kasdien rusiškai kalba 45 proc. (abiem kalbomis kalba 30 proc.) gyventojų, darbe – 33 proc. (abiem kalbomis kalba 22 proc.)¹²⁴. Tadžikistane, kaip ir Baltarusijoje, palyginus su kitomis NVS valstybėmis, didžiausias procentas gyventojų reguliariai žiūri televiziją rusų kalba (77 proc.), maždaug 30 proc. reguliariai skaito knygas ir spaudą rusų kalba. Daugiau spaudos ir knygų rusiškai skaitoma tik Baltarusijoje (knygų – 47 proc., spaudos – 59 proc.), Ukrainoje (knygų – 48 proc., spaudos – 46 proc.) ir Kazachstane (knygų – 32 proc., spaudos – 45 proc.)¹²⁵.

Sovietiniais metais kalba ir naudojami rašmenys buvo viena iš tautų asimiliacijos priemonių. Centrinės Azijos valstybėse šis klausimas buvo itin aktualus. Besikuriant Sovietų Sąjungai daugumoje šių valstybių iš pradžių buvo įvesti lotyniški rašmenys, vėliau – kirilica (žr.

¹²² Мониторинг социальных настроений населения стран постсоветского пространства, *Проект «Евразийский монитор»*, Октябрь 2007 г., <http://www.eurasianhome.org/xml/t/socials.xml?lang=ru&nic=socials&pid=36>, [Žiūrėta 2008-03-11].

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Ibid.

¹²⁵ Ibid.

lentelę Nr. 3). Todėl nepriklausomybės laikotarpiu tai buvo itin svarbus klausimas. Net Rusijos regionuose šis klausimas dažnai virsdavo atviru centro ir periferijos konfliktu, kaip, pavyzdžiui, Tatarstane.

Lentelė Nr. 3. Rašmenys kai kuriose NVS valstybėse iki Sovietų Sąjungos, jų kaita Sovietų Sąjungos egzistavimo laikotarpiu ir nepriklausomybės metu

Valstybė	Rašmenys vartoti iki SSRS	Rašmenys vartoti SSRS metu	Rašmenys vartoti po SSRS
Azerbaidžanas	Arabų	Lotyniški, vėliau – kirilica	Lotyniški
Kazachstanas	Arabų	Lotyniški, vėliau – kirilica	Kirilica ¹²⁶
Kirgizija	Arabų	Lotyniški, vėliau – kirilica	Kirilica
Tadžikistanas	Arabų	Lotyniški, vėliau – kirilica	Arabų
Turkmėnistanas	Arabų	Lotyniški, vėliau – kirilica	Lotyniški
Uzbekistanas	Arabų	Lotyniški, vėliau – kirilica	Lotyniški
Moldova	Lotyniški	Kirilica	Lotyniški
Baltarusija	Lotyniški ir kirilica koegzistavo	Kirilica	Kirilica

Turint omenyje, kad Sovietų Sąjungos egzistavimo laikotarpiu nebuvo jokių papildomų reikalavimų, norint tapti kazachu ar ukrainiečiu (nebuvo tikrinamos kalbos, istorijos, konstitucijos žinios), paskelbus nepriklausomybę kalba šiose valstybėse tapo vienu svarbiausių savęs apibrėžimo įrankiu. Dauguma NVS valstybių priėmė pilietybės įstatymus 1991-1993 m. Tik dvi iš penkių Centrinės Azijos valstybių šiame įstatyme numato būtinybę tampant šalies piliečiu žinoti titulinės tautos kalbą. Įdomus yra Azerbaidžano atvejis, kuriame Sovietų Sąjungos laikotarpiu azerų kalba buvo oficiali, tačiau dauguma gyventojų tarpusavyje kalbėjo rusiškai. Azerbaidžanas, būdamas viena homogeniškiausių NVS valstybių tautiniu požiūriu, tik 1998 m. priėmė pilietybės įstatymą, kuriame labai abstrakčiai apibrėžta būtinybė laikyti valstybinės kalbos egzaminą.

Rusijos užsienio politikos diskurse NVS erdvė apibrėžiama ne materialiomis, bet idėjinėmis – kilnių tikslų – kategorijoms, t.y. Rusija siekia apsaugoti pačias NVS valstybes nuo jų

¹²⁶ Kazachstane nuspręsta, kad kirilica bus vartojama „pereinamuoju laikotarpiu“, vėliau bus pakeista lotyniškais rašmenimis. RFE/RL, *Kazakh President Revives Idea of Switching to Latin Script*, October 24, 2006, <http://www.rferl.org/featuresarticle/2006/10/F279F7EA-AF3D-4A71-A457-347FBBB11591.html>, [Žiūrėta, 2008-04-26].

viduje klestinčio nacionalizmo, apginti tų valstybių piliečius nuo pačių valstybių, ypač Rusijos apsaugos reikia rusakalbiams, taip pat Rusija siekia ginti rusų tautinės mažumos teises, užkirsti kelią islamo fundamentalizmo sklaidai, užtikrinti taiką ir stabilumą visame regione¹²⁷. Rusija priiima didžiosios valstybės vaidmenį, o tas vaidmuo preziūuoja išvardintas pareigas. Vis dėlto verta pastebėti, kad NVS valstybėse Rusijos, kaip išorinius tapatybės formavimosi veiksnius apibrėžiančio veikėjo, vaidmuo daugeliu atveju įgauna labai materialius pavidalus. Rusija skatina kaimyninių valstybių priklausomybę per geografinius ir karinius veiksnius. Problemų dėl teritorinio integralumo (geografiniai veiksniai) neturi tik dvi valstybės - Turkmėnistanas ir Uzbekistanas¹²⁸. 1992 m. NVS buvo parengti ir pasirašyti dokumentai, numatantys taikdarių pajėgų sukūrimą JT pavyzdžiu (kariniai veiksniai). Deja, tarptautinės operacijos, kuriose formaliai dalyvauja NVS valstybių kariai, vyksta pagal nerašytas taisykles, nes minėtos pajėgos nebuvo sukurtos. Vis tik karinėse, taikos palaikymo operacijose su ESBO ar JT mandatu dalyvauja daugiausia Rusijos kariai, nors NVS taikdarių nuostatuose teigiama, kad tokiose operacijose turėtų dalyvauti nesuinteresuotos valstybės. NVS karinės pajėgos buvo ir tebėra naudojamos 5 atvejais: pilietinio konflikto metu Tadžikistane, Kalnų Karabache Azerbaidžano dalyje, Gruzijoje – Pietų Osetijoje ir Abchazijoje, Moldovoje – Padnestrėje. Moldovos ir Gruzijos atvejais separatistinės teritorijos pasižymi ir didele rusų tautine mažuma (pavyzdžiui, Padnestrėje vos 40 proc. yra moldavai, 28,3 proc. – ukrainiečiai, 25,4 proc. – rusai).

Rusijoje NVS erdvė yra suprantama kaip neatimama vidaus ir užsienio politikos dalis, todėl neturėtų stebinti jos siekis dalyvauti buvusių sovietinių respublikų vidaus politikos procesuose. Gana įprasta, kad rinkimų kaimyninėse šalyse metu Rusija visada deklaruoja paramą vienam kandidatui. Akivaizdžiausias pavyzdys yra Tadžikistanas, kur Rusijos parama vienam iš kandidatų lėmė paskutinių rinkimų rezultatus. Kai Vakarų valstybės sukritikavo valdžios sankcijas prieš opoziciją, Uzbekistano valdžia ėmė pati ieškoti Rusijos politinės paramos.

Viena vertus, Rusijos santykiai su NVS valstybėmis yra pagrįsti tuo, kad jos yra nepriklausomos ir formaliai lygiavertės partnerės. Kita vertus, tokio bendradarbiavimo turinys yra subordinuojantis, laikantis prielaidos, kad NVS šalių nepriklausomybė yra laikina. Nuo pat 1992

¹²⁷ Donaldson, Robert H., Joseph L. Noguee, *The Foreign Policy of Russia: Changing Systems, enduring interests*, 3rd ed., M.E. Sharpe, 2005, p. 184-196.

¹²⁸ Plačiau: Fairbanks, Jr., Charles H., "Disillusionment in the Caucasus and Central Asia", *Journal of Democracy*, Vol. 12, No. 4, October 2001, p. 53.

m. NVS Rusijoje buvo vadinama „pirminių interesų zona“, „istorine teritorija“¹²⁹. Net tuometinis Rusijos prezidentas Borisas Jelcinas buvo pasirengęs ginti išorines NVS sienas.

Suprantama, NVS erdvėje dvi valstybės buvo labiau „istoriškai ir krauju“ susijusios su Rusija nei likusios – tai Baltarusija ir Ukraina. Ištisus sovietinius metus ir ilgą laiką Carinėje Rusijoje rytų slavai buvo suprantami kaip tos pačios „rusų tautos“ dalis. Net ir paskutiniaisiais Sovietų Sąjungos egzistavimo metais buvo vis dar vykdoma „suartėjimo“ (*sblizhenija*) politika¹³⁰. Kaip matysime iš detalesnės Rusijos tapatybės analizės, būtent 2000 m. priimti strateginiai dokumentai pirmą kartą tokia lygmenyje apibrėžė tokius tikslus, kaip „rusų tautos dvasinis atgimimas“ per kalbos ir kultūros sklaidą užsienyje, nes „tai yra priemonės tarptautinei komunikacijai NVS erdvėje“¹³¹.

Istoriškai susiklostę ryšiai tarp buvusių sovietinių, o šiuo metu nepriklausomų, valstybių lėmė tai, kad, nepaisant politinių nuostatų ar Rusijos vaidmens pasaulyje apibrėžimo, jos elitui ir masėms NVS tapo savotišku Didžiosios Rusijos pakaitalu. Rusijos liberalai tikėjosi skleisti demokratiją šiose valstybėse, nacionalistai ir komunistai – susigrąžinti jose turėtą įtaką, jeigu ne trumpuoju, tai bent jau vidutiniu laikotarpiu, nebūtinai jas paverčiant Rusijos teritorijos dalimi, bet išnaudojant visus kitus įmanomus ryšius. Tokios nuostatos neišvengiamai veikia ir NVS valstybių nacionalinio identiteto formavimąsi.

2.2. Ukrainos ir Baltarusijos nacionalinės tapatybės formavimosi ypatybės

2.2.1. Teisiniai tapatybės formavimosi veiksniai 1988 – 1991 m.

„Nacionalinio klausimo“ sprendimas Sovietų Sąjungoje lėmė panašią Baltarusijos ir Ukrainos patirtį. Jų pseudo-valstybingumas buvo institucionalizuotas ne tik konstitucijoje: jos, kaip išskirtinės Sovietų Sąjungos respublikos, buvo JT narės, be to, centrinės valdžios nuožiūra buvo nustatytos (Ukrainos atveju drastiškai keičiamos) valstybinės sienos, kurios po Sovietų Sąjungos žlugimo išliko praktiškai nekvestionuojamos.

¹²⁹ Kai kurie radikalesni Eurazistai netgi teigia, kad naujų valstybių atsiradimas nereiškia, kad jų sienos yra neginčijamos, ypač iš Rusijos pusės: Холмогоров, Егор, *Русский националист*, М.: Издательство "Европа", 2005, с. 321.

¹³⁰ Bugajski, Janusz, *Cold Peace: Russia's New Imperialism*, Praeger, Center for Strategic and International Studies, 2004, p. 99.

¹³¹ Концепция национальной безопасности Российской Федерации, утверждена Указом Президента РФ от 17 декабря 1997 г. № 1300 в редакции Указа Президента РФ от 10 января 2000 г. № 24, <http://www.iss.niit.ru/doktrins/doktr01.htm>, [Žiūrėta, 2008-05-02].

Siekiant analizuoti Baltarusijos ir Ukrainos nacionalinės tapatybės formavimosi procesą po Sovietų Sąjungos žlugimo, visų pirma reikėtų turėti omenyje išorines šio proceso prielaidas bei valdžios ir opozicijos konkurenciją: vykstant komunistų partijos valdžios dezintegracijai Sovietų Sąjungoje 1989–1991 m. susidarė valdžios vakuumas. Šis vakuumas skatino komunistų partiją konkuruoti dėl valdžios su buvusiais disidentais ar naujai susiformavusiomis opozicinėmis grupėmis. Kova dėl valdžios vyko visoje Sovietų Sąjungos teritorijoje, bet etniniai, religiniai, socialiniai, ekonominiai skirtumai apibrėžė skirtingus kontekstus bei lėmė kovos dėl valdžios ir dėl valstybės idėjos baigtį¹³². Politinės realijos Ukrainoje ir Baltarusijoje prieš pat nepriklausomybės atgavimą atskleidžia elito grupių konkurenciją ne tik dėl teisinių aspektų (autonomija Sovietų Sąjungos sudėtyje vs. nepriklausomybė), bet ir dėl valstybės bei tautos idėjos.

Tai, kad Ukrainos teritorijoje dar iki Antrojo pasaulinio karo buvo persipynusi vakarietiška ir sovietinė valstybingumo patirtis, rodė ir susiskaldymas disidentų tarpe visą Sovietų Sąjungos egzistavimo laikotarpį. Nacionalizmo ir komunistinio internacionalizmo dichotomija lėmė tai, kad vieni pasisakė už kultūrinės identifikacijos svarbą, o kiti – už socialinį teisingumą ir žmogaus teises¹³³. Nors politinės represijos tęsėsi nuo pat karo pabaigos, lūžiniu momentu galima laikyti 1961 m., kai buvo uždarytas vienas iš pagrindinių Ukrainos provoslavybės centrų – Kijevo Pečiorska Lavra vienuolynas. Išpuoliai prieš bažnyčią sutapo su Chruščiovo antireligine politika ir paskelbtu sovietų tautos „susiliejo“ siekiu. Tai paskatino Ukrainos inteligenciją aktyviau įsiliesti į disidentinį judėjimą. Juo labiau, kad faktiniu respublikos vadovu tapusio Petro Šelesto (1963–1972 m.) siekis suderinti Ukrainos ekonominę gerovę išnaudojant kultūrinį potencialą bent jau kurį laiką leido suderinti ukrainiečių tautinius sentimentus su Kremliaus prioritetais. Vis dėlto Maskvoje buvo labiau linkstama į Rusijos dominuojamą internacionalizmą, todėl Šelesto propaguojamas tautinis internacionalizmas galėjo pažadinti nacionalinius sentimentus ir kitose sovietinėse respublikose. Tokia grėsmė lėmė, kad 1977 m. Sovietų Sąjungos konstitucijos pakeitimai panaikino dalį Ukrainos autonomijos, o su visomis nacionalizmo apraiškomis buvo susidorota griežčiau nei kur nors kitur. 1976 m. pabaigoje trylika iš dvidešimties politinių kalinių,

¹³² Moses J. C., „Soviet Provincial Politics in an Era of Transition and Revolution, 1989–91“, *Soviet Studies*, Vol. 44, Issue 3, 1992, p. 479–510.

¹³³ Prizel, Ilya, *National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, p. 347.

kurių laisvė buvo apribota „specialiuoju režimu“, buvo ukrainiečiai, ketvirtadalį visų moterų politinių kalinių taip pat sudarė ukrainietės¹³⁴.

Septintojo dešimtmečio viduryje ėmė mažėti buvęs susiskaldymas tarp euro-komunistų, kurie tikėjo, kad užtikrinus žmogaus teises ir socialinį teisingumą galima būtų išsaugoti esamą sistemą, ir vadinamųjų tautinių patriotų, kurie griežtai pasisakė už kalbos laisvę ir kultūrinę autonomiją. Ukrainą pasiekė ne tik disidentų iš Rusijos, bet ir iš Vakarų, idėjos. Tuo metu buvo priskaičiuojama vos apie tūkstantį aktyvių disidentų Ukrainoje, o jų silpnumą nulėmė ne skaičiaus, bet nesugebėjimas visuomenės mobilizuoti vieninga idėja.

Nuo 1988 m. išskiriamos keturios opozicijos grupės, kurios pagal savo sudėtį atspindėjo susiskaldžiusias visuomenės nuostatas Ukrainoje. Pirma, tai neformalios grupės, kurios gana radikaliai iš karto pasisakė už šalies nepriklausomybę (Ukrainos Helsinkio sąjunga); antra, Persitvarkymo sąjūdžio paramos judėjimas – Rukh (1989 m.), tik šiek tiek vėliau radikaliai pasisakęs už nepriklausomybę; trečia, vietos komunistų partijos nariai, suformavę vadinamąją demokratinę platformą (1990 m.); ketvirtoji grupė – tai nepriklausomos profesinės sąjungos, kurios susiformavo Donbase po kalnakasių streikų 1989 metais¹³⁵.

Ukrainos konkuruojantys politiniai elitai nepriklausomybės aušroje turėjo nuspręsti, koku pagrindu bus konsoliduojama kuriama valstybė – „ukrainiečių tautos“ (*ukrainskij narod, Ukrainian people*) ar „Ukrainos tautos“ (*narod Ukrainy, people of Ukraine*)¹³⁶. Helsinkio grupė ir Rukh visada radikaliau ar nuosaikiau pasisakė už pirmąjį variantą, o buvę Komunistų partijos nariai ir profsąjungų atstovai – už antrąjį. Šio klausimo sprendimas turėjo ne tik politinį, bet ir teisinį bei kultūrinį pobūdį: sprendimas turėjo būti įrašytas į šalies konstituciją, apspręsti istorijos diskursą ir visą švietimo sistemą.

Devintajame dešimtmetyje Baltarusijoje iš principo nevyko aktyvi kova už nepriklausomybę. Baltarusija tapo nepriklausoma palankiai susiklosčius aplinkybėms, jos politiniam elitui beveik nebandant tų aplinkybių paveikti. Disidentinio ar opozicinio judėjimo pasyvumas Baltarusijoje yra nesunkiai paaiškinamas. Čia ilgiau ir praktiškai be trukdžių buvo diegiama komunistinė ideologija. Be to, sovietinė valdžia ne tik vykdė bent dviejų kartų „išbuožinimą“ bei naikino inteligentiją, bet ir pašalino visus praeities simbolius: karo nesugriauti istorijos ir religijos paminklai buvo nugriauti, neliko kalbos, nacionalinių ar vietos herbų.

¹³⁴ Ibid., p. 352.

¹³⁵ Wilson, Andrew, *Ukrainians: Unexpected Nation*, Yale University Press, 2002, p. 157.

¹³⁶ Ibid., p. 147.

Nedidelė grupelė politinių disidentų 1988 m. įkūrė Baltarusijos liaudies frontą (BNF). Nepaisant to, kad 1989 m. BNF pavyko laimėti net 30 vietų Aukščiausioje Taryboje, jo įtaka visuomenėje buvo gana ribota, ją ypač mažino per visus nacionalinius kanalus vykdoma anti-BNF kampanija, kurios šerdyje – fronto narių kaltinimas fašistavimu. Todėl nenuostabu, kad Baltarusija viena iš paskutiniųjų deklaravo savo nepriklausomybę po vadinamojo rugpjūčio pučo 1991 m. Dokumentai, kuriuos priėmė Baltarusijos Aukščiausioji Taryba iki 1991 m. labiau panašėjo į pasiūlymus reformuoti Sovietų Sąjungą nei ją panaikinti (žr. Lentelę Nr. 4).

Baltarusijos politinio elito – tiek buvusių Komunistų partijos narių, tiek opozicijos – susiskaldymą į smulkius ir neįtakingus politinius judėjimus po Belovežo susitarimo pasirašymo, kai *de jure* buvo pripažintas šalies suverenitetas, galima būtų įvardinti kaip kovą dėl politinės galios ir dėl valstybės bei tautos idėjos ateities. Dešinėsios politinės jėgos pasisakė už baltarusizaciją, t.y. Baltarusijos valstybės konsolidavimo baltarusių tautos pagrindu ir perėjimą prie baltarusių kalbos (tokia politika buvo bandoma vykdyti iki pat A. Lukašenkos išrinkimo), kairiosios siūlė kurti politinę tautą, atsisakant kultūrinės priklausomybės akcentavimo.

Sprendimų dėl valstybės konsolidavimo ir nacionalinės tapatybės kūrimo pagrindo Baltarusijoje ir Ukrainoje realiai neįtakojo pačių teritorijų apibrėžimo klausimas. Dabartinė Ukrainos teritorija baigta formuoti tik 1954 m., kai buvo prijungtas Krymas, taigi Ukraina neturi stiprios unitarinės valstybės tradicijos. XX a. pabaigos Ukrainos tautinio judėjimo diskurse federalizmo idėja niekada nebuvo realiai svarstoma, priešingai, ji buvo traktuojama kaip pavojinga. Todėl net ir daug prie nepriklausomybės sukūrimo prisidėjusi „Galicijos taryba“ buvo paleista, nes tokie pavyzdžiai separatizmu galėjo užkrėsti ir kitus regionus¹³⁷. Nors Krymo kraštui buvo suteiktos tam tikros autonomijos teisės, tačiau teisiškai Ukrainos federalizacija nebuvo galima.

Į dabartinės Baltarusijos žemes istorines pretenzijas galėjo reikšti ir Lietuva, ir Lenkija, tačiau teisine prasme šis klausimas buvo išspręstas, nes nė viena buvusi Sovietų Sąjungos administracinė riba nebuvo pakeista ir automatiškai tapo valstybinėmis sienomis. Baltarusijos pasirinkimas 1991 m. konsoliduoti valstybę tautiniu pagrindu ir įtvirtinti bendrus LDK simbolius – šalies herbą „*pahonia*“ (vytis) bei balta-raudona-balta vėliavą¹³⁸ – tik trumpam atidėjo laiką, kai Lietuva pripažino Baltarusiją.

¹³⁷ Ibid., p. 164.

¹³⁸ Jie buvo įtvirtinti 1991 m. liepos 27 d. deklaravus Baltarusijos suverenitetą nuo Sovietų Sąjungos.

Galiausiai teisinių pasekmių nepriklausomybės įtvirtinimui neturėjo ir tai, kad vakarinės Ukrainos ir Baltarusijos dalys buvo paskelbusios nepriklausomybę tarpukariu. Kaip bus atskleista šios dalies sekančiame poskyryje, tai tapo istorinio mito – Baltarusijoje neigiamo, o Ukrainoje teigiamo – konstravimo dalimi.

Lentelė Nr. 4. Baltarusijos ir Ukrainos valstybingumo istorijos faktai¹³⁹

Valstybė	Istoriniai įvykiai iki SSRS	Istoriniai įvykiai SSRS	Nepriklausomybės deklaracija	Tarpt. pripažinimas (statusas)
Baltarusija	IX-XIII a. Polocko, Turovo kunigaikštystės, Kijevo Rusia 1067 m. - Nemigos mūšis (Minsko paminėjimas) XIII-XVIII a. - LDK 1772-1917 m. - Rusijos imperija 1918-03-25 - Baltarusijos tautinė respublika (BNR, pripažino Vokietiją) 1919-02-27 Lit-Bel	1920-07-31 BSSR paskelbimas 1922 m. gruodžio mėn. - BSSR – SSRS dalis	1990-07-27 deklaracija “Dėl BSSR valstybinio suvereniteto” 1991 m. kovo mėn. - nutarimas “Dėl naujos Sąjunginės sutarties koncepcijos” (tikslinga likti SSRS) 1991-08-25 “Dėl konstitucinio įstatymo statuso suteikimo BSSR AT deklaracijai dėl BSSR valstybinio suvereniteto”	1991-12-08 BR, RF ir Ukraina įsteigė NVS 1991-12-25 SSRS AT paskelbė SSRS išyrimą 1991-12-27 pripažino JAV
Ukraina	882 m. Riurichų dinastijos įkurta karalystė su centru Kijevu tapo žinoma kaip Kijevo Rusia 1917 lapkričio mėn. - 1918 balandžio mėn. – Ukrainos liaudies respublika (Bresto-Litovsko sutartis pripažino nepriklausomybę, bet su didžd.valst. protekcija) 1918 balandžio – gruodžio mėn. - Hetmanate (Vokietijos įtaka) 1918 gruodžio mėn. - 1919 gruodžio mėn. – Direktoratas (susijungė su Vakarų Ukrainos liaudies respublika - ZUNR)	1922 m. Ukraina formaliai tapo SSRS dalimi (išskyrus – Volynė Lenkijoje, Transkarpatija Čekoslovakijoje, Bukovina Rumunijoje, bet 1939-1945 m. SSRS jas prijungė prie USSR) 1954 m. prie USSR buvo prijungtas Krymas	1990-07-16 – deklaracija USSR AT “Dėl valstybinio Ukrainos suvereniteto” (apeliuojama į 1918-01-22 nepriklausomybės deklaraciją) 1991 kovo mėn. referendumas dėl SSRS likimo 1991-08-24 Ukrainos parlamentas “Ukrainos nepriklausomybės paskelbimo aktas” 1991-12-01 referendumas nepriklausomybės klausimu	1991-12-08 BR, RF ir Ukraina įsteigė NVS 1991-12-25 SSRS AT paskelbė SSRS išyrimą 1991-10-02 pripažino Lenkija

¹³⁹ Lentelė parengta remiantis: Wilson, Andrew, *Ukrainian Nationalism in the 1990s: A Minority Faith*. Cambridge, Cambridge University Press; Малиножский, В.И. *История Белорусской государственности*. Минск: «Беларусь», 2003; Кузнецов, И.Н., *История государства и права славянских народов*. Москва: «Новое знание», 2005; Kremenіuk, Viktor, *Conflicts in and Around Russia: Nation-building in Difficult Times*. Westport: Greenwood Press, 1994; Trofimov, Yaroslav, “Vote Brings Wave of Recognition”, *The Ukrainian Weekly*, December 8, 1991, No. 49, Vol. LIX, <http://www.ukrweekly.com/Archive/1991/499110.shtml> [Žiūrėta, 2006-04-26]

Tiek Ukraina, tiek Baltarusija savo valstybės teritoriją „paveldėjo“ iš sovietinių laikų, o vykdoma sovietinė tautinė politika abiejose valstybėse turėjo materialių pasekmių: abiejų valstybių demografinė padėtis pasikeitė, keitėsi jų ekonominės galios, Ukrainos teritorija buvo išplėsta prijungiant Krymą. Vis dėlto yra vienas esminis pasekmių skirtumas: tuo metu, kai Baltarusijoje vyko visų ten gyvenančių tautų, visų pirma lenkų, kultūrinė asimiliacija, bei ėmė ryškėti valdžios ir opozicijos konkurencija dėl valstybės ir tautiškumo idėjų, Ukrainoje besikeičianti demografinė situacija paskatino geografinę diferenciaciją.

2.2.2. Vidiniai kultūriniai ir politiniai nacionalinės tapatybės formavimosi veiksniai

Kai kurie autoriai Baltarusiją ir Ukrainą priskiria prie etnosų, “pavėlavusių”, “nepabaigusių” sukurti savo valstybės, kuriems būdingas istorijos mitų kūrimas apie valstybingumą, aukso amžių, istorinius veikėjus, istorijos idealizavimas apskritai, istorinių išgyvenimų mitai, jautri reakcija į svetimus, istorinis optimizmas ir pan. Kituose dviejuose skyriuose analizuojama identiteto komponentų – istorijos mitų, kalbos kaip identiteto išraiškos ir nacionalinių simbolių pripažinimo – visuma. Naudojantis nacionalizmo studijomis ir istoriniais argumentais grindžiama, kodėl ir kaip nusistovėjo ribos tarp šių valstybių identitetų, kokios galimybės yra šias ribas keisti ir kokie šiuo metu dominuojantys pasakojimai apie tuos identitetus atskiriančias ribas bei santykius tarp Rusijos, Baltarusijos ir Ukrainos.

Geostrategine prasme Baltarusija Rusijai yra viena svarbiausių valstybių visoje Europoje: tradiciškai Baltarusija yra ant Rytų-Vakarų karinių invazijų ašies; geri santykiai su šia valstybe Rusijai užtikrina tiesioginį priėjimą – per naftotiekį ir dujotiekį, geležinkelius ir automagistrales – prie įtakingiausių Europos šalių, NATO ir Europos Sąjungos narių. Nors XX a. Rusijos ir Baltarusijos sienos keitėsi, tačiau praktiškai nuo 1920 m. nekyla jokių teritorinių nesutarimų, o sąjunginės valstybės dėka XXI a. pradžioje ši siena vis dar išlieka tarsi administracinio suskirstymo riba. Tradiciškai Baltarusija yra suprantama kaip Rusijos tęsinys, pripažįstanti kaimyninę valstybę savo „didžiuoju broliu“. Baltarusijoje taip ir neatsirado Rusijos, kaip „kito“, suvokimas (išskyrus nedideles opozicinio elito grupes, propaguojančias Baltarusiją kaip Lietuvos didžiosios kunigaikštystės palikuonę). 2000 m. atlikta apklausa parodė, kad du trečdaliai baltarusių save laiko Baltarusijos piliečiais. Vos pusė iš jų mano, kad baltarusiai yra atskira tauta, o 40 proc. tiki, kad baltarusiai yra viena iš trijų rytų slavų tautų. Dėl to baltarusiai neretai

vadinami etnine grupe, kuri nesugebėjo pasinaudoti jiems suteiktu šansu sukurti suverenią valstybę, kurioje gyvenanti bendruomenė per kalbinius, kultūrinius ar istorijos skirtumus save apibrėžtų kitaip nei jos kaimynės¹⁴⁰. Baltarusija – tai „denacionalizuota valstybė“¹⁴¹, valstybė, kuriai būdinga silpna ar susiskaldžiusi tautinė sąmonė ir menka gyvenimo nepriklausomoje valstybėje patirtis¹⁴². Baltarusijoje nėra bendro identiteto¹⁴³, jis yra fragmentuotas, o šaknys išauga iš visiškai skirtingų pagrindų¹⁴⁴.

Kaip pastebi Stephanas Shulmanas, Ukraina yra viena iš tokių valstybių, kur skirtingos kultūros susiduria ne tik pasienio regionuose, bet ir pačioje valstybėje, nes jos ribos nubraižytos neatsižvelgiant į natūralias tautinių grupių ribas¹⁴⁵. Pasak Evaldo Nekrašo, Samuelio Huntingtono terminais galima pasakyti, jog Ukraina yra tipiška civilizaciškai suskilusi šalis. Kertama civilizacijų lūžio linijos, ji, kaip ir galima tikėtis, beveik neišvengiamai atsiduria ir geopolitikos kryžkelėje¹⁴⁶. Galios balanso prasme Ukrainos balsas – už Europą ar už Rusiją – priklauso nuo šalies identiteto. Tai labai dažnai paskatina vidinę tautinių grupių konkurenciją, kur veikėjais tampa dvi skirtingos valstybės, o jų tautinė politika tampa vienu svarbiausių užsienio politikos instrumentų. Tiek sociologai, tiek kultūrologai yra analizavę kultūrų, kalbų ar istorijų difuzijos atvejus, kai kurie padarė išvadą, kad egzistuoja „kultūrinis imperializmas“, ypač vykdomas per žiniasklaidą ir prekybą¹⁴⁷, t.y. per materialius ir nematerialius faktorius.

Ukrainos identiteto formavimosi istorija skiriasi nuo Baltarusijos ne tik dėl tiesioginių sąsajų su Kijevo Rusia ar 1932-1933 m. bado, bet ir dėl neišspręstų teritorinių klausimų, kurie santykiuose tarp valstybių turi itin svarbią simbolinę prasmę. Ukrainai nepriklausomybė visada reiškė nepriklausomybę nuo Rusijos, nors ją deklaravus, Rusija ne iš karto iškėlė sienų klausimą.

¹⁴⁰ Blacker, Coit, Condoleezza Rice, „Belarus and the Fight from Sovereignty” in Krasner, Stephen D. (ed.), *Problematic Sovereignty: Contested Rules and Political Possibilities*. New York, NY: Columbia University Press, 2001, p. 224.

¹⁴¹ Marples D. R., *Belarus: A Denationalized Nation*, Amsterdam: Harwood, 1999.

¹⁴² Sanford G., „Nation, State and Independence in Belarus“, *Contemporary Politics*, Vol. 3, No. 3 1997, p. 225–245.

¹⁴³ Ioffe G., „Understanding Belarus: Belarusian Identity“, *Europe-Asia Studies*, Vol. 55, No. 8, 2005, p. 1241–1272.

¹⁴⁴ Joselyn E., „Nationalism, Identity and the Belarusian State“ in Taras R., ed., *National Identity and Ethnic Minorities in Eastern Europe*, UK: Macmillan, 1998, p. 73–83.

¹⁴⁵ Shulman, Stephan, „Cultures in Competition: Ukrainian Foreign Policy and the 'Cultural Threat' from Abroad“, *Europe-Asia Studies*, Vol. 50, No. 2. (Mar., 1998), p. 287.

¹⁴⁶ Nekrašas, Evaldas „Ukraina geopolitikos kryžkelėje“, *Politologija*, Nr. 2 (42), 2006, p. 4.

¹⁴⁷ Schiller, Hebert, *Communication and Cultural Domination*, White Platins, New York, 1976; Abel, Elie, *Many voices, One World: Communication and Society, Today and Tomorrow: The McBride Report*, Paris, 1980, Tomlinson, John, *Cultural Imperalism: A Critical Introduction*, Baltimore, 1991; *Culture and International History*, eds. Jessica C.E. Gienow-Hecht, Frank Schumacher, New York, Oxford: Berghahn Books, 2003.

Strategine prasme Juodosios jūros karinis uostas Sevastopolyje yra itin svarbus Rusijai¹⁴⁸. Krymas, kuriame yra minėtas uostas, kažkada buvusi totorių tėvynė, šiuo metu yra rusų dominuojama teritorija (apie 70 proc. gyventojų Krymo autonomijoje yra rusai), kurioje vyrauja rusų kalba ir kultūra. Tai sustiprina Rusijos argumentus nuolat kelti teritorijos priklausomybės klausimą ne tik apeliuojant į tai, kad ši teritorija Ukrainos sovietinei respublikai buvo perduota administruoti tik 1954 m., bet ir apeliuojant į šiandienines tautines vietinių gyventojų emocijas. Vis dėlto Galicija, ilgą laiką buvusi Lenkijos dalimi ir patyrusi polonizaciją, o kartu vesternizaciją, yra ir buvo ganėtinai palanki erdvė radikaliam nacionalizmui. Būtent išeivių iš čia pagrindu 1989 m. susiformavo Ukrainos nacionalinis išsilaisvinimo judėjimas Rukh. Viena vertus, Ukrainą su Rusija sieja ilgas istorinis sugyvenimo laikotarpis, kita vertus, iki pat XIX a. pabaigos Ukrainos elitas buvo vienas labiausiai išsilavinusių slavų elitų, galėjusių veikti šalies tautinės sąmonės formavimąsi, tačiau pasidavusių sisteminei carinės Rusijos įtakai ir užėmusių svarbiausius administracinius postus Maskvoje ir Peterburge¹⁴⁹.

Analizuojant Baltarusijos ir Ukrainos atvejus šioje dalyje, siekiama atsakyti į klausimą, kokie vidiniai veiksniai labiausiai įtakoja šių dviejų valstybių nacionalinės tapatybės formavimą, kokie tapatybės veiksniai panašūs, o kiti skiriasi ir kodėl, galiausiai siekiama atsakyti į klausimą koks ryšys sieja kultūrinius ir politinius tapatybės formavimosi veiksnius.

2.2.2.1. Kultūriniai tapatybės veiksniai: istorija ir garbingos praeities mitai

Baltarusijos identitetas yra labai fragmentuotas. Galima apčiuopti bent keturias savęs identifikavimo kryptis. *Pirma*, tai identifikacija su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos mitais ir valstybe bei Europos vertybių pripažinimas. *Antra*, tai rusofiliškas Baltarusijos istorijos suvokimas, sovietų laikais įsitvirtinusios slavų tautų vienybės identifikacija,¹⁵⁰ t.y. Baltarusija kaip Rusijos istorijos, kultūros, o šiuo metu ir ekonomikos bei politikos dalis. *Trečia*, sovietiniais mitais pagrįstos, tačiau nepriklausomos Baltarusijos identifikacija: dominuoja sovietiniai istorijos

¹⁴⁸ Kai kurie gana artimai su Kremliaus „pragmatikais“ susiję žurnalistai visai neseniai dar prognozavo, kad Kryme tikrai kils karas: Добрычин, Алексей, «Война в Крыму неизбежна» из сборника *Восстание менишинств*, М: издательство «Европа», с. 75-77.

¹⁴⁹ Įprasta manyti, kad intelektualios Ukrainos laikotarpis baigėsi 1876 m. kai buvo išleistas vadinamasis Zemski Ukaz, kuris uždraudė vartoti ukrainiečių kalbą. Prizel, Ilya „Nation-Building and Foreign Policy“ in *Ukraine: The Search for the National Identity*, eds. Wolchik Sharon L., Volodymyr Zviglyanich, Rowman and Littlefield Publisher, INC, 2000, p. 12.

¹⁵⁰ Labai aiškią perskyrą tarp rusofiliškų ir baltarusofiliškų/ukrainietišκών mitų siūlo Smith, Graham, Vivien Law, Andrew Wilson, Annette Bohr and Edward Allworth, *Nation-building in the Post-Soviet Borderlands: the Politics of National Identity*, Cambridge University Press, 1998, p. 119-138.

mitai, pavyzdžiui, Baltarusija - labiausiai industrializuota ir pažangiausia Sovietų Sąjungos respublika, JT steigėja. *Ketvirta*, kuriamas ypatingos šalies mitas: baltarusofiliški (europietiška valstybė, LDK paveldas) ir rusofiliški (teigiama ekonominė ir socialinė patirtis SSRS, Baltarusijos ir Rusijos ekonominis, kultūrinis bei religinis dviejų tautų artimumas) mitai koegzistuoja, bet Antrojo pasaulinio karo ir Černobylio katastrofos patirties dėka Baltarusija gali tapti neutraliu tiltu tarp Europos ir Vakarų, savotiška „Rytų slavų Šveicarija“¹⁵¹.

Analizuojant Baltarusijos valdančiojo režimo ir opozicijos retoriką galima teigti, kad beveik nuo pat Lukašenkos atėjimo į valdžią (tiksliau, nuo referendumo dėl nacionalinių valstybės simbolių bei dvikalbystės) vyksta vertybinis konfliktas, kuriame konkuruoja skirtingos istorijos interpretacijos, kuriami skirtingi istorijos mitai, skirtingai suvokiamas baltarusių ir rusų kalbų tarpusavio santykis, dominuoja priešingi politinės ir ekonominės sistemos supratimai, dar giliau žvelgiant – skirtingi požiūriai į asmens ir valstybės, asmens ir tautos santykio klausimą.

Valstybės ir tautos praeities diskursai yra vienas iš akivaizdžiausių tokio vertybinio susidūrimo pavyzdžių. Garbingos praeities bei valstybės ar tautos aukso amžiaus mitas buvo itin populiarius atsikuriančiose valstybėse po Sovietų Sąjungos žlugimo. Lietuva savo valstybės ilgaamžiškumą Konstitucijos preambulėje pabrėžė Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės Statutais. Ukrainoje dominuoja valstybės kilmės iš Kijevo Rusios mitas. Analizuodamas istoriografijos ir tautos, kaip „įsivaizduojamos bendruomenės“, ryšį, Grahamas Smithas daugiausiai dėmesio skiria nacionalinės istoriografijos mitologinei struktūrai, kaip tautinio identiteto pagrindui¹⁵². Baltarusijoje dominuoja šlovingos Sovietų Sąjungos ir pražūtingo, bet garbingai laimėto, Antrojo pasaulinio karo naratyvas, kuriam atsvarą bando sudaryti LDK istorijos įtvirtinimo, sąlyginės tarpukario nepriklausomybės svarbos akcentavimo ir kultūrinio baltarusių tautos atgimimo naratyvas.

Konstruojantys LDK kaip garbingos praeities ir valstybingumo kilmės mitą, teigia, kad LDK metu baltarusių kultūra klestėjo, visuomenė buvo harmoninga, senoji baltarusių kalba buvo naudojama kaip pagrindinė raštų kalba, daug LDK vadovų, ypač nuo XVII a., buvo kilę iš dabartinės Baltarusijos teritorijos. Tačiau mažiausiai penkioms kartoms niekas nepasakojo apie

¹⁵¹ Du pastarieji požiūriai iš principo atspindi hegelišką požiūrį į istoriją: tautos gali turėti ilgą istoriją, tačiau savo tikrąją paskirtį pasiekia tik susiformavusios į valstybes. Iki valstybinės padėties yra „priešistorija“, t.y. tikroji tautos istorija prasideda, kai ji įgyja valstybę. Cituojama iš Gellner, Ernest, *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius: Pradai, 1996, p. 84.

¹⁵² Smith G., Law V., Wilson A., Bohr A. and Allworth E., *Nation-building in the Post-Soviet Borderlands: the Politics of National Identity*, Cambridge University Press, 1998, p. 23.

laikotarpį nuo įstatymų kūrėjo L. Sapiegos iki 1918 m. Patriotinė inteligentija, galinti priminti masėms šiuos ryškius istorijos puslapius, pastaruosius du amžius patyrė bent keturias totalines „kultūrinės katastrofas“. Šimtmečius trukusi LDK istorija yra detalai aprašoma tik tokių autorių, kaip Bykovas, Korotkevičius, Aleksejevičius, raštuose¹⁵³. LDK istorijos, kaip Baltarusijos valstybingumo pagrindo, interpretavimas visų pirma yra siejamas su Baltarusijos opozicija, ypač su dešiniosiomis partijomis – BNF, Jungtine piliečių partija (OGP).

Baltarusijos nepriklausomybės pirmaisiais metais raudona-balta-raudona vėliava ir *paghonia* buvo patvirtinti nacionaliniais simboliais. Lietuvos, Lenkijos ir kitų šalių istorikai sutaria, kad būtent šie simboliai atspindi Baltarusijos ryšį su LDK istorija, tačiau šiuo metu jie yra uždrausti ir 1995 m. referendumo dėka grąžinta sovietinė šalies simbolika. To paties referendumo metu buvo pakeista konstitucija, išplečianti prezidento įgaliojimus ir prailginanti kadenciją bei perkeliant nacionalinės šventės datą. Iki to laiko šalies nepriklausomybės diena buvo švenčiama liepos 27 d., kai 1990 m. buvo paskelbta Baltarusijos suvereniteto nuo Sovietų Sąjungos deklaracija. Dabar didžiausia šventė taip pat yra vadinama Nepriklausomybės diena, tačiau švenčiama liepos 4 d., kai Minskas buvo išvaduotas iš vokiečių okupacijos (tiesa, tą dieną nepasibaigė likusių Baltarusijos dalių okupacija).

Reikėtų pastebėti, kad be LDK istorijos interpretacijos neapsieina ir dabartinė Baltarusijos valdžia: ši Baltarusijos valstybingumo istorijos dalis nepamirštama ir šalies prezidento, ir parlamento internetiniuose puslapiuose. Bene geriausiai tvarkomas ir į UNESCO paveldą įtrauktas LDK laikų Radvilų giminės istorinis paminklas – Miro pilis. Be to, šios pilies vaizdas pristatomas kaip vienas iš šiuolaikinę Baltarusiją reprezentuojančių vaizdinių. Pastebėtina, kad Baltarusijos mokslų akademija (ši institucija yra labai artimai susijusi su Prezidento administracija) pastaraisiais metais aktyviai rengė įvairias mokslines ir mokslo populiarinimo konferencijas LDK istorijos temomis tiek Minske, tiek tokiose istoriškai reikšmingose vietovėse kaip Naugardukas, Alšėnai.

Vis dėlto valdantysis šalies režimas LDK, kaip Baltarusijos valstybingumo pagrindo, propagavimu neužsiima, bet šią istorijos dalį naudoja instrumentiškai: kaip tinkamą reprezentacijai, tačiau ne visuomenės refleksijai. Iliustratyvus to pavyzdys yra pagrindinio Minsko prospekto pavadinimas: vietoje Pranciškaus Skorinos jis tapo Nepriklausomybės

¹⁵³ Грицанов А., Скуратович К., „Моделируя прошлое“, *Белорусы и рынок* No. 39, 2006-10-09, p. C22.

prospektu, nors tuo pat metu prie naujosios bibliotekos buvo pastatytas paminklas šiam pirmosios knygos baltarusių kalba leidėjui.

Dabartinio Baltarusijos režimo propaguojama istorijos interpretacija yra gerokai trumpesnė nei LDK. Baltarusijos aukso amžius – tai Sovietų Sąjunga, o baltarusių tautos heroizmas pasireiškė per Antrąjį pasaulinį karą. „Labai didelis mūsų tautos, visų pirma baltarusių, nuopelnas yra tas, kad mes išgelbėjome žmoniją nuo rudojo maro“¹⁵⁴, – teigia Lukašenka. Baltarusių dalyvavimas Antrajame pasauliniame kare laikomas didvyrišku dėl jų suburto partizaninio pasipriešinimo jau nacių okupuotoje teritorijoje. 1943 m. prasidėjus partizaniniam karui su naciais, šiuose susirėmimuose dalyvaujančių baltarusių skaičius išaugo iki 374 tūkst. (palyginimui, 4 kartus daugiau gyventojų turinčioje Ukrainoje tokių partizanų buvo vos 9 tūkst.)¹⁵⁵. Be to, 1,3 mln. baltarusių karo metu buvo pašaukti į reguliariąją Raudonąją armiją. Per karinius veiksmus dabartinėje Baltarusijos teritorijoje naciai sudegino apie 600 kaimų su visais jų gyventojais (ypatingos svarbos paminklas žuvusiems yra netoli nuo Minsko, Chatynės kaime). Lyginant nuostolius, tekusius vienam gyventojui, Baltarusija yra priskiriama prie tautų, labiausiai nukentėjusių per Antrąjį pasaulinį karą. Per karą žuvo 2,2 mln. baltarusių, 380 tūkst. buvo išsiųsti darbams į Vokietiją. Skaičiuojama, kad karo metu nukentėjo kas ketvirtas dabartinės Baltarusijos teritorijos gyventojas. Todėl nenuostabu, kad baltarusių nacionalinis charakteris dažnai apibrėžiamas pasakymu „*chot' by nebylo voiny*“. Kai kurie autoriai teigia, kad minėta patirtis sąlygoja apatišką baltarusių požiūrį į politiką ir visuomenės pokyčius apskritai. Vis dėlto baltarusių heroizmo kare propagavimas oficialioje ideologijoje yra traktuojamas ne kaip išskirtinumas ir galimybė apibrėžti „mes“ ir „jie“, bet kaip Baltarusijos indėlis į Sovietų Sąjungos ir pačios Baltarusijos suklestėjimą. 2005 m. išleistame vadovėlyje „Sovietų liaudies Didysis Tėvynės karas Antrojo pasaulinio karo kontekste“ tapatinimasis su „sovietine liaudimi“ ir sovietų pasiekimais kare yra akivaizdus, sovietinės istoriografijos pavyzdžiu kitų sąjungininkų indėlis į pergalę yra vertinamas kaip blankus.

Susidaro įspūdis, kad valdančio režimo tikslas yra sunaikinti bet kokią baltarusių, kaip tautos, išskirtinumą. 2002 m. Lukašenka paskatino mokyklinių vadovėlių autorius rengti tokias mokymo priemones, kurios atitiktų „dvasinį–istorinį visuomenės išsivystymo lygį“¹⁵⁶. Šiuo tikslu

¹⁵⁴ Интервью Александра Лукашенко журналисту программы „Панорама“ Белорусского телевидения Юрию Кзизятко“, www.belapan.com/ru/analit/317-1.html, 2006-11-19.

¹⁵⁵ Partisan Resistance in Belarus during World War II, http://www.belarusguide.com/history1/WWII_partisan_resistance_in_Belarus.htm, [Žiūrėta, 2009-01-09]

¹⁵⁶ Позняк К. „История Беларуси трещит по швам“, 2003-04-04,

buvo parengta Baltarusijos istorijos mokymo koncepcija, kurioje Baltarusiją tyrinėti siūloma kaip Rytų slavų civilizacijos dalį¹⁵⁷. Vieno iš moksleiviams siūlomų fakultatyvų pavadinimas taip pat iškalbingas – „Pravoslavų kultūros pagrindai“. Suprantama, kad dviejų metų privalomi kursai apie sovietų liaudies indėlį į Antrąjį pasaulinį karą ar panslavybę propaguojantys kursai marginalizuoja kitų istorinių laikotarpių studijas. Baltarusijos valstybiniame universitete Istorijos fakultete per penkerius metus vos vienas dalykas buvo skirtas LDK istorijai iki Liublino unijos, dar vienas – laikotarpiui po jos. Studentai taip pat gali pasirinkti iš trijų specialiųjų kursų, susijusių su LDK istorija.

Panslavybės propagavimo dilema kai kuriais aspektais taip pat yra aktuali Ukrainoje, tačiau, kitaip nei Baltarusijoje, Ukrainoje nekyla tiek daug dilemų konstruojant valstybės kilmės mitą. Vadinamieji civilizaciniai skirtumai ir dėl to besiskiriantys ukrainiečių savęs apibrėžimai yra sąlygoti visų pirma Ukrainos istorinės patirties. Ukraina buvo įvairių valstybių ir imperijų dalimi – Lenkijos, Habsburgų, carinės Rusijos, Sovietų Sąjungos. Tačiau kiekviena iš šių priklausomybių sudarė skirtingas sąlygas Ukrainos nacionalinės tapatybės formavimuisi. Pirma, Ukrainos priklausymo Lenkijos karalystei ir Habsburgų imperijai metu tik vakarinėje Ukrainos dalyje išgalėjo visoje šalyje dominuojanti religija (katalikybė), tačiau skirtingos valdymo sistemos, silpni ekonominiai ryšiai neskatino identitetų suartėjimo, t.y. nekūrė nacionalinės tapatybės. Tuo tarpu carinėje Rusijoje išgalėjo nuostata, kad Kijevas – tiek rusų, tiek ukrainiečių istorijos lopšys. Antra, carinės Rusijos valdomi ukrainiečiai, taip pat kaip ir rusai, buvo ortodoksai, todėl nebuvo religinio pasipriešinimo. Trečia, tarp Ukrainos žemdirbių ir rusų elito nebuvo socialinės įtampos, tokio griežto ekonominio susiskaldymo, kaip Lenkijos dominuojamu laikotarpiu. Ketvirta, mažosios Rusijos (*malorus*) identitetas, kurį propagavo carinė Rusija Ukrainoje, buvo platesnis, lankstesnis, labiau įtraukiantis, nes apeliavo į valstybę, lojalumą valdovui, o ne į etniškumą, kaip lenkiškasis.

Vis dėlto priklausymas skirtingoms valstybėms ir susidūrimas su skirtingomis valstybingumo tradicijomis Ukrainoje leido susiformuoti kelioms dominuojančioms istorijos interpretacijoms: rusofiliškai (dažniausiai apibūdinamai per palankumą carinės Rusijos imperializmui), sovietinę, Rytų slavų ir ukrainofilišką arba nacionalistinę¹⁵⁸. Pirmoji iš šių

http://www.naviny.by/rubrics/society/2003/02/04/ic_articles_116_144681, [Žiūrėta 2006-11-19].

¹⁵⁷ „В Могилеве представлена новая концепция изучения истории Беларуси“, <http://www.belapan.com/ru/news/32818.html>, 2006-11-19.

¹⁵⁸ Kuzio, Taras, “National Identity and History Writing in Ukraine”, *Nationalities Papers*, Vol. 34, No. 4, September 2006, p. 407. [407-421]

istorijos interpretacijų buvo žinoma ir dominavo dabartinės Ukrainos teritorijoje iki Sovietų Sąjungos valdžios įsigalėjimo ir tam tikru pavidalu atgimė postsovietinėje Ukrainoje. Ji remiasi Rusijos istoriografijoje dominuojančiu požiūriu į Kijevo Rusią, kaip į sudedamąją Rusijos valstybingumo ir tautiškumo istorijos dalį. Ukrainos ir Baltarusijos tautos atsiskyrė nuo Rusijos tik Kijevo Rusiai žlugus. Suskilusi Rytų slavų vienovė galėjo būti atkurta tik iš dalies XVIII a. pabaigoje po Lietuvos – Lenkijos respublikos padalijimo. Tokioje interpretacijoje rusai yra vieninteliai Kijevo Rusios palikuonys, tuo tarpu baltarusiai ir ukrainiečiai yra suprantami kaip ekstremistiškai nusiteikę atskalūnai, nes istorinė patirtis rodo, kad tokių tautų valstybingumas tėra anomalija.

Sovietinėje istoriografijoje iš esmės skiriasi tik istorijos pradžios ir pabaigos interpretacijos: teigiama, kad Kijevo Rusia yra trijų tautų lopšys, o jos atkūrimas realizuotas Sovietų Sąjungoje. Ukrainos disidentai šią interpretaciją vadino rusiško šovinizmo išraiška¹⁵⁹. Tautinės Ukrainos šalininkai baiminosi, kad Kijevo Rusios laikų istorijos pripažinimas gali įtvirtinti požiūrį *gente Ruthenus, natione Sovieticus*¹⁶⁰. Tačiau tai leidžia daryti prielaidą, kad galima suderinti ukrainietišką nacionalizmą ir komunistinį internacionalizmą, kuomet Ukrainos istorikai tikėjo XX a. pradžioje, dar prieš įsigalint sovietiniam režimui. Reikia pastebėti, kad kitaip nei Baltarusijoje, sovietinis diskursas nėra itin populiarus Ukrainoje net ir tarp rusakalbių. Nors nepriklausomybės pradžioje šis požiūris buvo gana populiarus, siekiant sukurti atsvarą Rukh propaguojamam nacionalizmui¹⁶¹, šiuo metu šios interpretacijos rėmėjų vis mažiau. Kai kurios kairiosios partijos, propaguojančios tokią istorijos interpretaciją, konkrečiai Komunistų ir Progresyvių socialistų partijos, ne itin populiarios. Komunistai yra mažiausiai atstovaujama partija Ukrainos parlamente po 2006 m. rinkimų, o progresyvūs socialistai į parlamentą nepateko.

Vadinamieji Ukrainos nacionalistai, kurie sudaro kultūrinio, humanitarinio ir socialinių mokslų elito pagrindą, siekdami išvengti neigiamų nacionalizmo konotacijų, save apibrėžia kaip tautinius demokratų ar kaip liberalią ir centro kairę. Jie pasisako už Ukrainos nacionalinių simbolių propagavimą, ukrainiečių kalbos vartojimą ir šalies „grįžimą į Europą“. Senieji Ukrainos išeiviai yra glaudžiai susiję su tokiu požiūriu, o dabartinis prezidentas Viktoras Juščenka ant šios platformos sukūrė visą 2005 m. rinkimų kampaniją. Remiantis šiai nuomonei pritariančiais

¹⁵⁹ Badzio, Yuriy, “An Open Letter to the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR and the Central Committee of the CPSU,” translated by Roman Senkus, *Journal of Ukrainian Studies*, Vol. 9, No. 1, 1984, p. 74-94 and No. 2, 1984, p. 47-70.

¹⁶⁰ Wilson, Andrew, *Ukrainians: Unexpected Nation*, Yale University Press, 2002, p. 162.

¹⁶¹ Plačiau Wilson, Andrew, *Ukrainians: Unexpected Nation*, Yale University Press, 2002, p. 211.

istorikais, teigiama, kad Kijevo Rusia buvo pirmoji ukrainiečių valstybė, nepaisant to, kad kitos, konkuruojančios istorijos interpretacijos tokią versiją vertina kaip kerštą Rusijai. Ukrainos nacionalistai nesutinka Kijevo Rusios istorijos dalintis su Rusija, ir net kartais radikaliai kelia klausimą: jeigu Kijevas buvo pirmos bendros valstybės sostinė, o dabar jis yra Ukrainos sostinė, „tai kuri iš dviejų kaimyninių valstybių yra jaunesnis, o kuri - vyresnis brolis?“¹⁶²

Ketvirtoji istorijos interpretacija gali būti aptikta kažkur tarp rusofiliškos ir ukrainofiliškos. Rytų slavų – rusų, baltarusių ir ukrainiečių – vienybė yra gana eklektiškas istorinių teiginių rinkinys, kurį naudojo buvę šalies vadovai Kravčiukas ir Kučma, viena vertus, siekdami pabrėžti ukrainiečių teisę į nepriklausomą valstybę, kita vertus, norėdami išlaikyti ryšius su Rusija. Jiems Ukraina – tai buferis tarp Rusijos ir Europos arba tiltas tarp šių dviejų tarptautinės politikos veikėjų. Rytų panslavizmo idėja remiasi sovietinės istoriografijos teiginiu, kad Kijevo Rusia – visų trijų tautų proto-valstybė. Tačiau Sovietų Sąjungos laikotarpiu buvo propaguojamas Rusijos, kaip vyresnio visų slavų (ir kitų tautų) brolio mitas, t.y. Rusijos, kaip turinčios daugiau teisių net ir į bendrą istoriją, nei kitos tautos. Rytų slavų idėjos propaguotojai pabrėžia, kad visos trys tautos yra lygiavertės. Po Kijevo Rusios išnykimo visos trys tautos ėmė tolti viena nuo kitos, taip tapdamos labiau autonomiškos. Tokia istorijos interpretacija iš principo leido Kučmai išlaikyti gerus santykius su Rusija ir jos intelektualais, kita vertus, sudarė sąlygas pagrįsti neigiamą atsakymą dėl prisijungimo prie Rusijos ir Baltarusijos sąjunginės valstybės.

Kitaip nei Baltarusijoje, istoriniai mitai ir istorijos interpretacijos Ukrainoje ieško nepriklausomybės ir „kitoniškumo“ nuo Rusijos Kijevo Rusios istorijoje, siekiant atsekti savarankiško valstybingumo tradiciją. Nepaisant to, kad dalis dabartinės Ukrainos teritorijos priklausė Žečpospolitai, būtent toje dalyje - Galicijoje ir Volynėje – dominuoja liberalus, centro dešinysis požiūris į istoriją, ten atsirado ir susiformavo tautiniais klausimais ganėtinai radikalus Rukh. Sovietinio laikotarpio interpretacija yra ne tokia aktuali, nes beveik visi istorikai pripažįsta, kad didysis badmetis 1932-1933 m. kilo dėl Sovietų Sąjungos kaltės. Manoma, kad per tą laiką žuvo 10 mln. žmonių¹⁶³. Be to, egzistuojantis ryšys su išeiviais Vakarų valstybėse taip pat užtikrina neigiamo požiūrio į Sovietų Sąjungą palaikymą.

¹⁶² Kuzio, Taras, “National Identity and History Writing in Ukraine”, *Nationalities Papers*, Vol. 34, No. 4, September 2006, p. 412.

¹⁶³ Trofimov, Yaroslav, “Vote Brings Wave of Recognition”, *The Ukrainian Weekly*, December 8, 1991, No. 49, Vol. LIX, <http://www.ukrweekly.com/Archive/1991/499110.shtml> [Žiūrėta, 2006-04-26]

Jeigu Ukrainoje badmetis yra interpretuojamas gana vienareikšmiškai ir netolimoje ateityje gali tapti vienu iš įtakingiausių vidinių kultūrinių tapatybės formavimosi veiksnių, tai Baltarusijoje liūdnos patirties mitai konstruojasi ne taip lengvai ir yra politizuoti. Tai atsipindi bent dviejų XX a. baltarusių tautą ištikusių katastrofų ir jų įtakos „kitoniškumo“ formavimosi interpretacijose: tai Kuropatų ir Černobylio tragedijos.

1988 m. birželio mėn. Baltarusijos žurnale „Literatūra ir menas“ pasirodė archeologo, vėliau tapusio politine figūra, Zenono Pozdniako ir inžinieriaus Evgenijaus Šmyheliovo straipsnis „Kurapatai: mirties kelias“. Straipsnyje buvo pateikta informacija apie masinę kapavietę, rastą prie Minsko esančioje Kurapatų gyvenvietėje. Kapavietėje buvo palaidota apie 250 tūkst. sovietinio režimo priešininkų, NKVD nužudytų 1937–1940 m. Po tyrimo Sovietų valdžia turėjo pripažinti, kad masinėje kapavietėje – NKVD aukos. 1988 m. lapkričio 1 d. Baltarusijos liaudies frontas (BNF) surengė didžiulį mitingą netoli Kurapatų. Galima teigti, kad jau tuo metu dalis visuomenės buvo pasiruošusi pripažinti neigiamus Sovietų Sąjungos valdžios aspektus. Pastaraisiais metais Kurapatų tragedijos minėjimas Baltarusijoje beveik visai nepastebimas. 2002 m. visuomenei buvo priminta apie Kurapatų, kuomet planuota per juos tiesti Minsko aplinkkelį. Tiesa, tuo metu pasipiktinusiems politiniams aktyvistams pavyko sustabdyti kelio darbus, bet ne dėl to, kad visuomenė buvo mobilizuota ir pasipriešino, – greičiau valdžiai nebuvo nenaudinga sukurti palankią terpę opozicijos argumentams dėl istorijos negerbimo. 2004 m. buvo pastatytas naujas memorialas. 2005–2006 m. spaudoje Kurapatai dažniausiai buvo minimi, kai juos aplankydavo užsienio šalių diplomatinių misijų atstovai. BNF rengiamuose minėjimuose Kurapatuose dalyvių skaičius neviršija 50–60 žmonių.

1986 m. balandžio 26 d. įvyko avarija Černobylio atominėje elektrinėje. Nors Černobylis Ukrainoje, nuo avarijos labiausiai nukentėjo Baltarusija. Černobylio avarijos padariniai Sovietų valdžios buvo menkinami; nepaisant itin aukšto ir kenksmingo radiacijos lygio, gegužės 1 d. buvo surengtos demonstracijos, kuriose dalyvavo ir vaikai. Tik nepriklausomų tyrinėtojų ir užsienio žiniasklaidos dėka pavyko iškelti į viešumą Černobylio avarijos padarinių mastą. Baltarusijos žmonės labiausiai nusivylė tuo, kad valdžia, kurią jie laikė sava, galėjo taip su savo žmonėmis pasielgti, t.y. leisti masines eitynes radiacija užterštose teritorijose. Pasipiktinimą ir nusivylimą baltarusiai 1987 m. išreiškė eitynėmis Minsko gatvėmis, kuriose dalyvavo tūkstančiai žmonių. 2001 m. „Černobylskij šliach“ (Černobylio kelias) masinėse eitynėse dalyvavo apie 5 tūkst. žmonių. Remiantis tuometine internetine žiniasklaida, daug specialiųjų pajėgų buvo sutraukta į

Minską¹⁶⁴. 2006 m. balandį Nepriklausomas socioekonomikos ir politinių tyrimų institutas (NISEPI) atliko tyrimą, kuriuo buvo siekiama išsiaiškinti, ar Černobylio avarijos padariniai yra vis dar aktualus klausimas Baltarusijos visuomenei. Paaiškėjo, kad 41 % apklaustųjų jaučia susirūpinimą ir baimę dėl Černobylio avarijos padarinių ir tik apie 16 % atsakė, kad „šis klausimas jų nejaudina“¹⁶⁵. Jurijus Ševtcovas, vienas iš Baltarusijos politologų, netgi siūlo šalies identitetą sieti būtent su šia katastrofa. Pasak šio autoriaus, ši katastrofa lėmė tai, kad Baltarusijoje susiformavo ne kovojanti, bet prisitaikanti, negandas galinti išgyventi bendruomenė, kuri pasisako už tokią ūkio ir politinę sistemą, kuri padeda išgyventi, užtikrina aktyvų valstybės vaidmenį ekonominiame ir socialiniame gyvenime¹⁶⁶. Dažnai toks požiūris atsispindi ir viešojoje nuomonėje, apibendrinamoje kaip „jak by nebylo voiny“ (balt. „kad tik nebūtų karo“).

Tačiau panašu, kad Ševcovo siūlomas identifikacijos pagrindas vis mažiau atgarsio atranda pačioje Baltarusijos visuomenėje. 2002 m. ir 2003 m. tokiam pačiame Černobylio avarijos minėjime dalyvavo apie 3 tūkst., 2004 m. ir 2005 m. – apie 1,5 tūkst. žmonių. 2006 m. „Černobilskij šliach“ vyko praėjus mėnesiui po prezidento rinkimų, visuomenės pasipiktinimas neteisėtais rinkimais ar bent jau abejonės dėl jų teisėtumo teoriškai turėjo paskatinti daug aktyvesnį dalyvavimą šioje akcijoje, tačiau dalyvių skaičius ir 2006 m. neviršijo 3 tūkst. Reikia pastebėti, kad šios akcijos metu Minske buvo beveik tiek pat tvarkos sergėtojų, kiek ir pačių dalyvių. Nuo pat 1996 m. šios akcijos buvo politizuotos: jos organizuojamos lyg savotiška pasipriešinimo režimui išraiška. Iš tiesų, apklausos rodo, kad tie, kurie mano, kad valdžia netinkamai rūpinasi nukentėjusiais ar jų vaikais, paprastai yra nepatenkinti ir politinė valstybės santvarka¹⁶⁷.

Be to, reikia turėti omenyje, kad toks neigiamas tapatybės kūrimas šiandieninėje Baltarusijoje neturi pagrindo: ir Kurapatų tragedijos, ir Černobylio avarijos „kitas“ yra sovietų valdžia, kuri jau nebeegzistuoja. Todėl baltarusių, kaip katastrofų tautos, mitai gali būti vertingi tik siekiant griauti Sovietų Sąjungos, kaip garbingos istorijos, mitą.

¹⁶⁴ Незадолго до окончания акции можно с уверенностью сказать, что Чернобыльский Шлях удался, <http://www.charter97.org/rus/news/2001/04/26/30>, 2006-04-19.

¹⁶⁵ Долгое эхо Чернобыля, <http://www.iiseps.org/4-06-6.html>, 2006-08-08.

¹⁶⁶ Шевцов, Ю. *Объединенная нация. Феномен Беларуси*. М.: "Европа", 2005

¹⁶⁷ Daugiau nei 85 % apklaustųjų mano, kad jų ir jų artimųjų sveikata pablogėjo dėl Černobylio avarijos. Tačiau šiuos rezultatus lyginant su respondentų atsakymais į kitus užduotus klausimus (t. y. pasitenkinimą esama politine situacija), akivaizdu, kad didžioji dalis esamo režimo priešininkų neigiamai vertina ir priemones, kurių valdžia imasi padariniams likviduoti, taip pat vykdomas įvairias socialines programas. Pavyzdžiui, 68 % apklaustųjų, balsavusių už Lukašenką 2001 m. rinkimuose, patenkinti vykdomomis priemonėmis avarijos padariniams neutralizuoti. Atitinkamai tik 2,8 % Milinkevičiaus rinkėjų yra patenkinti vykdoma „Černobylio politika“.

Baltarusijos identitetas visų pirma siejamas su skirtingomis istorijos interpretacijomis, skirtingais „garbingos istorijos“ mitais, vieno iš kurių dominavimą lemia politinis kontekstas, o Ukrainoje identiteto klausimas yra daug kompleksiškesnis, politinio susiskaldymo linijos ne visada sutampa su ginama ir propaguojama istorijos interpretacija. Svarbiausia, kad istorijos diskursų konkurencija Ukrainoje vyksta daug laisviau ir nėra tiesiogiai tapatinama su politika.

Dažnai istorijos supratimas siejamas su regioniniu šalies susiskaldymu. Galbūt labiausiai Ukrainos regionalizmas matyti iš atsakymų į klausimus, susijusius su šalies istorija. Ukrainos Vakaruose net 46 proc. mano, kad „Ukraina yra vienintelė Kijevo Rusios istorijos ir kultūros perėmėja“, o kituose regionuose daugiausiai paramos susilaukia teiginys, kad „Ukrainos istorija – tai sudedamoji didžiosios rytų slavų tautos istorijos sudedamoji dalis, kaip ir Baltarusijos bei Rusijos istorijos“. Teigiami atsakymai į šį klausimą pasiskirstė taip: rytuose – 54 proc., centre – 42 proc., pietuose – 60 procentų¹⁶⁸. Panašiai proporcijos pasiskirsto ir dėl klausimo apie Antrąjį pasaulinį karą: vakaruose dauguma mano, kad tai buvo kova su fašizmu (41 proc.), kituose regionuose, kad tai buvo Didysis Tėvynės karas (rytuose ir pietuose – po 64 proc., centre – 59 procentų).

2.2.2.2. Kultūriniai veiksniai: kalba

Ne tik istorinė patirtis ir jos pagrindu besiformuojantis identitetas gali skatinti identifikacinių regionų formavimąsi ir išlikimą. Kelių identitetų formavimąsi vienoje valstybėje gali įtakoti egzistuojantys socialiniai ir ekonominiai skirtumai: ar turėjo gyventojai bent prieš kelias kartas individualaus verslo, savarankiškos veiklos patirties, netgi tai, kokios politinės vertybės dominavo atskirose vietovėse ir koku būdu jos ten atsirado ir išliko¹⁶⁹. Industrializacija lėmė, kad Ukrainos pietryčių regionas su dviem centrais – Donbasu ir Lugansku – yra itin heterogeniškas. Negalima būtų teigti, kad šis regionas „de-etnizuotas“¹⁷⁰, greičiau jis yra itin heterogeniškas, o ten gyvenančių žmonių identitetas gali būti pavadintas daugiasluoksniu. Vienu metu vietos gyventojai gali apie save galvoti kaip apie ukrainiečius, rusakalbius, slavus arba rusus, Ukrainos piliečius, tiesiog sovietinius žmones ar pan.

¹⁶⁸ Trofimov, Yaroslav, “Vote Brings Wave of Recognition”, *The Ukrainian Weekly*, December 8, 1991, No. 49, Vol. LIX, <http://www.ukrweekly.com/Archive/1991/499110.shtml> [Žiūrėta, 2006-04-26]

¹⁶⁹ Munro, Neil, “Which Way does Ukraine Face? Popular Orientations Towards Russia and Western Europe”, *Problems of Post-Communism*, Vol. 54, No. 6, November/December 2007, p. 48-49.

¹⁷⁰ Bugajski, Janusz “Ethnic Relations and Regional Problems” in *Ukraine: The Search for the National Identity*, eds. Wolchik Sharon L., Volodymyr Zviglyanich, Rowman and Littlefield Publisher, INC, 2000, p. 171.

Vis dėlto regioninis susiskaldymas turi dvi esmines dimensijas – ekonominę ir kalbinę. Sovietmečio industrializacija ir urbanizacija lėmė žmonių judėjimą Sovietų Sąjungoje. Daugeliui naujai įkurtų ir didžiausių įmonių vadovavo iš Maskvos paskirti rusų kilmės asmenys ar rusiškai kalbantys atvykėliai iš kitų sovietinių respublikų. Sovietų Sąjungos kontekste Ukraina buvo priskiriama prie respublikų, kuriose geriausiai išvysta pramonė¹⁷¹. Kaip ir Baltarusijoje, Ukrainoje industrializacija vyko itin sparčiai, prie to prisidėjo ir sovietinės investicijos į *homo sovieticus* kūrimą: 1970 m. pagal procentą asmenų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, Ukraina buvo tarp pirmaujančiųjų, kartu su Estija, Latvija ir Baltarusija¹⁷².

1997 m. atlikta apklausa parodė, kad tikrais ukrainiečiais save laiko 56 proc., tikrais rusais – 11 proc., o ir rusais, ir ukrainiečiais – 27 proc. (iš jų labiau ukrainiečiais – 7 proc., vienodai – 14 proc., labiau rusais – 5 proc.)¹⁷³. Nepaisant tokio tautinio apsisprendimo, absoliuti dauguma yra įsitikinusi, kad asmuo gali turėti tik vieną tautybę (žr. Lentelę Nr. 5). Baltarusijoje baltarusių kalbą vartojančių kasdieniniame gyvenime dalis nesiekia 10 proc., Ukrainoje ši dalis 1997 m. buvo 41 proc., o 2006 m. – 52 proc.¹⁷⁴, dar didesnė gyventojų dalis laisvai šneka ukrainietišškai 58 proc., abi kalbas vartoja 14 proc. Kai kuriais atvejais yra labai sunku pasakyti, kokią kalbą vartoja ukrainiečiai, nes priklausomybė tai pačiai rytų slavų grupei lemia itin intensyvų jų maišymąsi. Vis dėlto tas maišymasis šalies viduje niekada nebuvo toks intensyvus kaip Baltarusijoje, kur manoma, kad vadinamąja *trasianka* kalba 35-40 proc. gyventojų, o jos vartojamas ganėtinai tolygiai pasiskirstęs visoje šalyje.

Vartojamos kalbos požiūriu Ukraina yra pasidalijusi į keturis aiškius regionus: vakarus, centrą, pietus ir rytus. Kalbinių regionų ribos beveik atitinka industrializacijos lygio pasiskirstymo

¹⁷¹ Горовский Ф.Я., Ю.И. Риманенко, *Национальный вопрос и социалистическая практика*. Киев, 1991, c.164.

¹⁷² Nathan Kravetz, “Education of Ethnic and National Minorities in the USSR: A Report on Current Developments“, *Comparative Education*, Vol. 16, No. 1 (Mar., 1980), p. 13-23.

¹⁷³ Wilson, Andrew, *Ukrainians: Unexpected Nation*, Yale University Press, 2002, p. 219. Be to, reikėtų pastebėti, kad Ukrainoje rusų diaspora šiek tiek skiriasi nuo rusų diasporos kitose postsovietinėse valstybėse. Panašumas su Baltarusija čia akivaizdus – rusai nesijaučia esą tautine mažuma abiejose valstybėse, tačiau Baltarusijoje matoma tendencija, kad rusai savo tautybę gali vienareikšmiškai deklaruoti, identifikuodami save tiesiog su Baltarusija kaip valstybe, t.y. jos pilietybe. Pavyzdžiui, Estijoje rusų diaspora save netgi gali išskirti ne tik kaip tautinę grupę, bet apibrėžti ir socialiniu ekonominiu pagrindu, ypač Gurr regione. Ukrainoje ribos yra labiau nusitrynusios: netgi rusakalbių dominuojamame Donbase žmonės save gali priskirti iš karto abiem tautybėms, prisipažinti vartojantys abi kalbas. Plačiau: Smith, Graham, Andrew Wilson, “Rethinking Russia’s Post-Soviet Diaspora: the Potential for Political Mobilisation in Eastern Ukraine and North-Eastern Estonia“, *Europe-Asia Studies*, Vol. 49, No. 5, July 1997, p. 845-864.

¹⁷⁴ 2006 m. apklausa identiteto, kalbos ir kitais klausimais: “Common identity of ukrainian citizens: specificity and problems of formation“, *National Security and Defence*, No. 7 (79), 2006, Ukrainian Center for Economic and Political Studies Named after Olexander Razumov, p. 4, www.uceps.org, [Žiūrėta 2008-03-31.]

šalyje ribas. Atkreiptinas dėmesys, kad regionų ribos nelemia jų gyventojų identifikavimosi su Ukrainos valstybe. Įsitikinusių, kad Ukraina yra jų tėvynė, visuose regionuose yra tarp 81-91 procento. Nepaisant gana tvirto pilietinio pagrindo tapatintis su Ukrainos valstybe, gimtąja ukrainiečių kalbą laiko vos pusė respondentų. Tačiau prielaida, kad buityje ukrainiečiai dažniau naudoja rusų kalbą, būtų neteisinga. Bendra tendencija visoje šalyje rodo, kad kalbančių ukrainietišškai arba dažniau ukrainietišškai yra 46 proc., atitinkamai rusiškai kalbančių ar likusių kalbėti buityje yra 37,7 proc. Be to, pastebėtina, kad šalies vakaruose ir centre, atsisprendimas vartoti ukrainiečių kalbą kaip vienintelę kasdieninę kalbą yra griežtesnis nei pietryčių regionų gyventojų apsisprendimas kalbėti vien tik rusiškai (žr. Lentelę Nr. 5). Manančių, kad kalbos pasirinkimas yra pilietinė pareiga, daugiausiai yra šalies vakaruose – beveik 10 proc.

Lentelė Nr. 5. Vartojamos kalbos pasirinkimo pasiskirstymas pagal regionus, %¹⁷⁵

		<i>Visa Ukraina</i>	<i>Vakarai (Volynė, Transkarpatija, Ivano-Frankovskas, Lvovas, Rovnas, Ternopolis, Černigovas)</i>	<i>Centras (Vinicos, Žytomyras, Kijevas, Kirovogradas, Poltava, Sumai, Čmelmitkio, Čerkasai)</i>	<i>Pietūs (Krymas, Mykolajevas, Odesa, Chersonas)</i>	<i>Rytai (Dnepropetrovskas, Donetskas, Zaporožė, Luganskas, Charkovas)</i>	<i>Metai</i>
Ar Ukraina yra jūsų tėvynė?		92,7	97,8	95,9	81,8	91,4	2006
		92,6	97,7	92,4	86,0	91,0	2007
Asmuo gali turėti...	Vieną tautybę	82,2	86,8	84,5	73,9	82,9	2007
	Dvi tautybes	40,2	25,2	39,8	49,2	45,1	
Ukrainiečių kaip gimtoji kalba		52,0	90,3	72,0	27,7	21,3	2006
		51,4	91,3	69,0	28,9	21,2	2007
Kokia kalba kalbate namuose?	Ukrainietišškai	39,3	86,0	54,2	11,4	10,3	2006
	Rusiškai	28,1	1,9	11,9	48,5	49,8	
	Ir ta, ir ta	14,7	3,8	15,6	15,3	19,8	
	Dominuoja rusų	9,5	1,6	9,0	11,4	13,6	
	Dominuoja ukrainiečių	6,7	3,2	8,1	10,0	5,7	
Kodėl jūs vartojate	Kalbu šia kalba nuo vaikystės	49,0	46,8	48,7	62,2	44,6	

¹⁷⁵ Parengta pagal „Common identity of ukrainian citizens: specificity and problems of formation“, *National Security and Defence*, No. 7 (79), 2006, Ukrainian Center for Economic and Political Studies Named after Olexander Razumov, p. 4, www.uceps.org, [Žiūrėta 2008-03-31.]

pasirinktą kalbą?	Ši kalba yra labiausiai paplitusi mieste (kaime), kuriame gyvenu, ir ja kalba daugiausiai vietos gyventojų	15.4	4.2	13.2	18.2	22.6	2006
	Tai mano tautos kalba	13.9	28.9	14.3	5.4	8.6	
	Tai kalba, kuria kalbama mano šeimoje	4.9	2.6	7.3	4.2	4.2	
	Tai mano valstybės kalba ir jaučiu pilietinę pareigą ja kalbėti	4.0	9.6	5	0.8	1.1	

Nacionalistinis apsisprendimas kalbėti viena kalba – ukrainiečių – yra ryškiausias centrinėje Ukrainos dalyje, kituose regionuose sprendimą nulemia objektyvios sąlygos: tai, kokia kalba dažniausiai yra kalbama vaikystėje ar gyvenamojoje vietovėje. Labiausiai į Rytus nutolusiame Ukrainos regione šie pasirinkimo motyvai yra svarbiausi. Tokia kalbos pasirinkimo tendencija skirtinguose regionuose leidžia manyti, kad ateityje kalbiniai prioritetai gali kisti. Kalbos pasirinkimas yra nulemtas ne vertybinių motyvų, bet įpročio ir patogumo, taip teigia daugiau nei 50 proc. Ypač turint omenyje, kad, išskyrus Vakarų Ukrainą, kituose regionuose beveik tokia pat dalis respondentų apskritai nesirenka kalbos, t.y. kasdien vartoja ir rusų, ir ukrainiečių kalbą. Palyginimui, reikėtų pastebėti, kad panašus skaičius vartojančių vieną ar kitą kalbą Ukrainoje išlieka gana ilgą laiką, maždaug nuo 1998 m.¹⁷⁶

Šią tendenciją patvirtina ir sėkminga mokyklose ir universitetuose vykdoma ukrainiečių kalbos ir kultūros sklaidos politika. Reikėtų pastebėti, kad, kitaip nei Baltarusijoje, Ukrainoje net ir rusakalbėse mokyklose labai daug dėmesio yra skiriama tiek ukrainiečių kalbos mokymui, tiek Ukrainos istorijos dėstymui. Rusakalbėse mokyklose ukrainiečių kalbai skiriama vos 5 val. mažiau nei ukrainiečių mokyklose¹⁷⁷. Tuo tarpu Ukrainos istorijai ir vienos, ir kitose mokyklose

¹⁷⁶ Fournier, Anna, "Mapping Identities: Russian Resistance to Linguistic Ukrainization in the Central and Eastern Ukraine", *Europe-Asia Studies*, Vol. 54, No. 3, May 2002, p. 423.

¹⁷⁷ Janmaat, Jan Germen, "Nation Building, Democratization and Globalization as Competing Priorities in Ukraine's Education System", *Nationalities Papers*, Vol. 36, No. 1, March 2008, p. 10.

skiriama po tiek pat valandų. Aukštosiose mokyklose tokie dalykai, kaip Ukrainos istorija, ukrainiečių verslo kalba, Ukrainos ir užsienio kultūra, yra privalomi¹⁷⁸.

Viena vertus, rusakalbių dominuojamuose regionuose 2001 m. ukrainiečiais save laikė apie 62 proc., tačiau 2002-2003 m. ukrainietiškos mokyklos sudarė apie 52 proc. pietų ir rytų regionuose esančių mokyklų, t.y. jų potencialiai mažiau nei galėtų būti atsižvelgiant į santykinę etninę gyventojų sudėtį (jeigu laikysimės prielaidos, kad ukrainiečiai turėtų siekti mokytis ukrainietišškai). Kita vertus, palyginus ukrainietišką mokyklų dalį su 1996-1997 m. laikotarpiu, ukrainietišką mokyklų buvo vos 30 proc., t.y. beveik dvigubai mažiau¹⁷⁹. Šalies centre ir vakaruose ukrainietišką mokyklų visą laiką buvo daugiau, tačiau ir ten jų santykinė dalis su rusakalbėmis mokyklomis augo.

Pagal egzistuojančią teisinę bazę oficialų rusų kalbos statusą Ukrainoje galima apibrėžti dvejopai: šalies Konstitucijos 10 str. suteikia teisę tautinėms mažumoms, taip pat ir rusų, „vystyti, vartoti ir saugoti savo kalbą“. Be to, pagal vis dar galiojantį sovietmečiu patvirtintą įstatymą „Dėl kalbų Ukrainos sovietinėje socialistinėje respublikoje“, rusų kalba įvardijama kaip *lingue franca*, naudojama tarptautiniam bendravimui su kitomis sovietinėmis respublikomis. Tačiau tiek Konstitucijos, tiek įstatymo formuluotė yra gana keista: vartoti ir puoselėti savo kalbą numatoma galimybė „rusams, tautinėms mažumoms“, taip tarsi pripažįstant, kad rusai nėra tautinė mažuma. Būtent tokia interpretacija yra priimtiniausia rusakalbei diasporai Pietryčių Ukrainoje ir Kryme.

Tačiau apibendrintai teigti, kad vartojama kalba priklauso nuo požiūrio į šalies istoriją arba vien tik nuo to, kokiai tautybei asmuo save priskiria, būtų sunku, nes tarp kalbos ir identiteto gali egzistuoti persipinantis ryšys, bet gali būti ir kalbos ir tapatybės disjunkcija¹⁸⁰. Net ir sovietiniu laikotarpiu atliekamos apklausos rodė, kad gimtąja Ukrainos sovietinės respublikos kalba ukrainiečių kalbą nurodydavo net ir tie, kas ukrainietišškai niekada nekalbėjo¹⁸¹. Viena vertus, iš tiesų tautiniu pagrindu kuriamos Ukrainos propaguotojai pasisako už ukrainiečių kalbos vartojimą viešojoje erdvėje. Kita vertus, jeigu sovietmečiu buvo kuriamos palankesnės sąlygos rusų kalbos vartojimui, tai dabartinėje Ukrainoje rusų kalbai nebereikalaujama išskirtinio statuso, o siūloma jį sulyginti su ukrainiečių kalbos statusu. 2007 m. atlikta apklausa rodo, kad rusų kalbai

¹⁷⁸ Ibid., p. 15.

¹⁷⁹ Janmaat, Jan Germen, “Nation Building, Democratization and Globalization as Competing Priorities in Ukraine’s Education System”, *Nationalities Papers*, Vol. 36, No. 1, March 2008, p. 8.

¹⁸⁰ Fournier, Anna, “Mapping Identities: Russian Resistance to Linguistic Ukrainization in the Central and Eastern Ukraine”, *Europe-Asia Studies*, Vol. 54, No. 3, May 2002, p. 420.

¹⁸¹ Edwards, J., *Language, Society and Identity*, Oxford: Blackwell, 1985, p. 17.

suteikti aukštesnį nei dabartinis statusą Ukrainoje sutiktų 41 proc., o 43 proc. mano, kad turėtų išlikti dabartinė situacija¹⁸². Įdomiausia, kad vos 8 proc. norėtų mokytis rusų kalbos arba pagilinti šios kalbos žinias.

Vertinant, kokį tapatybės diskursą palaiko visuomenė, reikėtų atsižvelgti į tai, kuriai kultūrai ukrainiečiai save priskiria. Beveik šeštadalis save apibrėžia kaip sovietinės kultūros dalį (žr. Lentelę Nr. 6). Tokios nuostatos gali būti paaiškinamos tuo, kaip tai teigiantieji supranta valstybę apskritai, arba bent jau leidžia nuspėti tokių asmenų lūkesčius. Net 24 proc. respondentų yra įsitikinę, kad valstybė privalo rūpintis jų socialine gerove; šiek tiek mažiau yra manančių, kad valstybė yra tolygi pilietybei (21 proc.); apie 19 proc. mano, kad valstybė – tai tautos išraiška. Šie atsakymai koreliuoja su atsakymu į klausimą, kaip turėtų būti apibrėžiama ukrainiečių tauta. Net 43 proc. mano, kad ukrainiečiai turi save apibrėžti per pilietybę, ir vos 19 proc. – kad per tautybę. Manančių, kad gyvenančius dabartinėje teritorijoje sieja bendra kultūra ir tradicijos, yra vos penktadalis. Daugiausiai tuo įsitikinusių yra centrinėje šalies dalyje, mažiausiai – šalies rytuose. Įdomu tai, kad pietryčiuose labiau sureikšminamas piliečių dalyvavimas valstybės gyvenime – rinkimai, referendumai – nei centre ar vakaruose. Tačiau tikinčių, kad valdžia gina piliečių interesus, toks pat procentas yra šalies centre ir rytuose, o mažesnis – vakaruose ir pietuose.

Lentelė Nr. 6. Ukrainos piliečių nuostatos dėl kai kurių tapatybės aspektų¹⁸³, %

		<i>Visa Ukraina</i>	<i>Vakarai (Volynė, Transkarpatija, Ivano-Frankovskas, Lvovas, Rovnas, Ternopolis, Černigovas)</i>	<i>Centras (Vinicos, Žytomyras, Kijevas, Kirovogradas, Poltava, Sumai, Čmelnitkio, Čerkasai)</i>	<i>Pietūs (Krymas, Mykolajeva, Odesa, Chersonas)</i>	<i>Rytai (Dnepropetrovskas, Donetskas, Zaporožė, Luganskas, Charkovas)</i>	<i>Metai</i>
Ką jums asmeniškai reiškia „būti	Valstybės rūpestis, socialinė pagalba	24.0	20.7	23.0	28.6	24.7	2006
	Ukrainos pilietybė ir pasas	21.2	15.7	21.1	22.4	23.9	

¹⁸² Мониторинг социальных настроений населения стран постсоветского пространства, *Проект «Евразийский монитор»*, Октябрь 2007 г., <http://www.eurasianhome.org/xml/t/socials.xml?lang=ru&nic=socials&pid=36>, [Žiūrėta 2008-03-11]

¹⁸³ Parengta pagal „Common identity of ukrainian citizens: specificity and problems of formation“, *National Security and Defence*, No. 7 (79), 2006, Ukrainian Center for Economic and Political Studies Named after Olexander Razumov, p. 4, www.uceps.org, [Žiūrėta 2008-03-31.]

Ukrainos piliečiu“?	Jausmas, kad esi vienos tautos, jos kultūros ir tradicijos dalis	19.9	35.7	23.9	11.9	10.5	
	Galimybė rinkti prezidentą, Rada, vietos valdžią ir dalyvauti referendumuose	10.3	6.7	7.5	14.6	13.1	
	Didžiuotis savo šalies ir jos žmonių pasiekimais įvairiose srityse: ekonomikoje, moksle, menuose, sporte	9.3	8.1	10.2	8.4	9.4	
	Pasitikėjimas, kad šalies valdžia gins piliečius, patekusius į nelaimę užsienyje	6.0	4.3	6.9	4.4	6.8	
	Skirtingumas nuo kitų šalių atstovų	1.6	1.9	2.1	1.1	1.1	
Kuris iš išvardintų ukrainiečių tautos apibrėžimų jums labiausiai priimtinas?	Ukrainiečių tauta apima visus Ukrainos piliečius, nepriklausomai nuo jų tautinės priklausomybės, vartojamos kalbos ar priimtinos tradicijos ir tradicijos, kurioje jie auklėja savo vaikus	43.1	34.3	42.4	44.4	48.1	
	Ukrainos piliečiai – tai etniniai ukrainiečiai (turi ukrainiečių protėvių)	19.8	15.0	21.5	21.4	20.2	
	Ukrainos piliečiai (nepriklausomai nuo tautinės priklausomybės), kalbantys ukrainietiška, besilaikantys ukrainietiško tradicijų ir pagal jas auklėjantys vaikus	15.1	27.6	14.5	13.8	8.9	

	Visi etniniai ukrainiečiai pagal savo kilmę (arba turintys tokių protėvių) nepriklausomai nuo turimos pilietybės ir gyvenamos vietos	14.2	15.4	16.5	9.7	13.4	
Kokiai kultūrai save priskiriate?	Ukrainietišškai	56,3	79,9	71,9	35,0	37,2	2006
		57,9	79,9	69,1	40,9	42,0	2007
	Sovietinei	15,6	16,4	13,3	24,4	26,3	2006
		15,8	19,4	17,0	26,5	22,7	2007
	Rusiškai	11,3	1,5	3,0	22,7	20,0	2006
		10,1	0,9	3,7	18,0	18,1	2007
	Europietišškai	6,6	9,0	6,2	7,7	5,0	2006
		6,4	8,8	6,0	8,1	4,7	2007
Kokia kultūra dominuos ateityje Ukrainoje?	Ukrainietiška	37,0	49,0	48,8	21,0	25,5	2007
	Skirtingos kultūros skirtinguose regionuose	24,7	14,3	19,2	35,0	31,3	
	Europietiška	17,8	22,5	15,3	17,4	17,8	
	Rusiška	3,3	0,9	1,4	3,0	6,7	
	Sovietinė	2,0	0,4	1,4	3,1	3,0	

Kaip ir kalbinė priklausomybė, kultūros pasirinkimas turi gana aiškias teritorines ribas. Pastebėtina, kad 2006-2007 m. keliais procentais sumažėjo asmenų, priskiriančių save sovietinei ar rusiškai kultūrai, ir padaugėjo asmenų, save priskyrusių ukrainietišškai kultūrai, ypač Rytų ir Pietų regionuose (atitinkamai – 7 ir 5 proc.). Reikėtų atkreipti dėmesį, kad kultūra šiuo atveju suprantama gana plačiai: tai, kaip auklėjami vaikai, kokie pačių gyventojų įpročiai švenčiant šventes arba pasirenkant nacionalinius simbolius, kaip vertinama istorija. Nors paprastai apklausiantieji nesistengia į šį klausimą įtraukti kalbinio aspekto, bet Ukrainoje to išvengti iš tiesų sunku. Įdomu tai, kad skirtinguose regionuose gana skirtingai vertinama kultūrų kaitos tendencija. Šalies rytuose ir pietuose yra daugiau manančių, kad ateityje turėtų vyrauti europietiška kultūra nei šalies centre. Pietryčiuose yra ir daugiausiai manančių, kad skirtinguose regionuose dominuos skirtingos kultūros (žr. Lentelę Nr. 6).

Dažniausiai rusakalbiai, kurie labiau mėgsta būti apibūdinami kaip Rusijos diaspora, tarsi apeliuojant į Rusijos daugiatautiškumą, remiasi dvitautėse valstybėse populiariu argumentu: „viena kalba – dvi valstybės, dvi kalbos – viena valstybė“. Toks argumentas tarsi pabrėžia galimas separatizmo tendencijas, jeigu ukrainizacija vyks itin intensyviai.

Kalbos vartojamas dažnai lemia ir polinkį rinktis vienokią ar kitokią populiariąją kultūrą: išlikęs vadinamasis postkolonijinis sindromas, kad rusų kultūra yra aukštesnė nei ukrainiečių, nes valstietija negalėjo tokios kultūros vystyti. Tiesa, pamirštama, kad XVIII a. Ukrainoje raštingumas buvo aukštesnis nei Rusijoje. Kita vertus, šiuolaikinės žiniasklaidos priemonės yra palankios esamai situacijai, nes rusų kalbos žinomumas užtikrina ir rusiškų kanalų populiarumą. Vis dėlto 1997 m., vos 7,8 proc. rusų tautybės asmenų manė, kad rusų kultūra buvo ir išliks Ukrainoje, 1989 m. tas skaičius siekė 22 proc. Vos 10,5 proc. rusakalbių mano, kad turi būti išlaikyta rusų kalba, bet ukrainietiška kultūra; bendros slavų valstybės kūrimui pritaria vos 21,5 proc. rusų, o beveik pusė jų pasisako už „daugystę ir partnerystę su Rusija“¹⁸⁴.

Kita vertus, tiek kalbos vartojimo pasiskirstymą, tiek gebėjimą priskirti save tiek prie rusų, tiek prie ukrainiečių tautybės žmonių Ukrainoje tikriausiai lemia fenomenas, kuris galėtų paaiškinti ir situaciją Baltarusijoje bei kitose postsovietinėse valstybėse, – tai vietos (lokalaus) identiteto dominavimas Ukrainoje. Beveik pusė – 44,4 proc. – šalies gyventojų savo tapatybę apibrėžia pagal gyvenamąją vietą – miestą, kaimą, vos trečdalis save tapatina su Ukraina, ir apie 15 proc. savo tapatybę sieja su regionais¹⁸⁵.

Kitaip nei Ukrainoje, kur kalbos vartojimas yra įtakojamas per penkiasdešimt metų besiklosčiusių ekonominių ir socialinių santykių regionuose, taip pat valstybei vykdant gana nuosaikę kalbos politiką, Baltarusijoje kalbos vartojimas dažnai vadinamas politiniu klausimu. Dėl šios priežasties vienintelis Baltarusijos valstybingumo istorijos etapas, kuris niekaip nedera su valdančiojo režimo ideologija, yra Baltarusijos tautinės valstybės sukūrimas 1918 m.¹⁸⁶. Būtent šiuo laikotarpiu buvo siekiama įtvirtinti bendrą Lietuvos, Lenkijos ir Baltarusijos istorijos interpretaciją, naudoti LDK simboliai, kalbėta baltarusių kalba.

¹⁸⁴ Wilson, Andrew, *Ukrainians: Unexpected Nation*, Yale University Press, 2002, p. 215.

¹⁸⁵ „Common identity of ukrainian citizens: specificity and problems of formation“, National Security and Defence, No. 7 (79), 2006, Ukrainian Center for Economic and Political Studies Named after Olexander Razumov, p. 3, www.uceps.org, [Žiūrėta 2008-03-31.]

¹⁸⁶ Повдо В., „При нынешней власти общество становится менее белорусским, но все более серым и безликим“, Аналитический бюллетень „БЕЛОРУССКАЯ НЕДЕЛЯ“ No. 435, www.belapan.com/ru/analit/435-7.html, 2006-04-19.

1897 m. surašymo duomenimis 50 proc. dabartinės Baltarusijos teritorijos gyventojų pagal savo kalbą save įvardino baltarusiais¹⁸⁷. Būtent su šiuo laikotarpiu siejamas baltarusiškos kultūros klestėjimas, raštingumo baltarusių kalba plitimas, nors dauguma to meto baltarusių kultūros žmonių kūrė ir dviem kalbomis – baltarusių ir lenkų. Tai ir Janka Kupala, ir Duninas-Marcinkevičius, ir kiti. 1959 m. baltarusiais save vadino šiek tiek daugiau nei 81 proc. gyventojų, nors nemaža dalis jų kalbėjo lenkiškai¹⁸⁸.

Nors valdantysis režimas oficialioje retorikoje baltarusių kalbos diskriminacija nebuvo nuosekli (savo pirmosios kadencijos pradžioje Lukašenka net metinį pranešimą skaitė baltarusiškai), tačiau kalbos, kaip ir Vyčio bei balta-raudona-balta vėliavos naudojimas buvo suprantamas kaip politinė, o ne kultūrinė identifikacija, todėl neleistina ir net baudžiama.

Baltarusių kalba yra Lukašenkos oponentų pagrindas, ant kurio siekiama kurti baltarusių nacionalinę tapatybę ir kurios pagalba galima būtų apibrėžti „baltarusiškumą“ kaip priešstatą bet kokiai dabartinės valdžios vykdomai kalbos ar kultūros politikai. Būtent kalba yra opozicijos simbolis. Kita vertus, būtent kalbos akcentavimas ir iki 1994 m. vykdyta pakankamai agresyvi baltarusizacijos politika apsunkina pozityvaus vidinio identiteto kūrimo galimybes. Pagal 1999 m. atlikto gyventojų surašymo duomenis, 63 proc. respondentų baltarusių kalbą nurodė kaip savo gimtąją kalbą. Negalėdama naudoti kalbos kaip mobilizuojančios priemonės, Baltarusijos opozicija guodžiasi patrauklia mintimi, kad tikrasis Baltarusijos nacionalinis identitetas nėra realizuotas, jis nepabudo, nes 1994 m. įsitvirtino prosovietinis Lukašenkos režimas, kuris kelia grėsmę Baltarusijos nacionaliniam identitetui ir sudaro sąlygas rusifikacijos atsinaujinimui. Tačiau režimo oponentams nesvetimas ir radikalizmas: ES finansuojamą projektą, skirtą alternatyvios informacijos Baltarusijoje skleidimui - radijo laidų per Vokietijos radijo stotį „Deutsche Welle“ transliaciją rusų kalba – vadina „rusifikacija iš Vakarų“. Tokie radikalūs naratyvai neskatina vieningo valstybės identiteto, nes radikalios baltarusizacijos niekada nepalaikys rusakalbiai Baltarusijos piliečiai, kurie nors ir neremia valdžios naratyvo, yra anti-sovietinių pažiūrų, tačiau jau nebėra pasirengę per trumpą laikotarpį išmokti baltarusių kalbos.

¹⁸⁷ Kuzio, Taras, “National Awakening and National Consciousness in Belarus”, *Nationalities Papers*, Vol. 30, No. 2, 2002, p. 255.

¹⁸⁸ Ibid., p. 571.

2.2.2.3. *Kultūriniai veiksniai: religija*

Į klausimą, kodėl santykinai per neilgą laikotarpį taip pasikeitė Baltarusijos gyventojų nuomonė apie vartojamą kalbą ir kelis konkuruojančius valstybingumo mitus, turint galvoje, kad tuo pat metu vyko ir polonizacija, ir rusifikacija, galima atsakyti pasitelkus „tuteišų“ (tuteišašč) koncepciją¹⁸⁹. Viena vertus, ją plėtojęs ir net jos pagrindu sukūręs pjesę J. Kupala referuoja į politinės tapatybės Baltarusijos teritorijoje nebuvimą, kita vertus, žmonių grupės apibrėžimas kaip vietinių, save atskiriant nuo „kitų“ (lenkų ar rusų) gali būti laikomas tam tikra tapatybės išraiška, nulemta istorinių aplinkybių (pavyzdžiui, Vakarų Baltarusijoje viena - dvi kartos galėjo patirti penkis skirtingus valdymo režimus ir dviejų valstybių valdymą, neskaitant Litbelo).

Nors didžioje dalyje literatūros neakcentuojama, tačiau „tuteišiškos“ tapatybės įsitvirtinimui didelę reikšmę turėjo ir kelių religinių tradicijų susidūrimas Baltarusijos teritorijoje. LDK ir Žečpospolitos laikotarpiu dabartinės Baltarusijos teritorijoje dominavo stačiatikybė. Tačiau kai kuriems LDK didikams priešinantys suartėjimui su Lenkija, Lietuvos ir Baltarusijos teritorijoje sparčiai plito reformacijos idėjos ir protestantizmas, kuris prisidėjo prie baltarusių raštingumo ir kultūros sklaidos. Kontrreformacija tik iš dalies sustabdė protestantizmo plitimą Baltarusijos teritorijoje. Siekiant užtikrinti baltarusių lojalumą Lenkijai svarbiausia buvo susilpninti stačiatikių cerkvės, kuri tradiciškai remdavo siekį suartėti su Maskva, įtaką visuomenei. 1596 m. pasirašyta Bresto unija Baltarusijoje numatė stačiatikių ir katalikų bažnyčių sujungimą bei Unitų bažnyčios (graikų apeigų katalikų) įkūrimą. Ši turėjo išlaikyti stačiatikių ritualus, tačiau išpažįstamas turinys turėjo būti katalikiškas. Iki XVIII a. pabaigos apie 80 proc. dabartinės Baltarusijos teritorijos gyventojų priklausė Unitų bažnyčiai¹⁹⁰. Po pirmojo Žečpospolitos padalijimo didžioji dalis Baltarusijos teritorijos atiteko Rusijos imperijai. Nors buvo teigiama religijos pasirinkimo laisvė, tačiau iki 1839 m. dauguma unitų bažnyčių buvo paverstos stačiatikių cerkvėmis. Sovietų Sąjungoje religijos laisvė buvo apribota: trečiajame dešimtmetyje, iš karto po Baltarusijos prisijungimo prie Sovietų Sąjungos, buvo imtasi represinių priemonių prieš visų konfesijų dvasininkus. Po karo Vakarų Baltarusijoje dominuojantys katalikai į bažnyčias dažniausiai eidavo Vilniaus krašte, Lietuvos pusėje. Baltarusijos ir Ukrainos pasienyje

¹⁸⁹ „Tut“ – reiškia buvimą čia, buvimą konkrečioje vietoje. „Tuteišų“ sąvoka ir jos analizė išpopuliarėjo XX a. trečiajame dešimtmetyje, vėliau ją bandyta atgaivinti XX a. pabaigoje, Baltarusijos nepriklausomybės aušroje.

¹⁹⁰ Основы идеологии Белорусского государства: история и теория. Учебное пособие для вузов, под общ. ред. С. Н. Князева, В. И. Чуешова, Минск: ИВЦ Минфина, 2005, с. 199.

protestantų bendruomenės dėl gamtos sąlygų buvo natūraliai izoliuotos. Rytų Baltarusijoje ir cerkvių, ir bažnyčių pastatai buvo praktiškai sunaikinti – sugriauti ar paversti sandėliais.

Po nepriklausomos Baltarusijos susikūrimo atkurta religijos laisvė ir susiklosčiusi konfesinė situacija iš esmės atspindi istorines peripetijas: vakarinėje šalies dalyje dominuoja katalikybė, pasienyje su Ukraina – protestantizmas, likusioje Baltarusijoje – stačiatikybė. Baltarusijos stačiatikiai priklauso Rusijos patriarchatui. Neretai teigiama, kad tai padeda išlaikyti Baltarusiją Rusijos įtakos zonoje. Vis dėlto protestantizmas tiek miestuose, tiek provincijoje nuolat populiarėja, be to, nepaisant priklausymo skirtingoms denominacijoms (daugiausiai evangelikams ir baptistams), baltarusių protestantai sugeba išlikti gana vieningi¹⁹¹. Politinėse peripetijose dalyvauja tik Minsko protestantai ir nedidelė dalis Palesės regiono. Dėl gaunamos paramos iš JAV ir Vokietijos, protestantus valdžia priskiria opozicijai. Tuo tarpu Vakaruose dominuojantys katalikai, palaikomi Lenkijos ir dažnai tapatinami su lenkų tautine mažuma, yra visada asocijuojami su radikaliausiais baltarusių nacionalistais.

Baltarusijoje religinė priklausomybė yra glaudžiai susijusi su gyvenamąja vieta, stačiatikybė yra asocijuojama su ta grupe, kuri palaiko valdantį režimą, o katalikai ir protestantai dažnai priskiriami kitataučiams (lenkams, lietuviams) ar net politinei opozicijai. Ukrainos dominuojančios religijos istorija yra gana panaši į baltarusišką, tik čia gerokai mažiau buvo jaučiama katalikybės įtaka. Be to, protestantų dominuojami regionai yra labiau pasklidę po visą šalies teritoriją ir nėra koncentruoti Ukrainos ir Baltarusijos pasienyje. Galiausiai Unitų (graikų apeigų katalikų) bažnyčia Ukrainoje labiau prigijo XVII-XVIII a., todėl sėkmingiau atsilaikė carinės Rusijos spaudimui grįžti į stačiatikybę. Ukrainos tikėjimo išpažinimo patirtis Sovietų Sąjungoje yra kitokia nei Baltarusijoje. Kaip minėta, vieno iš stačiatikių vienuolynų uždarymas, politinis susidorojimas su stačiatikių ir katalikų dvasininkais bei vienuoliais iššaukė ukrainiečių inteligencijos konsolidaciją, paskatino kultūros ir kalbos puoselėjimo pastangas. Be to, 1966 m., pirmą kartą nuo XVIII a., buvo paskirtas Kijevo metropolitas. Ir sovietiniais laikais stačiatikybė buvo laikoma tinkama priemone stiprinti ukrainiečių lojalumą valstybei. Siekiant pademonstruoti ukrainiečių religinę nepriklausomybę septintajame dešimtmetyje sovietų valdžia leido įkurti nominaliai nepriklausomą Ukrainos Stačiatikių bažnyčios užsienio reikalų departamentą. Tiesa,

¹⁹¹ Шевцов, Ю. *Объединенная нация. Феномен Беларуси*. М.: "Европа", 2005, с. 57-58.

po pasaulį keliaujantis Kijevo metropolitas visų Ukrainos tikinčiųjų vardu skelbė jų norą išlikti Rusijos stačiatikių episkopato įtakoje¹⁹².

Vis dėlto net esant ribotai religinei laisvei, valstybės pripažįstama stačiatikių cerkvės veikla Ukrainoje turėjo kitokių pasekmių ukrainiečių tapatybei nei galėjo tikėtis sovietų valdžia. Institucinis nestabilumas, konkurencija su uždrausta, tačiau visuomenės atmintyje išlikusia Graikų apeigų katalikų bažnyčia vertė stačiatikių dvasininkus ieškoti paramos visuomenėje ir tapti tuo, kuo unitai tapo prieš keturis šimtmečius – piliečius konsoliduojančia institucija. Tiek tautinių nuotaikų toleravimas šeštojo dešimtmečio antroje pusėje ir septintojo pradžioje, tiek Stačiatikių bažnyčios ukrainizacija iš pradžių buvo Kremliaus toleruojama, siekiant palankiau nuteikti tikinčiuosius komunizmo atžvilgiu. Tai, kad Ukrainos stačiatikiai gavo daugiau autonomijos ir nors tik formaliai, bet nuo Maskvos patriarchato nepriklausomą religinę instituciją, sukūrė unikalios situacijos, kai stačiatikybė, kuri nuo Petro I laikų buvo Rusijos įtakos atspirtis, tapo vienu iš tautinės sąmonės formavimo centrų. Suprantama, ši naujai sukurta institucija turėjo ir kitų tarpkonfesinių tikslų, pavyzdžiui, užkirsti kelią Unitų bažnyčios populiarėjimui. Nors sovietiniais laikais kai kurie graikų apeigų katalikų dvasininkai prisijungė prie stačiatikių, bet, kaip pastebi kai kurie tą laikotarpį studijuojantys akademikai, jie taip ir liko bažnyčia bažnyčioje¹⁹³.

Nepriklausomybės aušroje stačiatikių vadovybės nuomonė dėl santykių su Maskvos metropolitu ir aukščiausios religinės vadovybės pripažinimu išsiskyrė labai panašiai, kaip ir politinių lyderių dėl šalies ateities: vieni pasisakė už glaudesnius santykius su Rusija, kiti siūlė ieškoti savito kelio. 1988 m. yra kritiški Rusų stačiatikių bažnyčiai: trijose Galicijos regiono srityse (Lvovo, Ivano-Frankovsko ir Ternopolsko) visos stačiatikių parapijos grįžo į graikų apeigų katalikų bažnyčią. Stačiatikiai Volynėje ir kitose Vakarų Ukrainos dalyse taip pat išėjo iš Maskvos patriarchato sudėties ir prisijungė prie Kijevo patriarchato arba prie Ukrainos autokefalinės stačiatikių cerkvės¹⁹⁴.

2000 m. Ukrainoje stačiatikiai sudarė apie 88 proc. tikinčių, 9 proc. – graikų apeigų katalikai, po 1 proc. – katalikų ir protestantų¹⁹⁵. Skaičiuojant pagal religines organizacijas (t.y. registruotas parapijas) daugiausiai stačiatikių priklauso Ukrainos stačiatikių cerkvei (Maskvos

¹⁹² Prizel, Ilya, *National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, p. 356.

¹⁹³ Ibid., 357.

¹⁹⁴ Шевцов, Ю. Объединенная нация. Феномен Беларуси. М.: "Европа", 2005, с. 55.

¹⁹⁵ Dudar, Nadiya, Liudmila Shangina, „Faith and Religion in the Life of Ukrainians“, *National Security and Defence*, No. 10, 2000, Ukrainian Center for Economic and Political Studies Named after Olexander Razumov, p. 83, www.uceps.org [Žiūrėta, 2009-01-09].

patriarchatui) – 70 proc., beveik 21 proc. – Ukrainos stačiatikių cerkvei (Kijevo patriarchatas), 8,2 proc. – Ukrainos autokefalinei stačiatikių cerkvei, likęs 1 proc. – dar trims pagal stačiatikių mokymą veikiančioms cerkvėms. Oficialiai 1990 m. Maskvos patriarchatui priklausanti stačiatikių cerkvė buvo paskelbta sovietų laikais egzistavusios Rusijos stačiatikių cerkvės Ukrainos episkopato visų teisių perėmėja. Formaliai tik Maskvos patriarchatui priklausantys stačiatikiai yra pripažįstami Konstantinopolio ortodoksų cerkvės dalimi.

Vertinant, ar religija prisideda prie šalies regionalizavimo, reikia turėti omenyje, kad Maskvos patriarchatui priklausančios Ukrainos stačiatikių cerkvės centras yra Charkove, o trečdalis visų parapijų yra rytiniuose ir pietiniuose regionuose. Tuo tarpu Kijevo patriarchato stačiatikių bendruomenių tolygus geografinis paplitimas dar akivaizdesnis: 1993 m. 87,3 proc. visų parapijų buvo sukoncentruota šalies Vakaruose, 2000 m. – vakarinėje šalies dalyje buvo apie 56,5 proc. parapijų, o kitos koncentravosi Kijevo srityje ar buvo tolygiau pasklidę likusiose šalies dalyse¹⁹⁶. Episkopalinei stačiatikių cerkvei priklausančių religinių bendruomenių daugiausiai yra vakarinėje šalies dalyje, čia taip pat labiausiai paplitusios ir Graikų apeigų katalikų bažnyčios parapijos. Reikia pastebėti, kad Maskvos patriarchatui save priskiriančių stačiatikių mažėja, pavyzdžiui, 2000 m. jam save priskyrė 16,4 proc. tikinčiųjų, o 2002 m. – tik 14,6 proc., tuo tarpu save priskiriančiųjų Kijevo patriarchatui skaičius padidėjo net keturiais procentais nuo 21,8 iki 25,9 proc.¹⁹⁷ Vis dėlto daugiau nei pusė stačiatikių save vadina „tiesiog stačiatikiais“ ir savęs nepriskiria nei vienai iš denominacijų (2000 m. – 55,3 proc., 2002 m. – 51,3 proc.).

Apskritai 42,9 proc. visų religinių bendruomenių yra vakarinėje šalies dalyje, dar beveik penktadalis (18,2 proc.) – šalies centre, todėl būtent šios Ukrainos dalys yra mišriausios savo religine sudėtimi¹⁹⁸. Dauguma Pietų ir Rytų Ukrainos gyventojų nėra labai religingi. Toks geografinis konfesijų pasiskirstymas iš dalies sutampa su atitinkamų regionų kalbine ir tautine sudėtimi. Vis dėlto beveik iki 1995 m. buvo gana aktyviai diskutuota dėl „nacionalinės Ukrainos bažnyčios“, siekiant suvienyti susiskaldžiusius stačiatikius. Vis tik pirmaisiais nepriklausomybės metais tokios diskusijospaskatino dar didesnę tikinčiųjų pasidalijimą į stačiatikius „nacionalistus“ (Kijevo patriarchatas, Episkopalinė cerkvė ir Graikų apeigų katalikai) ir „anti-nacionalistus“

¹⁹⁶ Ibid., p. 11.

¹⁹⁷ Bychenko, Andriy, Nadiya Dudar, „Religiosity of Ukrainian Society: The Level, Character and Specifics“, *National Security and Defence*, No. 10, 2002, Ukrainian Center for Economic and Political Studies Named after Olexander Razumov, p. 16, www.uceps.org [Žiūrėta, 2009-01-09].

¹⁹⁸ „The Church and Religious Situation in Ukraine: Present State and Trend“, *National Security and Defence*, No. 10, 2000, Ukrainian Center for Economic and Political Studies Named after Olexander Razumov, p. 27. www.uceps.org, [Žiūrėta, 2009-01-09].

(Maskvos patriarchatas)¹⁹⁹. 1999 m. metais iniciatyvos suvienyti tikinčiuosius ėmėsi prezidentas, tačiau ir jo iniciatyva žlugo. Mažiau nei pusė ukrainiečių tiki, kad stačiatikių cerkvės galėtų susijungti į vieną nepriklausomą Ukrainos stačiatikių cerkvę. Toks susiskaldymas lemia menką pasitikėjimo lygį religinėmis institucijomis (Cerkve pasitiki vos 33,1 proc.) ir dar mažiau yra teigiamai vertinančių religinių organizacijų įtaką politiniams sprendimams (manančių, kad religinės institucijos daro įtaką politikai 2000 m. - 11,5 proc., 2002 m. – 9,7 proc.). Reikia pastebėti, kad absoliuti dauguma Ukrainos gyventojų visuose regionuose tiki, kad šalyje yra užtikrinta religinė laisvė (taip manančių skaičius svyruoja tarp 60,1-69,3 proc.), o tai sudaro prielaidas formuotis visuomenei, gana tolerantiškai visuomenės religinių skirtumų atžvilgiu²⁰⁰.

Tikėtina, kad tokioje ortodoksiškoje visuomenėje religinė priklausomybė yra gana svarbus faktorius, apsprendžiantis pasirinkimus socialiniame gyvenime. Priklausomai nuo bendros politinės ir geopolitinės padėties, vykstančios kitų sričių ukrainizacijos, jau dabar svyruojantis vienai ar kitai stačiatikių denominacijai priklausančių parapijų skaičius, ateityje gali dar šiek tiek koreguotis. Nepriklausomos nacionalinės Ukrainos bažnyčios idėja yra nuolat atgaivinama, nors jos kol kas nepavyksta realizuoti.

2.2.2.4. *Politiniai veiksniai: ideologija ir tautinė politika*

Baltarusijos valdančiojo režimo požiūris į istoriją ir jos reikšmę, matyt, geriausiai būtų apibendrintas mokyklinio kurso pavadinimu „Baltarusijos valstybės ideologijos pagrindai“. Baltarusijos istorija yra tik viena iš priemonių, padedančių valdančiajam režimui mobilizuoti didžiąją visuomenės dalį, t. y. istorija tėra tik valstybinės ideologijos dalis. Lukašenkai vis dėlto pavyko sukurti nors ir eklektišką, tačiau aiškias ribas turintį ir šalies gyventojus konsoliduojantį mitą, kurio branduolys – II pasaulinio karo ir Baltarusijos SSR istorija, kurioje, nors nepaneigiami, bet ir neakcentuojami šie istoriniai laikotarpiai – LDK ir Baltarusijos nepriklausomybė iki Lukašenkos.

Remiantis NISEPI duomenimis, visuomenės dalis, mananti, kad Baltarusijos valstybingumo pradžia yra sietina su LDK, yra nemenka. Į klausimą, kas buvo pirmoji

¹⁹⁹ „The Church and Religious Situation in Ukraine: Present State and Trend“, *National Security and Defence*, No. 10, 2000, Ukrainian Center for Economic and Political Studies Named after Olexander Razumov, p. 34. www.uceps.org, [Žiūrėta, 2009-01-09].

²⁰⁰ Shanghina, Liudmyla, „Religiosity of Ukrainian Society: Some Trends of 2000-2007“, *National Security and Defence*, No. 10, 2002, Ukrainian Center for Economic and Political Studies Named after Olexander Razumov, p. 21-44, www.uceps.org [Žiūrėta, 2009-01-09].

baltarusiška valstybė, net 35 % respondentų atsakė, kad LDK; 15 % atsakė, kad tai – Baltarusijos tautinė valstybė, sukurta tarpukariu; 17 % – Baltarusijos SSR²⁰¹. Vis dėlto autoritarinis Baltarusijos režimo pobūdis leidžia sukurti ir palaikyti tokią situaciją, kai vienintelis kalbėtojas apie istoriją, kultūrą ir kalbos vartojimą yra šalies valdžia. Alternatyvūs diskursai gali ne tik kurti kitus istorijos mitus, bet ir propaguoti kitas vertybes, galinčias kelti grėsmę pačio režimo išlikimui. Todėl istorija Baltarusijoje yra politikos dalis, nepriklausomas požiūris į ją, nepriklausomi istorikai yra prilyginami opozicijos politikams²⁰².

Baltarusijos istorijos siejimas visų pirma su LDK padeda šalį suartinti su kitomis Europos valstybėmis, o tai preziūmuoja vakarietišku vertybių – demokratijos, rinkos ekonomikos ir įstatymų viršenybės – sklaidą. Toks Baltarusijos valstybingumas prieštarautų sovietiniam-rusofilškam šalies identitetui, kuris prisideda ir prie dabartinio režimo išsilaikymo. LDK istorija ir jos sąsaja su demokratinių Europos šalių istorija turi individualistinę vertybinę pagrindą, teigiantį individų ir kolektyvų laisvę ir siejamą su katalikybės bei protestantizmo tradicijomis. Sovietinio ar rusofiliško identiteto vertybinių šaknų reikėtų ieškoti sovietinio tipo ateizmo ir ortodoksijos mišinyje, kurių bendras bruožas – susitaikymas su egzistuojančia situacija, esamais hierarchiniais santykiais. Pirmuoju atveju Baltarusijos “mes” yra Europa ir bendrai “Vakarai”, antruoju atveju – “Rusija” ir “Rytų slavų arealas”.

Be to, net ir norėdama, politinė opozicija negali propaguoti alternatyvių istorijos interpretacijų, nes tam neturi administracinių resursų, o juo labiau nėra nepajėgi konkuruoti su valdančiuoju režimu mokymo įstaigose. Privataus Baltarusijos Europos humanitarinio universiteto „istorinė laisvamanybė“ baigėsi jo uždarymu 2004 m. Nuo to laiko iš Baltarusijos valstybinio universiteto Istorijos fakulteto buvo pašalinti bent keletas dėstytojų.

Siekdamas suniveliuoti visus konkuruojančių identitetų skirtumus, režimas įtvirtino ir istorijos depersonifikaciją. Sovietinė Baltarusijos istorijos versija preziūmuotų, kad didžiausi herojai buvo J. Stalinas ir V. Leninas, tačiau tai galėtų papiktinti didelę dalį Baltarusijos visuomenės, todėl geriausia – neturėti jokių herojų²⁰³. Ši idėja materializavosi 2005 m., kai buvo pakeisti pagrindinių (ilgiausių ir judriausių) Minsko gatvių pavadinimai: ilgamečio Baltarusijos

²⁰¹ Свирко Ю., „Белорусы разлюбили Россию и объединятся с ней не хотят“, www.charter97.org, 2004-04-23.

²⁰² Marples, David R., “History, Memory and National Building in the Post-Soviet Colonial Space”, *Nationalities Papers*, Vol. 27, No. 4, 1999, p. 565.

²⁰³ Бородулин, Рыгор, Переименование проспекта Скорины - это плевок в душу нации, <http://www.charter97.org/bel/news/2005/06/20/borodulin> [Žiūrėta, 2005-10-08]

KP pirmojoje sekretoriaus P. Mašerovo prospektas tapo Nugalėtojų prospektu (nepaisant to, kad Mašerovas buvo Sovietų Sąjungos Didvyrio apdovanojimu už nuopelnus Antrajame pasauliniame kare), o F. Skorinos prospektas – Nepriklausomybės prospektu (SSRS laikais jis vadintas Lenino prospektu).

Be švietimo sistemos, kuri padeda formuoti sovietinį ar panslavistinį identitetą, Baltarusijos valdantysis režimas yra užsitikrinęs ir žiniasklaidos monopolį. Didžiausio šalies dienraščio „Sovetskaja Belarus – Belarus Segodnia“ tiražas siekia 550 tūkst., o visoms valstybinėms žiniasklaidos priemonėms 2006 m. iš šalies biudžeto buvo skirta apie 50 mln. dolerių²⁰⁴. Pasak nepriklausomos Baltarusijos žurnalistų asociacijos, šalyje liko vos 16 registruotų nepriklausomų laikraščių, rašančių visuomeninėmis ir politinėmis temomis, kurių bendras tiražas nesiekia 250 tūkst. egzempliorių. Be to, dauguma jų nėra įtraukti į prenumeruojamų leidinių sąrašą, todėl praktiškai neturi galimybių užsitikrinti skaitytojų. Dalies jų rekomenduojama nepardavinėti valstybinėse parduotuvėse, spaudos kioskuose ir pan. Kita vertus, tokios darbo sąlygos turėtų būti pažįstamos visoms buvusioms sovietinio bloko valstybėms. Sovietmečiu „samizdatas“ (namų sąlygomis spausdinama informacija), pavyzdžiui, Lietuvoje veikė pakankamai sėkmingai. Tačiau, kaip parodė 2006 m. prieš prezidento rinkimus vykusio informacinė kampanija, Baltarusijoje toks žinių perdavimo būdas nėra išplėtotas, nėra nei numanomo skaitytojų tinklo, nei potencialių platintojų sąrašo.

Reikia pastebėti, kad ir bandymai vykdyti alternatyvę tautinę politiką iš išorės (ES, kaimyninių valstybių finansuojami projektai) buvo visiškai neefektyvus: kelių valandų per savaitę Baltarusijos tema per vokišką radiją „Deutsche Welle“ nepakanka, kad baltarusiai jaustųsi informuoti. Baltarusijoje seniai veikiančios „Radio svaboda“ auditorija neviršija 5 %. RTVi kanalu Baltarusijai transliuojama tik viena laida „Okno v Evropu“ ir tik kartą per savaitę. Aišku, kad šios laidos auditorija pastovi. Kaip mėgsta sakyti Lukašenka, „šią laidą žiūri vienintelis žmogus – tai Lukašenka“²⁰⁵. Nedaug efektyvesnės ir palydovinės televizijos transliacijos iš Lenkijos, nepaisant to, kad rengiant laidas dalyvauja ne vokiečiai ar rusai, bet patys baltarusiai.

Kita vertus, „tuteišiška“ identifikacija lemia baltarusių savęs apibrėžimą ne per kultūrą ar religiją, bet per gyvenamą vietą, t.y. tapatybė yra apibrėžiama geografiniais faktoriais. Todėl kai

²⁰⁴ „На какую прессу уходят государственные деньги?“, 2006-05-23, <http://www.charter97.org/bel/news/2006/05/23/pressa>, [Žiūrėta 2006-09-03].

²⁰⁵ „Откровенный разговор: Стенограмма пресс-конференции Президента А.Г.Лукашенко для представителей российских региональных СМИ“, *Советская Белоруссия*, №185 (22595), <http://www.sb.by/?date=2006-09-30>, [Žiūrėta 2006-09-30].

kurie autoriai netgi teigia, kad baltarusius galima laikyti istoriškai denacionalizuota ir depolitizuota tauta²⁰⁶. Tokiems žmonėms, kurie vengė tapatintis su juos valdančia politine valdžia, t.y. kita valstybe (Lietuva, Lenkija, Rusija) ar dominuojančia religine konfesija (katalikybe, protestantizmu, stačiatikybe), nebuvo reikalo apibrėžti ir vartojamos kalbos. Viena kalba galėjo būti kalbama buityje, kita – viešojoje erdvėje. XX a. pradžioje buityje dominavo įvairūs baltarusių kalbos dialektai, o viešojoje erdvėje buvo vartojama ta kalba, kurios valstybės valdžia šalies teritorijoje ar jos dalyje buvo įsitvirtinusi.

Todėl nenuostabu, kad sovietiniais metais greita Baltarusijos industrializacija ir su tuo susijęs kitataučių judėjimas į dabartinę šalies teritoriją sudarė sąlygas rusų kalbos dominavimui miestuose, o kiek vėliau rusų kalba, kaip antroji kalba, įsitvirtino ir provincijoje, ypač tuose regionuose, kurie buvo arčiau Rusijos sienos. Vis dėlto galima spėti, kad baltarusių kalbos vartojimas mažėjo ne vien dėl natūralių procesų, bet ir dėl ribotų administracinių resursų, skiriamų jos palaikymui. 1970 m. 37,3 proc. visų Baltarusijoje leidžiamų knygų buvo išleistos baltarusių kalba, o 1989 m. tokių knygų buvo išleista vos 15,9 procentų. 1970 m. iš 80 proc. save laikančių baltarusiais šiek tiek daugiau nei pusė sakė mokantys laisvai kalbėti rusiškai, o 1989 m. tokių buvo jau 60,4 procento²⁰⁷. Po Sovietų Sąjungos žlugimo kalbos situacija buvo ganėtinai sudėtinga, ir kaip pažymi dauguma autorių, baltarusių kalba buvo beveik išnykusi iš mokyklų ir darželių. 1990 m. liepos 27 d. paskelbus Baltarusijos nepriklausomybės deklaraciją, baltarusių kalba buvo įvardinta kaip oficiali šalies kalba. Tuometiniai politikai manė, kad po trejų-penkerių metų ši kalba bus vėl vartojama moksle, kultūroje ir žiniasklaidos priemonėse.

Pirmaisiais nepriklausomybės mėnesiais po oficialaus Sovietų Sąjungos žlugimo priimtuose kultūros ir švietimo įstatymuose baltarusių kalbos ir kultūros statusas buvo dar labiau įtvirtintas. Nors nebuvo uždrausta vartoti rusų kalbą, tačiau baltarusių kalbai ir institucijoms, propaguojančioms baltarusių kalbą, buvo suteiktas prioritetas. Nepaisant naujai susikūrusio valstybės politinio elito pastangų, 1992 m. vos trečdalis save laikančių baltarusiais manė, kad baltarusių kalba turėtų būti vienintelė oficiali kalba. Tačiau beveik pusė rusų tautybės žmonių Baltarusiją laikė savo gimtine, trečdalis rusų save laikė ir baltarusių tautos dalimi²⁰⁸. Tai, kad tuo metu net 60 proc. manė, jog baltarusių kalba ir kultūra nėra pakankamai išsivysčiusios, be to, tai,

²⁰⁶ Pershai, Alexander, „Localness and Mobility in Belarusian Nationalism: The Tactic of *Tuteishasc*“, *Nationalities Papers*, Vol. 36, No. 1, March 2008, p. 93.

²⁰⁷ Ibid., p. 571.

²⁰⁸ Ibid., p. 574.

kad Baltarusijoje daugelį metų rusų kalba buvo vartojama kaip oficiali kalba²⁰⁹, sudarė sąlygas į valdžią atėjusiam Lukašenkai manipuluoti kalbos ir kultūros klausimais.

1995 m. referendumo metu oficialūs rezultatai parodė, kad 83,3 proc. Baltarusijos piliečių pasisakė už baltarusių ir rusų kalbų statuso sulavinimą (ir už ekonominio bendradarbiavimo su Rusija sustiprinimą), šiek tiek mažiau – 75,1 proc. – pasisakė už nacionalinių simbolių – balt-raudona-balta vėliavos ir herbo *paghonia* – atsisakymą²¹⁰. Nacionalinio kanalo žinios, iki tol rengtos baltarusių kalba su keliais rusiškais reportažais, tapo rusiškomis: iš pradžių kultūra, sportas ir dar keletas rubrikų vis dar buvo pranešinėjamos baltarusiškai, vėliau liko vienas-du reportažai per savaitę apie kultūrą, kuriuos reporteriai pristatinėjo baltarusių kalba. Tik maždaug pusė Baltarusijos nacionalinio radijo laidų tebėra transliuojamos baltarusių kalba.

Šiuo metu vos 6-8 proc. teigia, kad šeimoje vartoja baltarusių kalbą; ne darbe, su draugais, laisvalaikio baltarusiškai šneka 5 proc. Baltarusijos gyventojų; abi kalbas ne darbe sako vartojantys šiek tiek daugiau nei trečdalis šalies gyventojų; darbe rusiškai kalba 51 proc., kiti vartoja abi kalbas (16 proc.) arba baltarusių kalbą (1 proc.), dar 32 proc. arba vartoja kitas kalbas, arba negalėjo atsakyti į šį klausimą²¹¹. Vos 7 proc. baltarusių sutiktų pakeisti rusų kalbos statusą jos išbraukimu iš oficialių kalbų sąrašo. Kitokios nuomonės šalyje nereikėtų tikėtis, ypač kai šalies vadovas pats nekalba taisyklinga baltarusių kalba, jo metiniai pranešimai yra skaitomi rusų kalba, o jo atsiliepimai apie baltarusių kalbą yra itin nepagarbūs: „baltarusiškai šneka tik tie, kurie daugiau nieko nemoka“²¹², „Nejaugi mes baltarusių kalba turėtume mokytis fizikos, matematikos, ekonomikos? Baltarusių kalboje trūksta tinkamų tikslųjų mokslų terminų“²¹³.

Tiesa, reikėtų pastebėti, kad nepaisant baltarusių kalbos neegzistavimo kasdieniniame gyvenime, o ypač buityje, savo tautiškumą per kilmę (etniškumą) apibrėžia beveik trečdalis Baltarusijos gyventojų (žr. Lentelę Nr. 7).

²⁰⁹ Zaprudnik, Jan, „Belarus: In Search of National Identity between 1986 and 2000“, in *Contemporary Belarus: Between Democracy and Dictatorship*, eds. Elena A. Korosteleva, Colin W. Lawson, Rosalind J. Marsh, London and New York: RoutledgeCurzon, 2003, p. 116.

²¹⁰ Iki referendumo rezultatų paskelbimo Pirmas nacionalinis Baltarusijos kanalas (BT) parodė keletą reportažų, kuriuose šie nacionaliai simboliai buvo asocijuojami su nacių remėjais tarpukaryje. Plačiau: Kolsto, Pal, *Political Construction Sites. Nation-Building in Russia and the Post-Soviet States*, Westview Press, 2000, p. 161.

²¹¹ Мониторинг социальных настроений населения стран постсоветского пространства, *Проект «Евразийский монитор»*, Октябрь 2007 г., <http://www.eurasianhome.org/xml/t/socials.xml?lang=ru&nic=socials&pid=36>, [Žiūrėta 2008-03-11]

²¹² „Narodnaja gazeta“, 1995-02-01

²¹³ „Sovietskaja Belarus“, 2001-02-08

Lentelė Nr. 7. Kaip jūs apibūdintumėte, kas yra baltarusių tauta?, %²¹⁴

Atsakymų variantai	%
Visi Baltarusijos piliečiai, nepriklausomai nuo etninės kilmės, kalbos, kurią vartoja, ir tautinių tradicijų, kurių laikosi	38.2
Visi etniniai baltarusiai, nepriklausomai nuo jų gyvenamosios vietos ir pilietybės	26.8
Visi Baltarusijos piliečiai, kalbantys baltarusiškai, besilaikantys baltarusiškų tradicijų ir pagal tas tradicijas auklėjantys savo vaikus	25.6
Nežinau/ Negaliu atsakyti	9.4

Lyginant atsakymus į klausimą apie tautos apibrėžimą su atsakymais apie vartojamą kalbą, rezultatas ganėtinai akivaizdus – baltarusiškai kalbantys paprastai aktyviau pasisako už etninę tautos apibrėžimą, o kalbantys rusiškai ir dviejų kalbų mišiniu (*trasianka*) labiau remia pilietinę tautos koncepciją (žr. Lentelę Nr. 8). Įdomu tai, kad kalbantys ir baltarusiškai, ir rusiškai yra linkę tautą apibrėžti per kultūrą ir tradicijas.

Lentelė Nr. 8. Klausimų „Kaip jūs apibrėžiate baltarusių tautą?“ ir „Kokia kalba kasdien kalbate?“ kovariacija

Kalba, kuria kasdieninėje aplinkoje kalba	Baltarusių tautos apibrėžimas		
	Per pilietybę (38.2)	Per tautiškumą (26.8)	Per kultūrą (25.6)
Baltarusių (7.8)	40.1	11.7	40.4
Rusų (52.8)	32.2	33.7	18.3
Baltarusių ir rusų (16.1)	27.8	25.3	39.4
Maišyta (23.0)	46.1	17.5	27.9

Viena vertus, rusiškai kalbantis *homo-sovieticus* Baltarusijoje įsitvirtino daug labiau nei bet kurioje kitoje respublikoje. Be sovietinės patirties ir sovietinio konteksto negalima suprasti, kaip reikėtų apibrėžti baltarusių tautiškumą²¹⁵. Kita vertus, rusų kalbos vartojimas visiškai nereiškia, kad baltarusiai save ėmė laikyti rusais. Priešingai, reikėtų pastebėti, kad oficialiais

²¹⁴ ЧТО ТАКОЕ БЕЛОРУССКАЯ НАЦИЯ?, November 2006, <http://www.iiseps.org/11-06-6.html>, [2008-04-30]

²¹⁵ Mihalisko, Kathleen J., “Belarus: Retreat to Authoritarianism,” in *Democratic Changes and Authoritarian Reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova*, Karen Dawisha, Bruce Parrott (eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 1997, p. 233, 236.

duomenimis Baltarusija yra gana etniškai homogeniška valstybė: 78 proc. gyventojų save laiko baltarusiais, 12 proc. – rusais, 4 proc. – lenkais, 3 proc. – ukrainiečiais²¹⁶. Tradiciškai Baltarusijoje gyvenantys rusai nemano esantys tautinė mažuma. Baltarusijoje kalba buvo vienas iš įrankių Komunistų partijos dominavimui užtikrinti, šiuo atveju kolektyvinio ūkio ir planinės ekonomikos įtvirtinimo kontekste. Gyventojus vienija ne tai, kokia kalba jie kalba, bet tai, kaip vienodai gerai jie gyvena savo valstybėje.

Kai kurie autoriai tiki, kad būtent ekonominė-socialinė identifikacija yra baltarusių bendruomenės apsibrėžimo pagrindas. Tai, kad Baltarusijos visuomenėje aktualiausi ekonominiai klausimai, rodo ir elgesio motyvacijos lyginamoji analizė. Ukrainoje net 59,33 % respondentų pagrindiniu elgesio, ekonominės veiklos motyvu laiko pelno siekį, Rusijoje – 54,55 %, o Baltarusijoje vos 44,18 %. Tačiau čia net 37,91 % gyventojų save motyvuoja siekiu išvengti nesėkmės (bankroto); tuo tarpu Rusijoje ir Ukrainoje atitinkamai 18,18 % ir 3,33 %²¹⁷. Asmenis, kuriems nerūpi niekas išskyrus išgyvenimą arba tai, kad tik nebūtų blogiau, Zaiko siūlo vadinti *homo economicus*. Todėl bandymas politiniais, nacionalistiniais ar bet kokiais kitais argumentais mobilizuoti visuomenės paramą yra pasmerktas žlugti.

Tokia į minimalių poreikių patenkinimą orientuota baltarusių savimonė yra glaudžia susijusi su dominuojančiais sovietiniais mitais. Sovietinė Baltarusija yra nacionalinio identiteto formavimosi atskaitos taškas, nes tuo metu baltarusiai, „gavę“ savo respubliką, „tapo internacionalistiškiausia šalimi“, „buvo pati drąsiausia respublika“ (Antrasis pasaulinis karas), „labiausiai išsilavinusi tauta, nes buvo visos Sovietų Sąjungos surenkamasis cechasis“, „darbščiausia ir todėl turtingiausia tauta Sovietų Sąjungoje“²¹⁸. Du iš keturių istorinių mitų yra grynai ekonominiai, o jų potekstė pakankamai aiški – atsirasti ir išlikti gali tik tam tikrą pragyvenimo minimumą užtikrinanti valstybė. Juo labiau, kaip teigiama oficialią Baltarusijos ideologiją pristatančioje knygoje, „[Sovietų Sąjungos] kuriama valstybė proletariato pagrindu bent jau teoriškai turėjo tapti „betautė“²¹⁹. Piliečių santykis su valstybe yra grindžiamas išimtinai racionaliais argumentais, nes alternatyvių istorijos interpretacijų skelbimas, baltarusių kalbos ir

²¹⁶ Beyme, Klaus von. *Transition to Democracy in Eastern Europe*. Great Britain: Macmillan Press LTD, 1996, p. 57.

²¹⁷ Заико Л., „Белорус как homo economicus – фундамент страны и власти?“, 2006-06-09, <http://nmnby/pub/0606/09m.html>, [Žiūrėta 2006-09-03].

²¹⁸ Подгол В., „Современная история Беларуси в архетипах и символически – функциональных фи-гурах“ (rengiama spaudai).

²¹⁹ *Основы идеологии Белорусского государства: Учебное пособие для вузов*, под общ. ред. С. Н. Князева, С. В. Решетникова, Минск: Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2004, с. 32.

nacionalinių nesovietinių simbolių vartojimas yra ribojamas ir gali būti baudžiamas. Iš valstybės baltarusiai gali tikėtis tam tikro gerovės lygio užtikrinimo, o valstybė iš piliečių tikisi ne lojalumo tautai ar bendruomenei kaip tokiai, bet lojalumo esamam režimui ir nustatytai tvarkai.

Kaip jau buvo pastebėta, Ukrainoje kalbos ir kultūros politika tiek disidentiniais Sovietų Sąjungos laikais, tiek ir nepriklausomybės laikotarpiu buvo gana nuosaiki. Skirtingais laikotarpiais sparčiau ar lėčiau vyko švietimo sistemos ir visos viešosios kalbėjimo erdvės ukrainizacija. Siekiant atskleisti politinių veiksnių įtaką Ukrainos nacionalinės tapatybės formavimuisi, būtina bent trumpai aptarti tai, ką literatūroje įprasta vadinti lūžių politiniame šalies gyvenime – vadinamąją Oranžinę revoliuciją.

Masiniai protestai, kurių pretekstas buvo nesąžiningi prezidento rinkimai 2004 m. pabaigoje, virto „revoliucija“ keliomis prasmėmis: visų pirma, politinis elitas ir visuomenė atsidūrė ant vertybinio pasirinkimo slenksčio – asmens laisvės, sąžininga konkurencija vs. politiniai apribojimai, korupcinė sistema; antra, minėta situacija sukūrė sąlygas apsispręsti dėl politinės sistemos – vakarietiško tipo demokratijos ar rusiško „valdomos demokratijos“ modelio; trečia, pirmieji du pasirinkimai galėjo iš esmės pakeisti geopolitinę šalies orientaciją, t.y. vesti prie griežtesnio pasirinkimo tarp Vakarų ir Rusijos, atsisakant užsienio politikos daugiavektoriškumo.

Kaip pastebi Vladas Sirutavičius ir Raimundas Lopata, tokios lūžinės situacijos susidarymą įtakojo tiek vidiniai veiksniai (politinio režimo pliuralizmo ir atvirumo trūkumas, oligarchinės politikos ypatybės ir regioninė fragmentacija), tiek išoriniai (Rusijos interesai Ukrainoje, Vakarų demokratizacijos siekis ir regioninių veikėjų aktyvumas)²²⁰. Siekiai formuoti ukrainiečių tautines nuostatas ir jomis grįsti politinę retoriką atsispindėjo 2004 m. rinkimų kampanijoje, kur susidūrė dvi skirtingas Ukrainos tapatybes atspindinčios vizijos: Viktoro Juščenkos, buvusio šalies premjero, subūrusio opozicinį bloką „Mūsų Ukraina“, ir Viktoro Janukovičiaus, nuo 2002 m. buvęs premjeru, buvęs Donecko srities gubernatorius, užsitikrinusio ir Rusijos, ir tuo metu dominavusio politinio elito paramą²²¹. Juščenka išnaudojo savo kilmę ir asmeninius pomėgius (tėvas nukentėjęs nuo sovietinės agresijos, puikios ukrainiečių kalbos ir

²²⁰ Sirutavičius, Vladas, Raimundas Lopata, „Ukraina prieš oranžinę revoliuciją ir po jos: demokratizacijos ir euroatlantinės integracijos perspektyvos“, *Politologija*, Nr. 4 (40), 2005, p. 13-21.

²²¹ S. jekelčyk teigia, kad nuo 1997 m., kai Juščenka tapo Donecko srities gubernatoriumi, jį nuolat rėmė Donecko srities klanas, o Kučmai artimi Dniepropetrovsko ir Kijevo ekonominiai klanai tokiai kandidatūrai labiau pritarė „iš reikalo“ ir dėl kitų kandidatų nebuvimo. Plačiau Jekelčyk, Serhy, *Ukraina: modernios nacijos gimimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2009, p. 337-338.

istorijos žinios, laisvalaikio pomėgiai – ukrainietišku sendaikčių rinkimas ir bitininkystė) žinios apie propaguojamas kultūrinės vertybes perdavimui²²². Be to, vieši Juščenkos pasisakymai ukrainiečių kalba buvo suprantami kaip bandymas įtvirtinti tos kalbos – kaip natūralios bendravimo formos – statusą, atsisakant prielaidų, kad ukrainietiška kalba tik neišsilavinę, iš kaimo kilę asmenys arba tik radikalūs nacionalistai. Kultūrinė afiliacija Juščenkos rinkiminėje kampanijoje buvo tiesiogiai siejama su vertybėmis. „Labiau ukrainietiška Ukraina“ buvo suprantama kaip artimesnė Europai. Europietiškas vertybiškai: tai, kas nėra susiję su Rusija, kas nėra sovietiška, galiausiai tai demokratija, žmogaus teisės ir socialinis teisingumas²²³.

Nors Janukovičius ir bandė kalbėti ukrainietiška, tačiau jo rinkimų kampanija buvo orientuota į „darbininkų klasę“, į tuos, kurių *lingua franca* yra rusų, kurių rūpesčiai sovietmečiu industrializuotuose regionuose yra kitokie nei tautinės tapatybės paieškos. Tačiau tautinės kultūros neakcentavimas nulėmė Janukovičiaus gravitaciją į priešingą pusę, t.y. į prorusišką retoriką. Tokią Janukovičiaus identifikaciją lėmė ir tai, kad jis pasisakė už oficialios kalbos statuso suteikimo rusų kalbai, kalbėjo apie dvigubos pilietybės įteisinimą ir glaudesnį bendradarbiavimą su broliška Rusija²²⁴.

Suprantama, esant regioniniam etniniam ir kalbiniam susiskaldymui, nebuvo galima tikėtis, kad valstybingumo išsaugojimo ir geopolitinio apsisprendimo šūkiais mobilizuota visuomenė tokia vieninga išliks ilgesnį laiko tarpą. Tai parodė ir 2006 m. vykę rinkimai į Radą. Parama politinėms partijoms ir jų lyderiams buvo ir išlieka akivaizdžiai fragmentuota pagal regionų ribas: Vakarų Ukraina ir centrinė šalies dalis daug labiau palaiko provakarietiškas geopolitines nuostatas propagavusius Juščenkos ir Timošenko politinius blokus, o Rytuose ir Pietuose dominuoja remiantys Janukovičiaus vadovaujamą Regionų partiją²²⁵. Tačiau verta pastebėti, kad vakarinėje ir centrinėje Ukrainos dalyje politinis apsisprendimas yra griežtesnis: palaikančių Janukovičiaus propaguotą politiką Vakaruose yra gerokai mažiau (tokių rėmėjų skaičius svyruoja nuo 0,5 proc. iki 5,4 proc.) nei Juščenką palaikančių rytinėje ir pietinėje šalies dalyje („Mūsų Ukraina“ rėmėjų dalis svyruoja tarp 14 proc. ir 15,8 proc.). Taigi politiniai veiksniai Ukrainoje neriboja diskusijos dėl istorijos interpretacijų ar tikėjimo pasirinkimo, bet

²²² Narvselius, Eleonora, “Cultural Identifications, Political Representations and National Project(s) on Symbolic Arena of the Orange Revolution”, *Studies in Ethnicity and Nationalism*, Vol. 7, No.2, 2007, p. 36-37.

²²³ Ibid., p. 41.

²²⁴ Ibid., p. 45

²²⁵ „Political Parties: Opinion Survey“, *National Security and Defence*, No. 3, 2005, Ukrainian Center for Economic and Political Studies Named after Olexander Razumov, p. 13. www.uceps.org, [Žiūrėta, 2009-01-09].

visų pirma nulemia geopolitinę šalies orientaciją, kuri tampa vienu iš lemiančių nacionalinės tapatybės formavimosi veiksnių.

Ukrainos atvejis yra *sui generis*. Ukrainoje nėra natūralios “etnokultūrinės” vienybės. Skirtumai titulinėje tautoje bei kitose etninėse grupėse reiškė, kad Ukrainos elitas niekada per vieną naktį negalės tapti nacionaliniu/tautiniu (vienodai pripažįstamu visoje Ukrainos teritorijoje ir visų tautybių) ir *en masse*²²⁶. Dalis visuomenės linkusi lygiuotis į Vakarų, kita dalis – į Rusiją. Dauguma nori demokratijos, bet kritiniais momentais valdžia galėtų perduoti stipriam lyderiui. Net Stačiatikių cerkvė Ukrainoje yra susiskaldžiusi.

Į klausimą, kokią kokybiškai naują įtaką politiniai pokyčiai vykę Oranžinės revoliucijos metu galėjo padaryti tapatybės formavimuisi, nėra paprasta, ypač turint omenyje konkurencinę daugiau šūkių kovą rinkimų metu, nei priimtus sprendimus tiesiogiai susijusius su kokiais nors kultūriniais ar politiniais instituciniais pokyčiais. Vis dėlto, tai, kad buvo mobilizuota didelė politinės bendruomenės dalis jau yra pasiekimas tokioje menku politinio dalyvavimo lygiu pasižyminčioje valstybėje kaip Ukraina. Kita vertus, be tautiniu-kultūrinių idealų, kuriuos propagavo Juščenka verta pastebėti, kad tikriausiai didžiausią įtaką visuomenės nuomonės pokyčiams turėjo politiniai siekiai, kurie padėjo konsoliduoti Ukrainos gyventojus visuose regionuose: pirma, demokratinės valstybės identitetas (valstybės, kuri save sieja su kitomis tokiomis pat demokratinėmis šalimis), antra, rinkos ekonomikos principais pagrįstos valstybės identitetas (valstybės, kuri kaip ir kitos įvairiautės netolygiai išsivysčiusios valstybės siekia socialinio teisingumo visiems savo piliečiams, taiko visiems savo regionams ir verslo grupėms vienodas taisykles), trečia, teisinės valstybės identitetas (valstybės, kur visi piliečiai turi lygias teises, visos institucijos juos traktuoja vienodai). Jeigu nepaisant, politinių nesutarimų tarp dviejų dominuojančių politinių blokų, Ukrainoje pavyktų bent iš dalies įtvirtinti minėtus aspektus kaip sudedamąją dalį nacionalinės tapatybės, tai pakreiptų Ukrainos identiteto formavimąsi labiau pilietinės-politinės, o ne tautinės-kultūrinės tapatybės formavimosi linkme.

Apibendrinant reikia pastebėti, kad Baltarusijoje vienos istorijos interpretacijos dominavimas yra nulemtas ne kelių istorijos naratyvų konkurencijos, bet politinio valdžios sprendimo. Istorijos supratimas ir kalbos vartojimas čia yra politinio pasirinkimo dalykas, mažai pasakantis apie bendruomenę konsoliduojančius veiksmus. Ukrainoje alternatyvios istorijos interpretacija leidžia nuspėti asmens tautinį sąmoningumą bei jo lojalumą vienam iš

²²⁶ Wilson, Andrew, *Ukrainian Nationalism in the 1990s: A Minority Faith*. Cambridge, Cambridge University Press, p. 113.

egzistuojančių istorijos diskursų. Baltarusijoje rusų kalbos vartojimas neleidžia daryti išvadų apie asmens tapatybę ar jo tautinę savimone, Ukrainoje kalba yra tautinio apibrėžimo pagrindas, kultūros išskirtinumo patvirtinimas. Religija Baltarusijoje, kur prezidentas save vadina „tikinčiu ateistu“, taip pat nėra lemiantis tapatybės formavimosi faktorius, ypač, turint omenyje, kad tikėjimas yra sunkiai suderinamas su dominuojančiu sovietiniu istorijos diskursu. Jeigu panslavizmas taps vis svarbesne sovietinio istorijos ir valstybingumo diskurso dalimi, tikėtina, kad Stačiatikių cerkvės įtaka tapatybės formavimuisi išaugs, tačiau nebus lemianti dėl konfesinio susiskaldymo šalyje. Religijos ir kalbos pasirinkimas pagal gyvenamą vietą ir „tuteišų“ tapatybės egzistavimas lemia tai, kad dominuojančiais tampa materialūs veiksniai, visų pirma ekonominė gerovė. Ukrainos valstybingumas ir nepriklausomybė yra apibrėžiama per kultūrinį ir kalbinį išskirtinumą, todėl galima sutikti su Janmaato idėja, kad dvikalbės ar net multikultūrinės valstybės koncepcija prieštarautų pačios Ukrainos, kaip valstybės, egzistavimo idėjai²²⁷. Nors Ukrainoje ir egzistuoja konfesinė įvairovė, bet daugiau įtakos tapatybės formavimuisi turi stačiatikių denominacijų regioninės fragmentacijos faktorius. Turint omenyje, kad ukrainiečiai yra gana tolerantiški religinių skirtumų atžvilgiu, religinė priklausomybė neskatina dar didesnės visuomenės schizmos regionais, tačiau gali sudaryti sąlygas stačiatikių cerkvei imtis nacijos vienytojo vaidmens, kurį ji buvo įgavusi paskutiniais Sovietų Sąjungos egzistavimo dešimtmečiais. Kitaip nei Baltarusijoje, kur politinė valia formuluoja dominuojančius istorijos ir valstybingumo diskursus, Ukrainoje politiniai veiksniai yra svarbesni apibrėžiant išorinį „kitą“, t.y. formuojant visuomenės geopolitines nuostatas, tikint, kad tai gali paspartinti ir nacionalinės sąmonės konsolidavimą.

²²⁷ Janmaat, Jan Germen, “Nation Building, Democratization and Globalization as Competing Priorities in Ukraine’s Education System”, *Nationalities Papers*, Vol. 36, No. 1, March 2008, p. 4.

3. IŠORINIAI BALTARUSIJOS IR UKRAINOS TAPATYBĖS FORMAVIMOSI VEIKSNIAI

3.1. Išoriniai Baltarusijos ir Ukrainos identiteto formavimosi veiksniai:

Rusijos vaidmuo

Kaip buvo minėta pirmoje darbo dalyje, nepriklausomai nuo to, į kokias grupes yra skirstomi tapatybę veikiantys veiksniai, pusė tų veiksnių apibūdinančių charakteristikų yra išorinės, todėl tenka grįžti prie identiteto apibrėžimo per jo dualumo dilemą: apžvelgti ir įvertinti tapatybę veikiančius veiksnius ne tik konkrečios šalies viduje, bet ir išorės veiksnius, kurie savo prigimtimi taip pat yra tiek nematerialūs, tiek materialūs. Trumpa materialių (geografinių, karinių, politinių, visų pirma institucinių, ekonominių) ir nematerialių (kultūrinių ir politinių) veiksnių tapatybės formavimuisi NVS regione apžvalga atskleidė, kad daugiausiai įtakos šiame regione turintis išorės veikėjas yra Rusija ir tos tarptautinės organizacijos, kuriose ji vaidina svarbiausią vaidmenį (Rusijos ir Baltarusijos sąjunginė valstybė, NVS, Kolektyvinio saugumo sutarties organizacija) ir tas, kurių sprendimus siekia įtakoti (ES, NATO). Svarbiausias šios dalies tikslas yra atskleisti, kodėl Rusija yra svarbiausias išorinių tapatybės formavimosi veiksnius formuojantis veikėjas, analizuojant, pirma, kokią vietą užima Baltarusija ir Ukraina Rusijos tapatybės formavimosi procese, t.y. politinio elito diskurse ir visuomenės sąmonėje, antra, kokiais būdais ir priemonėmis pasireiškia Rusijos įtaka tapatybės formavimosi procesui, t.y. kokie veiksniai – materialūs ar nematerialūs dominuoja, trečia, kaip Baltarusijos ir Ukrainos visuomenės save apsibrėžia per sąveiką su Rusija; ketvirta, kokie išoriniai tapatybės formavimosi veiksniai yra svarbiausi Baltarusijoje ir Ukrainoje, vertinant pagal visuomenės nuomonės pokyčius.

3.1.1. Baltarusijos ir Ukrainos vieta Rusijos tapatybės formavimosi procese

Imperinės ambicijos, būdingos tam tikroms valstybėms, nėra pastovi ir nekintanti charakteristika. Šiandieniniai pavyzdžiai rodo, kad Olandija, buvusi kolonijinė imperija, tokių ambicijų nebeturi, jų neišlaikė ir Skandinavijos valstybės. Kai kurie autoriai mano, kad imperinių Rusijos ambicijų reikia taip pat ieškoti jos istorijoje. Kai Rusijos caras Petras I modernizavo

Rusiją, statė naują sostinę ir norėjo ją priartinti prie Europos, radikalčiai pasikeitė vietinių gyventojų savivoka: vietoje asociacijos su klanu, gentimi ar etnine grupe, jie ėmė save asocijuoti su valstybe ir kuriama imperija²²⁸. Toks imperinis savęs apibrėžimas tarsi užprogramuoja tam tikrus valstybės interesus ir su jais susijusius veiksmus. Sovietų Sąjungos žlugimas buvo pirmasis atvejis moderniais laikais, kai Rytų ir Centrinės Europos valstybėse likusios tautinės mažumos pagrindu rusai bandė save suvokti kaip etninę grupę. Tiesa, kaip bus atskleista vėliau, ir šios diasporos vėliau buvo integruotos į bendrą valstybės vidaus politiką ir bendrą ne tautos, bet piliečių suvokimą²²⁹.

Tiškovas, apibūdindamas Rusijos politiką NVS valstybių atžvilgiu vartoja sąvoką „hegemoninis nacionalizmas“, kuri reiškia ekspansionistines ar išnaudojimo tendencijas kitų etninių valstybių ar vidaus tautinių mažumų atžvilgiu²³⁰. Sovietų Sąjungos dezintegracija, komunistinės ideologijos žlugimas, idėjinio vakuumo susidarymas, taip pat ekonominė ir politinė krizės devintojo dešimtmečio viduryje paskatino Rusijos intelektualus ir politikus ieškoti pagrindimo prisiimtam regiono hegmono vaidmeniui „artimojo užsienio“ atžvilgiu. Toks buvusių Sovietų Sąjungos šalių traktavimas padėjo ne tik pagrįsti Rusijos idėją, bet ir sustiprinti Rusijos valstybę, jos imperines ambicijas ir užkirsti kelią jos tolesnei dezintegracijai²³¹ tiek šalies viduje, tiek ir visoje NVS erdvėje.

Nuo pat Sovietų Sąjungos žlugimo Rusija nebandė atsiriboti nuo buvusio sovietinio bloko narių ir juo labiau nesiekė savęs identifikuoti nepriklausomai nuo buvusių sąjunginių respublikų. Priešingai, iš Rusijos vidaus ir užsienio politikos diskurso nebuvo išnykęs siekis aplink save turėti lojaliųjų bloką, valstybes, kurias galėtų veikti ir užsitikrinti jų paramą tiek tarptautiniuose forumuose, tiek apeliuodama į bendrą istorinę praeitį ginti savo ekonominius ir kitus interesus. Ribos tarp Rusijos ir visų pirma NVS valstybių nebuvo kuriamos, bet priešingai, visais įmanomais būdais buvo siekiama užkirsti kelią jų atsiradimui. Ilgą laiką egzistavo ir buvo propaguojama tokia sąvoka kaip „artimasis užsienis“, siekiama užtikrinti ypatingas teises privilegijas rusų tautinėms mažumoms, išlaikyti arba grąžinti rusų kalbai valstybinės kalbos

²²⁸ Tsipko, Alexander, „A New Russian Identity or Old Russia's Reintegration“, *Security Dialogue*, Vol. 25, Issue 4, 1994, p. 452. [443-455]

²²⁹ Reikia turėti omenyje, kad diasporas Rytų ir Vidurio Europoje dažniausiai sudaro ne etniniai rusai, bet ganėtinai maišyta pagal savo etninę kilmę rusakalbių grupė.

²³⁰ Tishkov, Valery, *Ethnicity, Nationalism and Conflict in and after the Soviet Union*. Sage Publications, 1997, p. 234.

²³¹ Ibid., p. 237.

statusą buvusiose sovietinėse respublikose ir net suteikti NVS valstybėms tam tikrų prekybos su Rusija privilegijų, taip pat palankias energetinių resursų kainas.

1999 m. Jugoslavijos krizė atskleidė Rusijos siekį kurti lojalių valstybių bloką, savo įtaką jose užsitikrinant per tarptautines organizacijas. Parama Slobodanui Miloševićiui per Jungtinių Tautų Saugumo Tarybą grąžino Rusiją į tarptautinės politikos centrą, o iki tol tarptautinėje praktikoje neegzistavusio naujo darinio– sąjunginės valstybės su Baltarusija - sukūrimas atskleidė Rusijos siekius postsovietinėje erdvėje. Kuriant šią sąjunginę valstybę buvo pasiūlyta prisijungti ir Ukrainai, tikintis atkurti tai, kas rusų sąmonėje egzistuoja kaip „trinarė pravoslaviška rusų nacija“ (rus. *trejedinaja provoslavnaja ruskaja narodnost*).

Ukrainos nepriklausomybės klausimas Rusijai buvo pats skausmingiausias. Net disidentas rašytojas Aleksandras Solženicynas 1990 m. rašė, kad Ukrainos nepriklausomybė kelia grėsmę Rusijos saugumui, nes ji gali pabandyti atkurti Kijevo Rusiją, reiškiančią pretenzijas į Vakarų Rusijos žemes iki Uralo²³². Tuo metu ir visuomenės nuomonė rodė Rusijos piliečių nepasitenkinimą, pavyzdžiui, Ukrainos nepriklausomybe. 1991 m. vasarį atliktas Rusijos visuomenės nuomonės tyrimas parodė, kad 59 proc. rusų pasisako prieš Ukrainos nepriklausomybę ir tik 22 proc. – už²³³.

Dabartinis Rusijos elitas, įkūnijamas Vladimiro Putino ir Dmitrijaus Medvedevo, dažnai vadinamų „pragmatikų“, vykdo užsienio politiką, kurios apibūdinimui savotiškai adaptuojama koncentrinų galios sklaidos apskritimų sąvoka, kuri prioritetus užsienio politikoje apibrėžia gana tiesmuka: NVS galios sklaidos prasme yra pačiame prioritetų sąrašo viršuje, o tai lemia ekonominiai, kultūriniai ir politiniai ryšiai. Kitaip tariant, jeigu Rusija nesiektų likti svarbiausiu žaidėju NVS valstybėse, būtų neįmanoma apibrėžti, kas yra pati Rusija, todėl sugriūtų ekonominio, politinio ir net karinio stabilumo sistema postsovietinėje erdvėje²³⁴. Taigi bet kokių ryšių, taip pat ir kultūrinių, išlaikymas ir jos, kaip NVS centro, tapatybės įtvirtinimas Rusijai yra ir nacionalinio saugumo klausimas.

Kita vertus, buvęs Rusijos premjeras ir dabartinis prezidentas Medvedevas viename iš interviu yra pasakęs, kad, jo manymu, Rusija yra „europizuota“, ji yra Europos dalis, todėl

²³² Ibid., p. 239.

²³³ Trofimov, Yaroslav, “Vote Brings Wave of Recognition”, *The Ukrainian Weekly*, December 8, 1991, No. 49, Vol. LIX, <http://www.ukrweekly.com/Archive/1991/499110.shtml> [Žiūrėta, 2006-04-26]

²³⁴ Prizel, Ilya, *National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, p. 249.

kalbant apie bet kokius santykius su kitomis valstybėmis reikia laikytis šios išeitinės pozicijos²³⁵. Reikėtų nepamiršti, kad politinėse diskusijose dar iki prasidedant rinkimų kampanijai Medvedevas buvo priskiriamas liberalesnių, labiau vakarietišku Kremliaus politikų ratui²³⁶.

Pačių Rusijos piliečių požiūrį į tai, kaip jie supranta Rusijos identitetą, atspindi visuomenės nuomonės apklausos, atliktos Rusijoje veikiančio J. Levados analitinio centro (žr. Lentelę Nr. 9)²³⁷.

Lentelė Nr. 9. Su kuriuo iš žemiau pateiktų teiginių jūs iš principo sutinkate?

<i>Atsakymų variantai</i>	2003	2006	2007
Rusija – Vakarų valstybė, ji turi siekti suartėti su Europos šalimis ir JAV, prisiimdama visas „vakarietiškas“ vertybes	12	9	10
Rusija – tai Eurazijos valstybė, kuriai būdingas savitas raidos kelias	76	76	74
Rusija – „Rytų“ valstybė ir turi orientuotis į bendradarbiavimą su kaimyninėmis valstybėmis Azijoje	5	6	7
Negalėjo atsakyti	6	8	9

Net jeigu klausimas yra užduodamas netiesiogiai, visuomenės nuomonės apklausos rodo tą pačią tendenciją (žr. Lentelę Nr. 9)²³⁸: per pastaruosius šešerius metus smarkiai sumažėjo įsivaizduojančių Rusiją kaip vieną iš vakarietišku valstybių, kuriai būdinga demokratija ir laisva rinka (nuo 40 proc. 2002 m. sumažėjo iki 32 proc. 2008 m.), tačiau padaugėjo manančių, kad ateityje Rusija turėtų ieškoti savito vystymosi kelio (2002 m. 23 proc., 2008 m. 39 proc.), be to, ypač sumažėjo tikinčių, kad Rusija galėtų vėl tapti sovietinio tipo valstybe (2002 m. 27 proc., 2008 m. 17 proc.). Pastebima ir rusų asocijavimosi su likusiais europiečiais mažėjimo tendencija: 2000 m. save laikančių europiečiais pilnai arba bent iš dalies buvo 18 proc. ir 34 proc., tuo tarpu 2004 m. taip manančių gerokai sumažėjo – atitinkamai iki 9 proc. ir 21 proc.²³⁹.

Autoriai, manantys, kad Rusijos tapatybė yra neatsiejama nuo jos kaimynių visoje buvusioje Sovietų Sąjungoje, dažniausiai išskiria keletą to priežasčių. *Pirma*, tai bendra istorija ir

²³⁵ Медведев, Дмитрий, «Любая власть вызывает сомнения», интервью опубликовано «Огонек», № 24, от 12-18 июня 2006 г., cituojama iš: Медведев, Дмитрий, Статьи и выступления: национальные приоритеты, М.: Издательство "Европа", 2008. с. 410-411.

²³⁶ Misiūnas, Tomas, "Kokio Rusijos prezidento reikia Lietuvai?", *Delfi*, 2007 rugpjūčio mėn. 28 d., <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=14200084>, [žiūrėta, 2008-05-01].

²³⁷ Л.А. Седов: Россия и мир, *Аналитический Центр Юрия Левады (Левада-Центр)*, 10.08.2007, <http://www.levada.ru/press/2007081001.html>, [žiūrėta, 2008-03-09].

²³⁸ Будущее России и "особый путь развития", *Аналитический Центр Юрия Левады (Левада-Центр)*, 29.01.2008, <http://www.levada.ru/press/2008012903.html> [žiūrėta, 2008-03-09]

²³⁹ White, Stephen, Margot Light and Ian McAllister, „Russia and the West“, *International Politics*, Vol. 42, No. 3, September 2005, p. 320.

valstybingumo patirtis: postsovietinės valstybės neturi valstybingumo tradicijų (arba jos labai menkos), todėl Rusija gali joms padėti kurti valstybę. *Antra*, susikūrus naujoms valstybėms, rusai jose tapo tautine mažuma, kurios teises Rusija privalo ginti. Vadinamoji diaspora yra ypatinga tuo, kad bet koks postsovietinių valstybių veiksmas rusų ar rusakalbių atžvilgiu iššaukia automatinę Rusijos reakciją²⁴⁰. Diaspora Rusijoje yra traktuojama kaip bendros šalies pilietijos dalis, ekspatrijuota rusų bendruomenė²⁴¹. Diaspora yra savotiškas kontrolės mechanizmas, kurį Rusija gali naudoti kitų valstybių atžvilgiu. Ji tarnauja kaip puiki priedanga investuoti į kaimynines valstybes per diasporos organizacijas, tiesiogiai ar netiesiogiai remti Rusijai palankius asmenis, kurstyti jų nacionalinius ir ksenofobinius jausmus. *Trečia*, Rusijos diasporos politika ne visada sutampa su kalbos bei kultūros propagavimo politika. Diaspora gali būti nesunkiai mobilizuojama ir susikoncentravusi viename ar keliuose regionuose (kaip, pavyzdžiui, Baltarusijos rytuose), tačiau rusų kalba ar kultūra ten nėra specialiai propaguojama. Aktyvaus rusų kalbos ir kultūros propagavimo gali būti imtasi ten, kur nėra didelės tautinės mažumos, arba ji nėra tiek koncentruota, kad būtų efektyviai mobilizuojama. Bet kuriuo atveju Rusija siekia palaikyti rusų kalbos vartojimą ir kultūrinį patrauklumą (pavyzdžiui, Centrinės Azijos valstybės).

Galima išskirti dvi pagrindines grupes akademikų, kurie siekia apibrėžti ir paaiškinti Rusijos kaip pagrindinio veikėjo, generuojančio išorinius tapatybės formavimosi veiksnius, įtaką postsovietinės erdvės valstybėms.

Pirmoji grupė akademikų įsitikinę, kad negalima paneigti teisėtų Rusijos siekių užsitikrinti savo politinius, ekonominius, karinius ir kitokius interesus postsovietinėje erdvėje, nes nuo situacijos šiame regione priklauso ne tik pačios Rusijos saugumas, bet ir jos savęs apibrėžimas²⁴². Iš to seka, kad Rusijos siekis išlaikyti įtaką postsovietinėje erdvėje turėtų būti interpretuojamas kaip interesas užtikrinti savo, kaip valstybės, išlikimą ir saugumą. Tokia Rusijos tapatybės priklausomybė nuo vadinamojo „artimojo užsienio“, kaip minėta, yra atsiradusi dėl egzistuojančių civilizacinių ryšių, esamos sankirtos tarp vakarietiškos ir slaviškos civilizacijos, tarp

²⁴⁰ Smith, Graham, Andrew Wilson, “Rethinking Russia’s Post-Soviet Diaspora: the Potential for Political Mobilisation in Eastern Ukraine and North-Eastern Estonia”, *Europe-Asia Studies*, Vol. 49, No. 5, July 1997, p. 858.

²⁴¹ Fournier, Anna, “Mapping Identities: Russian Resistance to Linguistic Ukrainization in the Central and Eastern Ukraine”, *Europe-Asia Studies*, Vol. 54, No. 3, May 2002, p. 416. [415-433]

²⁴² Aron, Leon. “U.S.-Russia Relations in Putin’s Second Term,” Committee on International Relations hearing, United States House of Representatives, March 18, 2004; Sestanovich, Stephen. “U.S.-Russia Relations in Putin’s Second Term: Testimony of Stephan Sestanovich,” United States House of Representatives Committee on International Relations hearing, March 18, 2004, available on CDI Russia Weekly, #9-RW 3-10-04 online at www.cdi.org/russia; Tsygankov, Andrei. “If Not by Tanks, the by Banks? The Rules of Soft Power in Putin’s Foreign Policy.” *Europe-Asia Studies* 58, no. 7 (November 2006), p. 1079-1099.

protestantizmo/katalikybės (graikų katalikų) ir ortodoksijos. Todėl šalys, kurios save asocijuoja su slaviškomis šaknimis arba „ne su Vakarais“, turėtų savo užsienio politiką sieti su Rusija, o Rusija atitinkamai sau priims vaidmenį ginti tokių valstybių interesus „kito“, t.y. Vakarų, atžvilgiu.

Kita vertus, net ir likdama regiono galybe Rusija turi teisę į tam tikrą geografinę erdvę, kuri geopolitikoje žinoma „*Lebensraum*“ vardu. Be to, net karinės operacijos, kuriose dalyvauja Rusijos kariai apibrėžia šios teritorijos ribas. 1992 m. pasirašyta Taškento kolektyvinio saugumo sutartis dėl karinio bendradarbiavimo tarp Rusijos, Armėnijos, Kazachstano, Kirgizijos, Tadžikistano, Uzbekistano, vėliau prisijungus ir Gruzijai, Azerbaidžianui ir Baltarusijai, numato tarpusavio karinio kontingento dislokavimo galimybes²⁴³. 1999 m. šios sutarties galiojimas buvo pratęstas, nors tuo laiku Gruzija, Azerbaidžanas, Moldova, Ukraina ir Uzbekistanas pasirašė konkurencinį susitarimą dėl politinio, ekonominio ir karinio bendradarbiavimo (GUUAM), bandydamos atsiriboti nuo Rusijos kuriamos ir palaikomos vieningos regiono tapatybės. Taip pat svarbus Rusijos suvokimas, kad veikėjai, galintys kelti išorinę grėsmę, lieka už jos identiteto ribų²⁴⁴.

Kita grupė autorių Rusijos siekį nesitapatinti su Vakarų vertybėmis ar net kurti alternatyvias, „labiau atitinkančias regiono realijas“, vertybes sieja su jos hegemoniniais siekais regione ir iš to išplaukiančiais interesais: didinti savo įtaką pačiomis įvairiausiomis priemonėmis, taip pat ir primetant savąias vertybes, tradicijas, kultūrą²⁴⁵. Pati būdama nedemokratiška, t.y. pažeidinėdama žmogaus teises, neužkirsdama kelio žurnalistų mirtims, ribodama spaudos laisvę, kontroliuodama žiniasklaidos priemones bei politinę opoziciją, grąžindama įmonių kontrolę valstybės institucijoms, trukdydama laisvai veikti nevyriausybinėms organizacijoms, Rusija tampa prastu pavyzdžiu buvusioms postsovietinėms valstybėms, kurios nesunkiai gali pasekti jos pavyzdžiu. Minėti autoriai atkreipia dėmesį, kad Rusija remia autoritarinius režimus, diferencijuodama energetinių išteklių kainas, skatina separatizmą Abchazijoje, Pietų Osetijoje ir

²⁴³ Akerman, Ella, Graeme P. Herd, “Russian Foreign Policy: the CIS and the Baltic States” in Ross, Cameron (ed.) *Russian Politics under Putin*. Manchester, New York: Manchester University Press, 2004, p. 275.

²⁴⁴ Boilard, Steve, *Russia at the Twenty-First Century: Politics and Social Change in the Post-Soviet Era*. Harcourt Brace and Company, 1998, p. 28.

²⁴⁵ Allison, Roy. “Strategic Reassertion in Russia’s Central Asia Policy.” *International Affairs* 80, no. 2 (March 2004): 277-293; Berman, Ilan. “The New Battleground: Central Asia and the Caucasus.” *The Washington Quarterly* 28, no.1 (2004-2005), 59-69; Brzezinski, Zbigniew. “The Premature Partnership.” *Foreign Affairs* 73, (March/ April 1994): 67-82; Carothers, Thomas. “The Backlash Against Democracy Promotion.” *Foreign Affairs* 85, no. 2, (March/ April 2006); Leijonhielm, Jan. “Early Warning Signals – Russia.” *Defense Intelligence Journal*, November 2006, 44-49; Levgold, Robert., ed. *Russian Foreign Policy in the Twenty-first Century and the Shadow of the Past*. New York: Columbia University Press, 2007; Puddington, Arch. “The Pushback Against Democracy.” *Journal of Democracy* 18, no. 2 (April 2007).

Padnestrėje. Ilgalaikės ekonominės bei energetinės sutartys, rusų tautinės mažumos finansavimas užtikrina Rusijai galimybę, esant reikalui, destabilizuoti kaimynines valstybes, skatina jas rinktis Rusijai palankesnę savęs apibrėžimą, t.y. nusigręžti nuo demokratinių vertybių, nedalyvauti Vakarų valstybių dominuojamose tarptautinėse organizacijose. Galiausiai Rusija nelinkusi naudotis net ir pačios sukurtomis tarptautinėmis institucijomis, taip siekdama visus klausimus spręsti dvišaliu pagrindu ir užsitikrinti galimybę naudotis nelygiaverčiais (asimetriniais) santykiais²⁴⁶.

Apžvelgus visuomenės nuomonės tyrimus apie tai, kokie turėtų būti Rusijos santykiai su buvusiomis sovietinėmis respublikomis, matyti akivaizdžios tendencijos (žr. Lentelę Nr. 10)²⁴⁷: Rusijos piliečiai vis rečiau remtų valstybės siekį atkurti Sovietų Sąjungą jos buvusia forma, tačiau vienodas apklaustųjų skaičius pasisako už santykių institucionalizavimą pagal ES modelį, į glaudesnes sąjungas jungiantis to pageidaujančioms valstybėms. „Kiekvienas gyvena sau“ principą 2007 m. rėmė 17 proc. apklaustųjų, t.y. 5 proc. daugiau nei 2003 ir 2006 m. Beveik tiek pat žmonių pasisako už Sovietų Sąjungos atkūrimą, bet mažiau - už NVS išlaikymą tokia, kokia ji yra dabar.

Lentelė Nr. 10. Kokią santykių formą tarp buvusių Sovietų Sąjungos respublikų jūs paremtumėte?, %

Lapkritis	2003	2006	2007
Sovietų Sąjungos atkūrimą jos buvusia forma	25	18	16
NVS išlaikymą tokia, kokia ji yra dabar	10	17	12
Kelių respublikų, priklausomai nuo jų valios, susijungimą į glaudesnes sąjungas	25	23	23
Glaudesnį visų buvusių Sovietų Sąjungos respublikų bendradarbiavimą, panašų į tą, koks yra Europos Sąjungoje	19	19	23
Visų respublikų nepriklausomybę	12	12	17
Negaliu atsakyti	10	12	10

[domu tai, kad, nors ir nežymiai, 1993-2004 m. daugėjo Levada centro respondentų, kurie manė, kad Rusija vykdo imperinę politiką buvusių sovietinių respublikų atžvilgiu (1993 m. – 3,

²⁴⁶ D'Anieri, Paul, „International Cooperation Among Unequal Partners: the Emergence of Bilateralism in the Former Soviet Union“, *International Politics*, Vol. 34, December 1997, p. 417-448.

²⁴⁷ Седов, Л.А., „Ностальгия по СССР“, *Аналитический Центр Юрия Левады (Левада-Центр)*, 24.12.2007, <http://www.levada.ru/press/2007122403.html> [žiūrėta, 2008-03-09]

2001 – 5 proc., 2004 – 7 proc.), o tikinčių, kad Rusija užtikrina taiką ir stabilumą regione bei nesikiša į buvusių sovietinio bloko narių vidaus politiką, skaičius beveik susilygino ir siekė šiek tiek daugiau nei 40 proc.²⁴⁸

Nepaisant gana įtemptų Rusijos ir Baltarusijos santykių 2006 m. pabaigoje, 2007 m. pradžioje dauguma apklaustųjų Rusijoje teigė, kad jeigu tuo metu vyktų referendumas, už sąjungą su Baltarusija balsuotų 64 proc. (tiesa, net 18 proc. apklaustųjų sakė tuo metu gyvenantys Baltarusijoje)²⁴⁹. Net 49 proc. manė, kad Baltarusijos ir Rusijos sąjungą padėtų atkurti vienybę, būtų atkurta stipri valstybė, sustiprėtų pozicijos tarptautinėje erdvėje. Baltarusija daugumos rusų sąmonėje nėra nutolusi nuo Rusijos: net 61 proc. mano, kad Baltarusija nėra užsienis, todėl Rusijos įtaka šioje valstybėje yra vertinama teigiamai, o jos prisijungimas „sustiprintą valstybę“ (net klausimo formuluočiame yra užkoduoti Rusijos interesai Baltarusijos atžvilgiu).

Ukrainos atžvilgiu apklaustųjų rusų nuostatos ne tokios vienareikšmės. Juo labiau, kad į klausimą, kas būtų naudingiau – susijungti su Baltarusija ar su Ukraina, 40 proc. atsakė, kad su Baltarusija. Vos 18 proc. mano, kad naudingiau jungtis su Ukraina (15 proc. tiki tokios sąjungos realumu), ir tik 22 proc. mano, kad Rusija turėtų susijungti su abiem valstybėmis²⁵⁰.

Rusijos visuomenė santykius su Ukraina vis dėlto suvokia kaip itin svarbius ir nebūtinai plėtojamus vienoje valstybėje. 1994 m. į klausimą, su kokia valstybe Rusijai svarbiausia plėtoti savo santykius, net 70,2 proc. nurodė Ukrainą, antroje vietoje liko Baltarusija, santykių su kuria svarbumą pabrėžė tik 42,8 proc. apklaustųjų²⁵¹. Šiuo metu Rusijos santykius su Ukraina kaip šaltus vertina beveik 35 proc. apklaustųjų, o kaip draugiškus ar kaimyniškus – 16 proc.²⁵² Mažuma apklaustųjų pasisako už pasyvią Rusijos politiką Ukrainos atžvilgiu. Į klausimą, kokius tikslus Rusiją turėtų kelti Ukrainos atžvilgiu, dauguma pasisako už tai, kad Rusija siektų normalių rinkos dėsniais grįstų ir kaimyniškų santykių. Vis tik net 31 proc. mano, kad Rusija turėtų siekti susigrąžinti Krymą, 14 proc. nenorėtų, kad Ukrainai būtų leista tapti NATO nare, o dar 12 proc.

²⁴⁸ “Россияне о референдуме в Беларуси”, *Аналитический Центр Юрия Левады (Левада-Центр)*, 20.10.2004, <http://www.levada.ru/press/2004102000.html>, [Žiūrėta, 2008-03-10].

²⁴⁹ “Россияне об отношениях с Беларусью”, 30.01.2007, <http://www.levada.ru/press/2007013004.html>, [Žiūrėta, 2008-03-10].

²⁵⁰ Седов, Л., “Отношение к Беларуси и ее объединению с Россией”, *Аналитический Центр Юрия Левады (Левада-Центр)*, 26.09.2005, <http://www.levada.ru/press/2005092603.html>, [Žiūrėta, 2008-03-10].

²⁵¹ Laba, Roman, „The Russian-Ukrainian Conflict: State, Nation and Identity“, *European Security*, Vol. 4, Autumn 1995, p. 477.

²⁵² “Россия и ее соседи: Украина и Грузия”, *Аналитический Центр Юрия Левады (Левада-Центр)*, 23.08.2007, <http://www.levada.ru/press/2007082302.html>, [Žiūrėta, 2008-03-10].

pasisako už tai, kad Rusija siektų Juščenkos nušalinimo²⁵³. Nors apklaustieji nebuvo prašomi nurodyti skirtumą tarp užsienio politikos ir kišimosi į kitos valstybės vidaus politiką, akivaizdu, kad valdžia galėtų nesunkiai mobilizuoti paramą savo sprendimams kištis į vidaus politiką. Juo labiau, kad 2004 m. pabaigoje atlikti tyrimai rodė, kad beveik 68 proc. rusų nelaiko Ukrainos užsieniu²⁵⁴. Kita vertus, daugėja rusų, manančių, kad jų ir ukrainiečių tautos nėra tapačios (žr. Lentelę Nr. 11)²⁵⁵.

Lentelė Nr. 11. Kaip manote, ar rusų tauta ir ukrainiečių tauta yra viena ar tai dvi skirtingos tautos?, %

	1997	2006	2007
Viena tauta	56	53	49
Dvi skirtingos tautos	37	41	46
Nežinau	7	6	5

Galima teigti, kad oficialiame Rusijos diskurse požiūris į šalies interesus postsovietinėje erdvėje yra taip pat dvilypis: metiniuose pranešimuose per savo aštuonis prezidentavimo metus Rusijos prezidentas Vladimiras Putinas minėjo tiek Rusijos santykių su Europa svarbą, tiek tai, kad Rusija – europietiška valstybė, tačiau Sovietų Sąjungos žlugimą jis vadino „didžiausia XX a. geopolitine katastrofa“²⁵⁶.

2007 m. pabaigoje Rusijos užsienio reikalų ministras Sergejus Lavrovas išreiškė savo susirūpinimą dėl sumažėjusio rusų kalbą besimokančių žmonių skaičiaus Baltijos ir NVS valstybėse. „Rusų kalbos ir kultūros įsitvirtinimas pasaulyje yra vienas iš svarbiausių Rusijos prioritetų,“ – jis pareiškė, kalbėdamas pirmojoje fondo „Rusiškas pasaulis“ asamblėjoje²⁵⁷. Pasak S. Lavrovo, ypatingas dėmesys turi būti skiriamas NVS ir Baltijos šalims, todėl rusų kalbos ir literatūros mokymas ir populiarinimas šiose valstybėse yra ypač svarbus.

²⁵³ Седов, Л., „События на Украине“, *Аналитический Центр Юрия Левады (Левада-Центр)*, 04.05.2007, <http://www.levada.ru/press/2007050401.html>, [Žiūrėta, 2008-03-10].

²⁵⁴ „Россияне о выборах на Украине“, *Аналитический Центр Юрия Левады*, 25.11.2004, <http://www.levada.ru/press/2004112502.html>, [Žiūrėta, 2008-03-10].

²⁵⁵ „Россия и ее соседи: Украина“, *Аналитический Центр Юрия Левады*, 07.12.2007, <http://www.levada.ru/press/2007120702.html>, [Žiūrėta, 2008-03-10].

²⁵⁶ Ištraukos iš Rusijos prezidento Vladimiro Putino metinių pranešimų: 2000, 2002, 2004, 2005 metų. *Суверенитет*, сборник / сост.: Никита Гараджа, М.: Издательство "Европа", 2006. с. 7-22.

²⁵⁷ „S.Lavrovas susirūpino sumažėjusiu rusų kalbos mokymusi Baltijos šalyse“, *Delfi*, 2007 lapkričio mėn. 4 d., <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=14887623>, [Žiūrėta 2008-03-11].

Pagrindinis Rusijos užsienio politiką apibrėžiantis dokumentas „Užsienio politikos koncepcija“ buvo patvirtintas 2000 m. Vienas iš septynių koncepcijoje iškeltų tikslų yra „sukurti gerais kaimynystės santykiais pagrįstą savotišką koncentrinį apskritimą palei Rusijos sienas“. Kitas užsienio politikos tikslas – teigiamo Rusijos įvaizdžio kūrimas pasaulyje, rusų kalbos ir kultūros propagavimas užsienyje²⁵⁸. Suprantama, koncepcijos įgyvendinimas nebūtinai yra realiai vykstantis procesas, ypač turint omenyje, kad tarp užsienio politikos tikslų yra ir žmogaus teisių apsauga. Vis dėlto informacijos skaida Rusijos užsienio politikoje vertinama gana rimtai jau vien dėl to, kad jai yra skirtas atskiras poskyris, pavadintas tiksliai į lietuvių kalbą neišverčiamu terminu „Informacionnoje soprovoždenije vnešnepolitičeskoj dejetelnosti“ („Informavimas apie užsienio politiką“). Šiame poskyryje numatytais uždaviniais siekiama ne tik aiškinti Rusijos užsienio politiką bei apie ją informuoti pasaulio bendruomenę, bet ir informuoti apie Rusijos viduje vykstančius procesus, o svarbiausia – „užtikrinti, kad atsirastų savos informavimo priemonės, kurios padėtų efektyviai įgyvendinti informacinę įtaką (*informacionoje vlijanije*) užsienyje“²⁵⁹. Detaliau analizuojant koncepciją, galima rasti ir kitokių nuorodų į tai, kokia svarba teikiama kultūrinei ar informacinei įtakai. Pavyzdžiui, vienas iš regioninės užsienio politikos uždavinių yra „išsaugoti ir didinti rusiškąjį kultūrinį palikimą NVS šalyse“²⁶⁰.

Tais pačiais metais patvirtintoje Užsienio politikos koncepcijoje labiau atsispindi dabartinės Rusijos valdžios propaguojama šalies tapatybė: „Nacionaliniai interesai tarptautinės politikos srityje yra suvereniteto stiprinimas, Rusijos kaip didžiosios valstybės (*velikoj deržavy*²⁶¹), t.y. vieno iš įtakingų daugiapolinio pasaulio centrų įtvirtinimas, gerų ir lygiaverčių santykių su visomis valstybėmis, o ypač su NVS, palaikymas, užtikrinant žmogaus teises ir vengiant dvigubų standartų taikymo“²⁶². Tai, kad Rusija siekia išlaikyti esamą įtaką, rodo ir šiame dokumente naudojamas grėsmių apibrėžimas, kur ypač akcentuojamos pagrindinės grėsmės tarptautinėje politikoje. Tarp kitų šiame kontekste aktualiausios būtų tokios grėsmės Rusijai, kaip „Rusijos politinės, ekonominės ir karinės įtakos mažėjimas pasaulyje“, „integracinių procesų

²⁵⁸ Концепция внешней политики Российской Федерации, утверждена Президентом Российской Федерации В.В. Путиным 28 июня 2000 г., <http://www.nationalsecurity.ru/library/00014/index.htm>, [Žiūrėta, 2008-05-02]

²⁵⁹ Ibid.

²⁶⁰ Ibid.

²⁶¹ Kaip žinia „deržavije“ yra būtent Eurazistų propaguojamas ir dažniausiai vartojamas terminas, kuris savyje turi tam tikrą semantinę imperializmo reikšmę.

²⁶² Концепция национальной безопасности Российской Федерации, утверждена Указом Президента РФ от 17 декабря 1997 г. № 1300 в редакции Указа Президента РФ от 10 января 2000 г. № 24, <http://www.iss.niit.ru/doktrins/doktr01.htm>, [Žiūrėta, 2008-05-02].

lėtėjimas NVS erdvėje“ ir visos kitos grėsmės, susijusios su tarptautinių ir regioninių organizacijų plėtra į Rytus²⁶³. Tarp bendrųjų grėsmių Rusijos nacionaliniam saugumui yra įvardijami ir tokie procesai, kaip etnocentrizmas, etnoegoizmas, migracija, kuri paskatintų nacionalizmą.

Paskutinis iš paminėtų dokumentų yra „Rusijos informacinio saugumo doktrina“, kuri detalizuoja informacinio saugumo aspektą, aptariamą Nacionalinio saugumo koncepcijoje. Kitaip nei Nacionalinio saugumo ar Užsienio politikos koncepcijos, šis dokumentas kelia ir tokius sunkiai apibrėžiamus tikslus, kaip „dvasinis daugiatautės Rusijos tautos atgimimas“²⁶⁴. Kiti keliami tikslai yra lengviau apibrėžiami: informacijos sklaida šalies viduje ir užsienyje, tačiau kitaip nei būtų įprasta Vakarų valstybėse, šiam tikslui įgyvendinti keliamas ne informavimo priemonių konkurencingumo užtikrinimo uždavinys, bet valstybinių informavimo priemonių stiprinimas ir intensyvesnis atvirų valstybinių informacinių resursų kūrimas. Atitinkamai suprantamos ir grėsmės: tai užsienio žiniasklaidos stiprėjimas Rusijoje, Rusijos priklausomybė nuo užsienio žiniasklaidos ir Rusijos informavimo agentūrų išstūmimas iš užsienio rinkų²⁶⁵. Todėl nenuostabu, kad numatytos ir atitinkamos priemonės Rusijos informaciniam saugumui užsitikrinti: „parama Rusijos informacinių agentūrų veiklai užsienyje ir jų produkcijos populiarinimas užsienyje“, mokslinis ir techninis informavimo priemonių pasirengimas, atitinkantis geopolitinę situaciją pasaulyje, egzistuojant „informacinio ginklo“ panaudojimo galimybėms“, ²⁶⁶ ir panašios idėjinės, techninės, ekonominės priemonės, kurios gana akivaizdžiai slepia tikslą skleisti Rusijoje dominuojančias vertybes ir tradicijas.

²⁶³ Ibid.

²⁶⁴ Доктрина информационной безопасности Российской Федерации, утверждена Указом Президента РФ от 9 сентября 2000 г., http://www.rg.ru/official/doc/min_and_vedom/mim_bezop/doctr.shtm, [Žiūrėta, 2008-05-02]. Reikia pastebėti, kad Rusijoje yra patvirtinta ir Informacinės politikos koncepcija, tačiau ji daug abstraktesnė ir skirta visuomenės informavimui Rusijos viduje: *Концепция государственной информационной политики Российской Федерации*, Одобрена на заседании Комитета Государственной Думы по информационной политике и связи, 15 октября 1998, <http://www.nbu.gov.ua/law/98ru-gip.html#3>, [Žiūrėta, 2008-05-02]

²⁶⁵ Čia reikėtų suprasti, kad konkurencija žiniasklaidos rinkoje užsienyje yra gerai ir privalomas kriterijus, tačiau ta pati konkurencija Rusijos vidaus žiniasklaidos rinkoje – grėsmė.

²⁶⁶ Концепция национальной безопасности Российской Федерации, утверждена Указом Президента РФ от 17 декабря 1997 г. № 1300 в редакции Указа Президента РФ от 10 января 2000 г. № 24, <http://www.iss.niit.ru/doktrins/doktr01.htm>, [Žiūrėta, 2008-05-02]. Be to, kaip toliaus plėtojasi viešasis diskursas tarp vadinamųjų „pragmatikų“ informacinio saugumo tema galima rasti: Галактионов, А.В., «Информационная война как средство достижения геополитических интересов», из сборника научных сатей *Национальная безопасность России: проблемы и пути обеспечения I*, М: Российская академия государственной службы при Президенте Российской Федерации, 2006, с. 45-61; Богданова, М.А., «Единое информационное пространство и информационное общество: проблемы развития и безопасности», из сборника научных сатей *Национальная безопасность России: проблемы и пути обеспечения II*, М: Российская академия государственной службы при Президенте Российской Федерации, 2006, с. 32-45; arba internetinio postalo www.regnum.ru publikacijose apie Rusijos patrauklumo kūrimą informacinių technologijų pagalba, pavyzdžiui, Кондрашов, Дмитрий,

Dokumentuose tiesiogiai įvardintos ir numanomos Rusijos identifikacijos ribos atspindi ir šalies vadovų pasisakymuose. Dar būdamas premjeru Medvedevas teigė, kad būtina sukurti efektyvesnę ugdymo sistemą Rusijai priklausančiuose švietimo centruose NVS valstybėse²⁶⁷. Kalbėdamas apie rusų kalbos svarbą, Medvedevas gana atvirai deklaravo, kad Rusijos valdžios institucijų tikslas yra rūpintis rusų kalbos statusu visame pasaulyje ir „ginti rusakalbių teises“²⁶⁸. Vienas iš rusų kalbos propagavimo tikslų, pasak Medvedevo, yra rusakalbės erdvės aplink Rusiją išlaikymas, o daugiakalbystės skatinimas kitose valstybėse yra neatsiejamas kiekvienos civilizuotos valstybės bruožas²⁶⁹. Kalbos ir kultūros propagavimas pasinaudojant naujausiomis technologijomis bei internetu yra būdas, kurį Medvedevas siūlo naudoti, pabrėždamas, kad šiuo metu Rusija jau turi politinių ir finansinių galimybių šį tikslą realizuoti. Taigi jo retorika yra sudėtinė pragmatinio Rusijos tapatybės diskurso dalis.

Reikia pastebėti, kad Medvedevas gana gerai supranta, kad ne vien tik finansiniai resursai prisideda prie rusų kalbos ir kultūros propagavimo. Seniai atrastas būdas yra studentų iš užsienio šalių pritraukimas, kurie Rusijoje ne tik baigia mokslus, bet ir išmoksta kalbą bei pažįsta kultūrą, kurią gali propaguoti ir savo kilmės šalyse²⁷⁰. 2007 m., pasak Medvedevo, Rusijoje buvo 120 tūkst. studentų, doktorantų, stažuotojų ir kitų specialistų iš 160 pasaulio šalių, tačiau net 80 proc. iš jų buvo iš NVS valstybių. Kiekvienais metais NVS ir Baltijos valstybių piliečiams Rusija skiria po 7 tūkst. stipendijų.

Be to, šalia galimybės formuoti kaimyninių šalių identitetus per kultūrą, švietimą ar kalbą akcentavimo, Medvedevas gali būti laikomas ir Rusijos energetikos politikos tėvu: į vyriausybę jis atėjo dirbti iš „Gazprom“, kurios tarybai jis vadovavo net būdamas vicepremjeru. Užimdamas „Gazprom“ tarybos pirmininko poziciją Medvedevas gana kritiškai pasisakė Ukrainos, neva atsisakančios susimokėti už energetinius išteklius, atžvilgiu. Dažnai cituojama jo nuomonė, kad Rusijos ir NVS valstybių santykiai turi būti pagrįsti visų pirma ekonominiais interesais. Vis dėlto

«Оранжевый национал-демократизм против «русского мира»: взгляд из Прибалтики», из сборника *Россия и «санитарный кордон»*, М.: Издательство "Европа", 2005, с. 25.

²⁶⁷ Медведев, Дмитрий, «Выступление на XI Петербургском международном экономическом форуме» от 10 июня 2007, cituojama iš: Медведев, Дмитрий, *Статьи и выступления: национальные приоритеты*, М.: Издательство "Европа", 2008, с. 120.

²⁶⁸ Медведев, Дмитрий, «Доклад на открытии конференции по статусу русского языка», от 29 мая 2007 г., cituojama iš: Медведев, Дмитрий, *Статьи и выступления: национальные приоритеты*, М.: Издательство "Европа", 2008, с. 280.

²⁶⁹ Ibid. с. 281.

²⁷⁰ Медведев, Дмитрий, «Выступление на II всемирном форуме иностранных выпускников российских и советских вузов», от 1 октября 2007 г., cituojama iš: Медведев, Дмитрий, *Статьи и выступления: национальные приоритеты*, М.: Издательство "Европа", 2008, с. 356.

aplink energetinius nesutarimus, kurie nuolat kyla tarp Rusijos ir kaimyninių Baltarusijos ir Ukrainos, yra sukurta visa informacinė erdvė. „Gazprom“ priklauso plačiausiai NVS erdvėje transliuojantis NTV kanalas²⁷¹. Tai užtikrina visuomenės nuomonės formavimą konkrečių Rusijos ir kitų valstybių interesų susidūrimo atveju, be to, leidžia propaguoti Rusijos vertybes, istorijos interpretacijas, kultūrą.

Bene taikliausiai Rusijos interesus postsovietinėje erdvėje yra apibūdinęs Sergejus Karaganovas dar 1993 m.: „90 procentų Rusijos gerovės priklauso nuo gebėjimo veikti Ukrainos, Baltarusijos, Kazachstano ir kitų buvusių sovietinių respublikų politikas, o ne nuo ryšių su JAV ar Europa, nors šie taip pat yra ypatingai svarbūs“²⁷². Viešajame intelektualų diskurse, net ir nusiteikusių gana vakarietišškai, yra tikinčių, kad galbūt Sovietų Sąjungos žlugimo galima buvo išvengti²⁷³, jeigu tautinės nuostatos 1991 m. Rusijoje būtų buvusios stipresnės ar aiškiau išreikštos. Ypač turint omenyje, kas dažnai paaiškėja iš Tiškovo ar jau minėto Millerio tekstų, kad pagrindinis diskusijos dėl tautiškumo ir nacionalizmo dalyvis yra valstybė, nes jos rankose yra mokslo įstaigos, žiniasklaida (valstybė gali kontroliuoti net ir privačias žiniasklaidos priemones), kariuomenė. Kiti dar atviriau teigia, kad 2004-2008 m. metais turi būti padėti pagrindai rusų nacijos sukūrimui ir tautinio sąmoningumo sutvirtinimui, nes tik taip ji gali įgyvendinti savo interesus pasaulyje²⁷⁴.

3.1.2. Priemonės tapatybei formuoti

Rusijos politikai turi visą arsenalą priemonių, kuriomis gali bandyti paveikti Ukrainos ir Baltarusijos visuomenę. Visų *pirma*, tai Rusijos kultūrinio ir informacinio buvimo postsovietinėse valstybėse institucionalizavimas, oficialių paramos rusų kalbai ir kultūrai programų vykdymas tikslinėse valstybėse. *Antra*, bandymai įžiebtį etninę nesantaiką pastaruoju metu buvo akivaizdūs

²⁷¹ „Gazprom“ žiniasklaidos imperijai priklauso: televizijos - NTV valdantis paketas, palydovinis kanalas „NTV plius“, ORT (dalis akcijų), laikraščiai - „Komsomolskaja Pravda“, „Rabočaja tribuna“, „Trud“, „Profil“, radijo stotys – „Echo Moskvy“, taip pat dalis regioninių televizijų. Plačiau apie Rusijos žiniasklaidos ryšius su valžios institucijomis ir verslu: Фоссато, Флориана, Анна Качкаева, „РОССИЙСКИЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ИМПЕРИИ“, *Радио Свобода*, 7 октября 1997 года, <http://www.svoboda.org/archive/dossier/rumedia/>, [Žiūrėta, 2008-04-30], RFE/RL publikavo keturias dalis medžiagos šiuo pavadinimu.

²⁷² Cituojama iš Prizel, Ilya, *National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, p. 298.

²⁷³ Миллер, Алексей, «Нация как рамка политической жизни», *Pro et Contra*, № 3 (37), мвй – июнь 2007, p. 8.

²⁷⁴ Белковский, Станислав, „России пора распрощаться с Внешним управляющим: К повестке дня второго срока Президента России“, *Комсомольская правда*, 19.01.2004, <http://www.kp.ru/daily/23197/25967/>, [Žiūrėta, 2008-04-30]. Autorius yra Tarybos, rengiančios nacionalinę strategiją valdybos natys, t.y. atstovaujantis tą požiūrį, kuris vadinamas pragmatiniu arba centristiniu.

ne tik Estijoje, bet ir Ukrainoje: Krymo separatizmo ar idėjų apie galimą Rytų Ukrainos atsiskyrimą/autonomiją kurstymas, Rusijos kariuomenės įsitvirtinimas Abchazijoje ir Pietų Osetijoje. Rusijai pavyksta radikalizuoti rusakalbius (NVS valstybėse jų daugiau nei 25 mln.) ir siekti politinės įtakos, o tai ypač svarbu, turint omenyje, kad Ukrainoje jie sudaro beveik pusę visų gyventojų ir yra linkę balsuoti už radikalias ir komunistines partijas²⁷⁵. *Trečia*, ortodoksų bažnyčios įtakos išnaudojimas, ypač turint omenyje, kad Rusijos ortodoksų bažnyčios patriarchas Aleksejus II pasisakė už „Eurazijos sąjungą“²⁷⁶. *Ketvirta*, visuomenės nuomonės formavimas per žiniasklaidą, kitaip tariant - propaganda. Ypač akcentuotina dezinformacijos apie šias valstybes sklaida savo auditorijai bei vakarų valstybėms²⁷⁷. Rusijos valstybiniai kanalai yra transliuojami Baltarusijoje ir Ukrainoje, su Rusijos valdžia susiję oligarchai turi žiniasklaidos priemonių akcijų paketus²⁷⁸. *Penkta*, Rusijos ekonominė ir energetinė galia leidžia jai daryti spaudimą Ukrainos ir Baltarusijos šalių vyriausybėms, grasinant socialinio nepasitenkinimo skatinimu ar socialiniais nestabilumais, jeigu būtų nutrauktas naftos ar dujų tiekimas²⁷⁹.

Egzistuojančioje valstybės valdymo sistemoje nuo 2008 m. lapkričio mėn. daugiausiai įgaliojimų koordinuoti santykius su NVS šalimis ir pagalba užsienyje gyvenančiai rusų diasporai yra suteikta NVS, užsienyje gyvenančių tautiečių ir humanitarinės pagalbos federalinei agentūrai „Rossotrudničestvo“ (liet. „Rusijos bendradarbiavimas“). Iki 2008 m. pabaigos šiais reikalais užsiėmė „Roszarubežcentr“, kuriam vadovavo vienas iš Rusijos užsienio reikalų viceministrų. Šios federalinės agentūros kompetencija apima programų, skirtų rusų kalbos populiarinimui, kultūrinių bei techninių ir mokslinių projektų koordinavimą, ši institucija yra taip pat atsakinga už rusų tautinės mažumos klausimus kitose šalyse. Savo atstovybes „Rossotrudničestvo“ turi 60 pasaulio valstybių²⁸⁰.

²⁷⁵ Radu, Michael “Why Eastern and Central Europe Looks West”, *Orbis*, Vol. 41, No. 1, winter 1997, p. 43.

²⁷⁶ Sąvoka “šventa Rusija” apima tris Rytų slavų valstybes: Rusiją, Baltarusiją ir Ukrainą. Plačiau: Mamleiev, Yriy, “Russia between Eternity and Love”, *Literaturnaya Gazeta*, (Moscow), 28 January 1998; Gvlosdev, Nikolas, “The New Party Card? Orthodoxy and the Search for Post-Soviet Russian Identity”, *Problems of Post-Communism*, Vol. 47, No. 3, November-December 2000, p. 29-38.

²⁷⁷ Bugajski, Janusz. *Cold Peace: Russia's New Imperialism*. Westport, Connecticut, London: 2004, p. 33-34.

²⁷⁸ Plačiau apie Rusijos žiniasklaidos ryšius su valžios institucijomis ir verslu: Фоссато, Флориана, Анна Качкаева, „РОССИЙСКИЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ИМПЕРИИ“, *Радио Свобода*, 7 октября 1997 года, <http://www.svoboda.org/archive/dossier/rumedia/>, [Žiūrėta, 2008-04-30], RFE/RL publikavo keturias dalis medžiagos šiuo pavadinimu.

²⁷⁹ Gvlosdev, Nikolas, „Moscow Nights, Eurasian dreams“, *National Interest*, Summer 2002, p. 157.

²⁸⁰ Iki 2009 m. įstaga vadinosi „Roszarubežcentr“, Rusijos užsienio [informacinis ir kultūros] centras). Šiuo metu pervadintai federalinei agentūrai vadovauja specialusis pasiuntinys, diplomatas. Oficialus organizacijos internetinis puslapis: <http://rusintercenter.ru/>, [Žiūrėta 2008-03-11].

Verta apžvelgti ir švietimo programų finansavimą. 2004 m. buvo patvirtinta „Rusijos Federacijos vyriausybės tikslinė programa dėl paramos integraciniams procesams NVS švietimo srityje 2004-2005“. Šios programos įgyvendinimui vien 2005 m. buvo skirta 11,9 mln. Rusijos rublių²⁸¹. 2006-2010 m. panaši programa buvo pervadinta į „Rusų kalba 2006-2010 m.“, o jai skirtas finansavimas sudarė 1,58 mlrd. rublių (1,3 mlrd. – iš federacinio biudžeto, likusi suma iš kitų subjektų biudžetų arba ne biudžetinis finansavimas). Programos „Rusų kalba 2006-2010 m.“ tiksluose dar detaliau aprašyta, ko turėtų būti siekiama: ne tik sukurti palankią aplinką rusų kalbos vartojimui užtikrinant jos, kaip tarptautinės kalbos, statusą, bet ir „prisidėti stiprinant valstybingumą, padėti realizuoti valstybės nacionalinio saugumo ir šalies prestižo tikslus, paskatinti integracinius procesus NVS“²⁸². Pavyzdžiui, joje numatytas siekis 45-90 proc. padidinti žmonių, besimokančių rusų kalbą ir literatūrą, skaičių NVS ir Baltijos šalyse, tokiu pat santykiu padidinti televizijos ir radijo laidų transliaciją rusų kalba šiose šalyse, taip pat 15-40 proc. padidinti rusų kalbą ir kultūrą populiarinančių organizacijų skaičių. Kalbos mokymui ir propagavimui NVS ir Baltijos valstybėse ketinama skirti apie 650 mln. rublių, ekspertų vertinimu trečdalį šios sumos skirs pačios tikslinės šalys, be to, bus skiriama ir kitoms priemonėms: naujienų portalams (20 mln. rublių), televizijos laidoms (80 mln. rublių), renginiams (230 mln. rublių).

Be tiesioginio rusų kalbos mokymo daug dėmesio skiriama įvairiems tarptautiniams renginiams rusų kalbai, literatūrai ir aukštajai kultūrai propaguoti (2005 m. „Bibiobraz“, „Rusų mūzos pasauliui“). 2005 m. beveik pusė (40 tūkst. žmonių) visų Rusijoje besimokančių užsienio studentų mokėsi už federacinio biudžeto lėšas, buvo skirta 7 tūkst. valstybinių stipendijų²⁸³.

2002 m. parengtoje „Konceptijoje dėl Rusijos valstybinės politikos nacionalinių kadro rengimo užsienyje veikiančioms rusakalbėms mokymo įstaigoms“ teigiama, kad pagrindinių šios politikos uždavinių užsienyje, o ypač NVS šalyse, yra geopolitinių ir socialinių-ekonominių tikslų realizavimas, galimybė lygiavertiškai dalyvauti globaliuose švietimo vystymo procesuose,

²⁸¹ О финансировании государственных контрактов, реализуемых в рамках федеральной целевой программы "Программа поддержки Российской Федерацией интеграционных процессов в области образования в Содружестве Независимых Государств, Приказ N 111 от 04.03.2005, <http://www.ed.gov.ru/min/dokum/1777/>, [Žiūrėta 2008-03-11]

²⁸² ФЕДЕРАЛЬНАЯ ЦЕЛЕВАЯ ПРОГРАММА "Русский язык (2006 - 2010 годы)", утверждена постановлением Правительства Российской Федерации от 29 декабря 2005 г. № 833, http://www.ed.gov.ru/ntp/fp/rus_lang/about/, [Žiūrėta 2008-03-11].

²⁸³ Сотрудничество в области культуры, (Rusijos užsienio reikalų ministerijos pranešimas spaudai) 16-06-2006, <http://www.ln.mid.ru/ns-dksu.nsf/6786f16f9aa1fc72432569ea0036120e/432569f10031dce6c3256ff6003dc8fc?OpenDocument>, [Žiūrėta 2008-03-11]. Tiek pat jų buvo skirta ir 2007 m.

užtikrinti rusakalbių mokymo įstaigų kokybiškumą ir jų konkurencingumą švietimo ir darbo rinkose²⁸⁴.

Rusijos kalbos politika Ukrainos atžvilgiu neapsiriboja tikslinėse programose numatytomis „draugiškomis“ priemonėmis. 2000 m. kalbos politikos klausimų taryba, veikianti prie Ukrainos prezidento institucijos, vadovaudamasi Konstitucinio teismo išaiškinimu dėl ukrainiečių kalbos vartojimo visų lygių institucijose visoje šalies teritorijoje (1999 m.), parengė rezoliucijos projektą „Dėl papildomų priemonių, kurios paskatintų ukrainiečių kalbos, kaip valstybinės kalbos, vartojimą“. Pagal šį projektą turėjo būti patikrintos visų valstybės ir savivaldybių tarnautojų kalbos žinios ir įvertinta, ar jos atitinka reikiamą lygį. Minėtas projektas iššaukė Rusijos užsienio reikalų ministerijos reakciją, kuri tokio teisės akto priėmimą pavadino „derusifikacijos“ pradžia ir siekiu deformuoti natūralią kultūrinę ir kalbinę aplinką²⁸⁵. Ukrainos spaudimui Rusija naudojo ir tokius kalbos vartojimo argumentus, kaip nuorodas į apklausas, pagal kurias net 56 proc. ukrainiečių linkę vartoti rusų kalbą viešojoje erdvėje, tarsi bandydama apsaugoti ir pačių ukrainiečių teises. Rusijos oficialus diskursas tarsi siekia sujungti ukrainiečius ir rusus į vieną visumą, remiantis tokiomis sąvokomis kaip „broliškos tautos“, „rusakalbiai“, „gimtosios rusų kalbos vartotojai, Ukrainos piliečiai“. Siekdama formuoti rusų kalbos, kaip daugumos kalbos, iliuziją, Rusija siekia išlaikyti rusofilišką identitetą kaip konkuruojantį su ukrainietišku nacionalizmu, taip tarsi pratęsdama Rusijos identitetą Ukrainoje ir simboliškai pastumdama menamą tapatybės ribą į Ukrainos vidurį²⁸⁶.

Tokią Rusijos politiką pati rusų tautinė mažuma Ukrainoje vertina nevienareikšmiškai. Viena vertus, Ukrainoje rusakalbiai savo pasipriešinimą ukrainizacijai grindžia labai panašiais argumentais: piktinamasi dirbtiniu vienos tautos dalijimu, vienos kalbos iškėlimu kitos atžvilgiu ar rusų kalbos sulyginimu su kitomis užsienio kalbomis, bandymu likviduoti rusų kalbą ir kultūrą Ukrainoje. Kita vertus, nors apklausos rodo, kad net 47,6 proc. (2000 m.) Ukrainos piliečių pritartų rusų kalbos statuso paaugštinimui, tačiau vos 0,7 proc. jų balsavo už Sąjungos partiją, kuri būtent ir agitavo už tai 1998 m. rinkimuose.

²⁸⁴ Основные положения КОНЦЕПЦИИ государственной политики Российской Федерации в области подготовки национальных кадров для зарубежных стран в российских образовательных учреждениях (одобрена Президентом Российской Федерации В.В. Путиным 18 октября 2002 г.), <http://www.ed.gov.ru/int-coop/tema/>, [Žiūrėta 2008-03-11].

²⁸⁵ The Day, 19 February 2000, cituojama iš Fournier, Anna, “Mapping Identities: Russian Resistance to Linguistic Ukrainization in the Central and Eastern Ukraine”, *Europe-Asia Studies*, Vol. 54, No. 3, May 2002, p. 422.

²⁸⁶ Fournier, Anna, “Mapping Identities: Russian Resistance to Linguistic Ukrainization in the Central and Eastern Ukraine”, *Europe-Asia Studies*, Vol. 54, No. 3, May 2002, p. 423

2008 m. balandžio 2 d. Rusijos Dūma priėmė įstatymą, kuriame numatyta, kad radijas ir televizija, taip pat ir spaustuvės yra strateginės ūkio šakos, kurios yra svarbios nacionaliniam saugumui²⁸⁷. Po 80-90 proc. savo naujienų laiko pagrindiniai Rusijos kanalai „Rosija“, „Pervyj kanal“, NTV, TVC skiria tik prezidentui, valdžios ir saugumo institucijoms²⁸⁸. Šie kanalai yra transliuojami kabeliniais ryšiais ir į visas kaimynines šalis ar net tolimesnes valstybes. Rusija jau kurį laiką kontroliuoja beveik visą (gal tik išskyrus elektroninę) žiniasklaidą šalies viduje. Tai nereiškia, kad ji tokį žiniasklaidos valdymo modelį ketina primesti NVS valstybėms, tačiau absoliučioje daugumoje šių valstybių per kabelinius ir palydovinius ryšius retransliuojami Rusijos kanalai yra žiūrimi ir populiarūs. Taip Rusija gali formuoti ne tik užsienio naujienas, bet ir įtakoti vidaus naujienų ir kaimyninėse šalyse vykstančių įvykių interpretaciją. Suprantama, beveik visos NVS valstybės turi alternatyvą – savo šalyse veikiančius valstybinius ir komercinius kanalus ar užsienio šalių retransliuojamus kanalus, tačiau rusų kalbos vartojimas ir populiarumas šiose šalyse daro didelę įtaką rusiškų kanalų žiūrimumui ir pasitikėjimui jais.

3.2. Rusijos vaidmuo tapatybės formavimosi procese Baltarusijoje ir Ukrainoje

Nepriklausomai nuo to, kaip Baltarusijos ir Ukrainos politinis elitas ar opozicija bando apibrėžti valstybę ir tautą bei skirtingai įsivaizduoja šalių nepriklausomybės įtvirtinimo kelius, šiuo metu nei viena, nei kita valstybė, kurdama ir stiprindama savo valstybingumą, negali ignoruoti Rusijos, kaip veikėjo, padedančio išskirti svarbiausiu išorinius nacionalinės tapatybės formavimosi veiksnus. Vis dėlto, nepaisant oficialiame Rusijos diskurse bei visuomenės nuomonės Baltarusijai ir Ukrainai priskiriamos strateginės reikšmės, santykių su Rusija analizė padeda atskleisti, kad išorinei tapatybės veiksniai Baltarusijoje ir Ukrainoje skiriasi.

Nepaisant pastarųjų metų nesutarimų dėl energetikos, Rusijos ir Baltarusijos santykiai bent jau formaliai yra toliausiai pažengę – pasirašyti susitarimai dėl muitų sąjungos, piniginės sąjungos, karinės sąjungos. Tačiau realiai integracija yra įvykusi tik karinėje srityje ir iš dalies muitų. Ekonominė integracija Baltarusijai yra itin svarbi – dėl jos neproduktyvios pramonės ir nekokybiškų prekių, pagrindinė eksporto šalis yra Rusija ir šiek tiek kitos NVS valstybės.

²⁸⁷ REUTERS, Госдума РФ приняла во II чтении закон об иностранных инвестициях, MSN News in Russian, 21.03.2008, <http://news.ru.msn.com/article.aspx?cp-documentid=7867434> [Žiūrėta, 2008-04-30]

²⁸⁸ Дубин, Борис, «Суверенность по законам клипа и сериала», *Pro et Contra*, № 4 (33), июнь – август 2006, с. 6.

Sajunginius susitarimus, išskyrus susitarimus dėl karinio bendradarbiavimo, paskutinę minutę nutraukdavo būtent Baltarusija. Taip 2003 m. atsitiko su susitarimu dėl piniginės sąjungos, nors ji turėjo egzistuoti jau nuo 1999 metų. Pasienio kontrolės punktai ant Sąjunginės valstybės sienos tai panaikinami, tai vėl ten atsiranda, išvykstančiųjų dokumentai tai tikrinami, tai ne.

Realiai Rusijai tikriausiai tokių sąjungų nebereikia, nes Baltarusijos ekonomika nuo jos jau priklausoma (2 mlrd. JAV dolerių neigiamas prekybos balansas), o tai lemia ir visos socialinės sistemos priklausomybę. Politinę įtaką Rusija taip pat sugeba išlaikyti. Kai 2001 m. Lukašenka liko valdžioje dėl rinkimų klastojimo ir susidorojimo su opozicija, Rusija buvo pirmoji, pripažinusi šiuos rinkimus laisvais ir sąžiningais. Tas pats atsitiko ir 2006 m. po prezidento rinkimų. Taigi realiai valdantysis režimas Baltarusijoje traktuoja Rusiją kaip pagrindinį savo išlikimo garantą²⁸⁹. Baltarusijos opozicijos bandymai pasiūlyti save kaip alternatyvą ir „ištikimą“ Maskvos draugą beveik visais atvejais buvo ignoruojami.

Ukrainoje Rusijos įtaka taip pat iš dalies remiasi ekonominiais ir energetiniais svertais: dėl dujų kainų ar mokėjimo terminų nesutarimai vyksta kiekvienų metų sandūroje, praktiškai nepriklausomai nuo to, ar nacionalistiškai, ar prorusiškai nusiteikęs elitas. Turkmėnistane panaikinus dvigubą pilietybę praktiškai nebuvo jokios Rusijos reakcijos, o Ukrainos atveju kalbos, kultūrinės saviraiškos ir dvigubos pilietybės klausimai yra lemiantys faktoriai dvišaliuose santykiuose.

Rusijos susierzinimą visada kėlė Ukrainos nusiteikimas NVS atžvilgiu, nes nors ir būdama jos nare, Ukraina neprisijungė prie daugumos susitarimų. Ukrainoje NVS buvo įsivaizduojama ne tik kaip Rusijos instrumentas, kurio pagalba didžioji kaimynė siekia plėsti savo įtaką, bet kaip būdas pačiai Ukrainai dalyvaujant NVS sustabdyti tą plėtrą per diskusijas ir užsitęsusių įgyvendinimo procesus. Net ir antirusiškai nusiteikęs Ukrainos prezidentas Kravčiukas yra pasakęs, kad Ukrainos narystė NVS būtina tam, kad galima būtų blokuoti bet kokias viršnacionalines Rusijos iniciatyvas²⁹⁰. Bandymus palaikyti gerus Rusijos ir Ukrainos santykius nuolat vainikuodavo įvairių dvišalių komisijų, konsultacinių ar darbo grupių sukūrimas: derybų užsitęsimas dažniausiai buvo palankus Ukrainai, kuri galėjo tikėtis arba rasti sau palankesnę sprendimą, arba tikėtis formalios ar neformalios kitų valstybių paramos savo pozicijai.

²⁸⁹ Bugajski, Janusz, *Cold Peace: Russia's New Imperialism*, Praeger, Center for Strategic and International Studies, 2004, p. 71.

²⁹⁰ Ibid., p. 81.

Siekiant atskleisti išorinių veiksnių įtaką Baltarusijoje ir Ukrainoje, poskyriuose 3.2.1 ir 3.2.2 analizuojamos Baltarusijos ir Ukrainos kai kurių tautinių nuostatų – kalbos vartojimo pasirinkimo, patriotiškumo, afiliacijos su kultūra ir net užsienio politikos partnerio pasirinkimų – kitimas tam tikrais laiko periodais. Siekiant išskirti, kokie išoriniai veiksniai – materialūs ar nematerialūs – įtakoja nuostatų kitimą, trumpai bus aptariamas dvišalių Rusijos - Ukrainos ir Rusijos - Baltarusijos santykių kontekstas.

Reikia pastebėti, kad 3.2.1 ir 3.2.2 pateikiami statistiniai duomenys gali ir turi būti interpretuojami šiek tiek skirtingai: specialiai šiam darbui tyrimas nebuvo atliktas, todėl naudojamos komercinių įstaigų atliktais tyrimais, kuriuose ne visada formuluojami identiški klausimai. Baltarusijos atveju reikėtų pabrėžti, kad tyrimų rezultatų patikimumas kelia abejonių. Darbe naudojami Nepriklausomo socialinių-ekonominių ir politinių tyrimų instituto (NISEPI), kuris šiuo metu yra registruotas tik Lietuvoje, o jo veikla Baltarusijoje draudžiama, duomenys., Deja, patikimesnio šaltinio nėra. Kitas Baltarusijoje veikianti Socialinių tyrimų laboratorija „Novak“ savo vykdomų projektų duomenų viešai neskelbia. Oficialias apklausas visi mokslininkai laiko nepatikima, tačiau kai kuriais atvejais lyginimo tikslais naudojama statistinė informacija.

3.2.1. Ukrainos atvejis

Analizuojant išorės faktorių įtaką tapatybės formavimuisi, būtina nepamiršti, kad Ukrainos vidaus situacija brėžė ir tos įtakos ribas. Visų pirma, du pirmieji Ukrainos prezidentai Kučma ir Kravčiukas vykdė labai panašią vidurio kelio politiką²⁹¹. Ukrainoje, kitaip nei Baltarusijoje ar Rusijoje, pavyko išvengti tiesioginio valdžios ir opozicijos susidūrimo, o balansuodami ties pasirinkimo tarp Rusijos ir Vakarų riba, šie prezidentai sugebėjo išlaikyti draugiškos Rusijai valstybės statusą, išlikdami svarbia Vakarų politinės darbotvarkės dalimi.

3.2.1.1. Išoriniai kultūriniai veiksniai

Kaip jau minėta, Ukrainoje, aiškiau nei Baltarusijoje, Rusija buvo įvardijama kaip „kitas“. Nors etniniu pagrindu Baltarusijai būtų dar lengviau visas tautines mažumas ir jų kilmės valstybės apibrėžti kaip „kitą“: gyventojų surašymo duomenimis, baltarusių Baltarusijoje yra 78 proc. (1989 m.), tuo tarpu Ukrainoje ukrainiečių gyvena 73 proc. (1997 m.). Rusų tautinės mažumos

²⁹¹ Motyl, Alexander, “State, Nation, and Elite in Independent Ukraine”, *Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation*, Taras Kuzio (ed.), M. E. Sharpe: 1998, p. 6.

Baltarusijoje ir Ukrainoje atitinkamai sudaro 12 proc. ir 22 proc. Tačiau Baltarusijos atveju Rusija nesirūpina savo tėvynainiais, o Ukrainos atveju tiek tėvynainių teises, tiek rusų kalbos statusą laiko prioritetiniu klausimu. Tačiau ar iš tiesų Rusijos faktorius yra lemiantis formuojantis kaimyninių šalių tapatybėms, jeigu taip – kokie veiksniai išoriniai veiksniai daro didžiausią įtaką Ukrainoje.

2000 m. atliktos apklausos duomenimis į klausimą, „kaip dažnai apie save galvojate kaip apie europietį, „dažnai“ Ukrainoje atsakė vos 8 proc., tuo tarpu Baltarusijoje – 16 proc. Baltarusijoje gerokai daugiau nei Ukrainoje ir asmenų, kurie apie save kaip europietį pagalvoja bent kartais: Ukrainoje tokių – 26 proc., Baltarusijoje – 34 procentai²⁹². Besijaučiančių europiečiais 2006 m. ukrainiečių pasiskirstymas pagal regionus buvo gana netolygus: vakaruose tokiais jautės beveik 40 proc., o rytuose – vos 18 proc.

Lentelė Nr. 12. Gyventojų europietiško nuostatos²⁹³, %

	<i>Visa Ukraina</i>	<i>Vakarai (Volynė, Transkarpatija, Ivano-Frankovskas, Lvovas, Rovnas, Ternopolis, Černigovas)</i>	<i>Centras (Vinicos, Žytomyras, Kijevas, Kirovogradas, Poltava, Sumai, Čmelmitkio, Čerkasai)</i>	<i>Pietūs (Krymas, Mykolajeva, Odesa, Chersonas)</i>	<i>Rytai (Dnepropetrovskas, Donetskas, Zaporožė, Luganskas, Charkovas)</i>	<i>Metai</i>
Ar jūs jaučiatės europiečiu? (taip, labiau taip, nei ne)	26,4	39,9	25,2	29,8	18,2	2006
	33,8	48,3	35,3	34,0	24,1	2007

Kita vertus, ukrainiečiai pozityviau nei baltarusiai vertina pačią ES, šiek tiek daugiau jų paremtų ir šalies narystę šioje organizacijoje. Ukrainiečiai šiek tiek labiau vertina ir ES suteikiamą politinį stabilumą, tuo tarpu baltarusiai prioritetą atiduoda ekonominio vystymosi perspektyvoms ES²⁹⁴. Jeigu klausimas užduodamas prašant pasirinkti tarp užsienio politikos, orientuotos į Europą ar į slaviškas šalis, skirtumas tarp Baltarusijos ir Ukrainos tampa akivaizdus: net 62 proc. ukrainiečių ir tik 55 proc. baltarusių pasisako už europietišką užsienio politikos

²⁹² White, Stephen, Margot Light, John Lowenhardt, “Belarus, Moldova and Ukraine: Looking East or Looking West?”, *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 2, No. 2, 2001, p. 293.

²⁹³ Parengta pagal „Common identity of ukrainian citizens: specificity and problems of formation“, *National Security and Defence*, No. 7 (79), 2006, Ukrainian Center for Economic and Political Studies Named after Olexander Razumov, p. 4, www.uceps.org, [Žiūrėta 2008-03-31].

²⁹⁴ White, Stephen, Margot Light, John Lowenhardt, “Belarus, Moldova and Ukraine: Looking East or Looking West?”, *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 2, No. 2, 2001, p. 294, 295.

orientaciją. Tokio pasirinkimo lemiantis faktorius abiejose valstybėse yra amžius, antras pagal svarbą Ukrainoje – vartojama kalba, o Baltarusijoje – gyvenama vietovė (miestas ar kaimas)²⁹⁵. Skirtingai formuluojant klausimus, galima tikėtis ir kitokių atsakymų. Jeigu klausiama, su kuo Ukraina turėtų sieti savo ateitį su NVS valstybėmis ar su Vakarų Europa, tai su pirmąja valstybių grupe 2005 m. save siejo 39 proc. Ukrainos gyventojų, o su Vakarų Europa – 29 proc., vienodai su abiem – 23 proc.²⁹⁶ Pastebima tendencija, kad pietryčių regionuose visuomenė linkusi labiau orientuotis į Rusiją ir NVS, o vakaruose ir šalies sostinėje – į Vakarų. Tačiau paaiškinimas, kodėl taip yra nėra toks paprastas. Įvairūs autoriai siūlo atsižvelgti į skirtingus argumentus. Kaip jau aptarta antroje darbo dalyje 2.2.1.-2.2.2. skirsniuose, tapatybę įtakoja visų pirma vidiniai kultūriniai veiksniai. Kita vertus, politikos praktikos analizėse ir akademinuose darbuose yra nuolat patariama ir išorinių veikėjų, visų pirma Rusijos, įtaka kultūrinių veiksmų apibrėžimui.

Reikia pastebėti, kad palaikyti rusišką kultūrą ir kalbą atskiruose regionuose nėra sunku, nes dauguma ukrainiečių visų pirma save tapatina su vietove, iš kurios jie kilę (44 proc.), su Ukrainos valstybe – 31 proc., su konkrečiu regionu – 15 proc., su Sovietų Sąjunga vos du iš šimto, su Europa – vos vienas iš šimto. Tiesa, su Rusija visų pirma save identifikuoja vos 0,3 proc. Ukrainos vakaruose ir 2,4 proc. šalies rytuose. Su atskirais regionais save identifikuoja respondentai, gyvenantys Rytiniuose Ukrainos rajonuose (19 proc.) ir Centre (10 proc.). Tiesa, jeigu klausimas formuluojamas politiškai ir klausiama apie ukrainiečių norą tapti ES nariais, tai Europos rėmėjų yra daugiau. 2005 m. į klausimą „jeigu dabar vyktų referendumas dėl narystės ES, kaip balsuotumėte?“ 46 proc. atsakė teigiamai narystės atžvilgiu, 54 proc. – neigiamai²⁹⁷.

Nepaisant aktyvios Rusijos politikos skleisti savo kalbą ir kultūrą, akivaizdu, kad Ukrainos nacionalinė tapatybė formuojasi labiau ukrainietiška nei prorusiška, nes manančių, kad Ukraina su Rusija turėtų susijungti į vieną valstybę nusistovėjo ties 30 proc. ir šis skaičius turi tendenciją mažėti, ypač turint omenyje vis pozityvesnes nuostatas Europos valstybių ir ES atžvilgiu. Į klausimą, kokie faktoriai labiausiai sąlygoja Rusijos ir Ukrainos nesutarimus, daugiau nei 50 proc. Ukrainos ekspertų atsakė, kad tai yra susiję arba su Ukrainos siekiu išsiveržti iš

²⁹⁵ Ibid., p. 302.

²⁹⁶ Munro, Neil, “Which Way does Ukraine Face? Popular Orientations Towards Russia and Western Europe”, *Problems of Post-Communism*, Vol. 54, No. 6, November/December 2007, p. 46-47.

²⁹⁷ Munro, Neil, “Which Way does Ukraine Face? Popular Orientations Towards Russia and Western Europe”, *Problems of Post-Communism*, Vol. 54, No. 6, November/December 2007, p. 45.

Rusijos įtakos erdvės, arba su Rusijos noru išlaikyti Ukrainą savo įtakoje²⁹⁸. Ukrainos piliečiai yra įsitikinę (nors jų įsitikinimas skirtingais metais šiek tiek svyravo), kad prioritetine jų užsienio politikos partnere ir toliau turėtų likti Rusija (apie 41 proc.), beveik trečdalis tokiu partneriu norėtų matyti ES ir vos 12 proc. – NVS valstybes. Tiesa, norinčiųjų persikelti į Rusiją gyventi yra gerokai mažiau – 12,4 proc. (2005 m. buvo – 9,4 proc.), nei norinčių gyventi Vakarų valstybėse²⁹⁹.

Konfesijų ir denominacijų įvairovė, kaip minėta, labai didelės įtakos politiniams sprendimams neturi, tačiau save laikantys tikinčiaisiais yra labiau linkę palaikyti pro-europietišką Ukrainos užsienio politiką (28,6 proc.) nei abejojantys (23,2 proc.) ar netikintys (15,4 proc.)³⁰⁰. Tuo tarpu netikintys (43,9 proc.) linkę pritarti į Rusiją orientuotai politikai. Taigi pastebima koreliacija: labiau religingi Vakarų ir Centro regionai, kuriuose daugiau įtakos turi Ukrainos stačiatikių cerkvės Kijevo patriarchatas ir Ukrainos stačiatikių episkopatinė cerkvė linkę orientotis į Vakarus, o labiau ateistiški Rytų ir Pietų regionai – į Rusiją. Galima daryti išvadą, kad Rusija, siekdama formuoti ukrainiečių tapatybės nuostatas gali aktyviau ir efektyviau veikti būtent pietryčių Ukrainoje per ten labiau įsitvirtinusią Maskvos patriarchatui priklausančią cerkvę.

3.2.1.2. Išoriniai politiniais veiksniai

Kaip pastebi Munro, problematiškiausia yra rasti tvirtą koreliaciją tarp politinių nuostatų ir geopolitinių pasirinkimų, ypač įrodyti, kad politinio elito pasirinkimas daro įtaką visuomenės geopolitinėms nuostatomis ir identiteto kitų veikėjų atžvilgiu formavimuisi. Politiniai nematerialios prigimties veiksniai, t.y. aukščiausių valstybės veikėjų diktuojamos geopolitinės mados, valstybės ideologija ir vertybės, kuriomis valstybė ir jos piliečiai turėtų vadovautis, yra rečiausiai tyrinėjami tapatybės formavimosi veiksniai.

Viena vertus, iki pat 2004 m. Oranžinės revoliucijos Kučmai ir Kravčiukui pavyko sukurti savotišką valdžios piramidę, kuri apėmė ne tik visų valdžios institucijų kontrolę, bet ir žiniasklaidos bei ekonomikos pajungimą politiniams tikslams. Todėl nenuostabu, kad egzistuojant

²⁹⁸ „Problems and Priorities of Ukraine-Russia Relations in the Assessment of Ukrainian Citizens“, *National Security and Defence*, No. 5 (77), 2006, Ukrainian Center for Economic and Political Studies Named after Olexander Razumov, p. 60, www.uceps.org, [Žiūrėta 2008-03-31.]

²⁹⁹ Ibid., p. 71.

³⁰⁰ Dudar, Nadiya, Liudmila Shangina, „Religion and the Church in the Public Life of Ukrainian“, *National Security and Defence*, No. 10, 2002, Ukrainian Center for Economic and Political Studies Named after Olexander Razumov, p. 8, www.uceps.org [Žiūrėta, 2009-01-09].

gana stabiliai ir centralizuotai valdžiai, išorės įtaka tiek tapatybei, tiek vidaus politikai ar net saugumui nėra sudėtinga – užtenka įtikinti elitą, kuris tuos išorės veiksnius paverstų vidinės sistemos dalimi. Klausimas, kaip išorinių veiksnių įtaka tapatybės formavimuisi pasireiškia kuriamos demokratijos metu ir radikalčiai pasikeitus politinio elito nuostatoms. Šis klausimas visų pirma yra susijęs su užsienio politikos nuostata, kurių Ukraina turėtų laikytis visų pirma Rusijos atžvilgiu pastovumu – ar jos išlieka tokios pat ir po 2004 m.

Manančiųjų, kad Ukraina turėtų susijungti su Rusija, iki 2001 m. svyravo apie trečdalį, nors nuo 2000 m. buvo pastebima jų mažėjimo tendencija (žr. Lentelę Nr. 13). Užsienio politikos nuostatos atspindi ir tai, kodėl ilgą laiką Ukrainos elitas balansavo tarp Rytų ir Vakarų arba Rusijos ir ES. Paskutinių dešimtmetį apie pusė ukrainiečių pasisakydavo už draugiškus dviejų nepriklausomų valstybių – Ukrainos ir Rusijos - santykius. Taigi realiai bendradarbiavimas su Rusija nebuvo suprantamas kaip grėsmė šalies saugumui ar šalies išnykimui. Be to, kai kurie autoriai pastebi, kad Rusija galėtų kelti realią grėsmę Ukrainos nacionaliniam saugumui ir teritorijos vientisumui tik tuo atveju, jeigu vyktų reali Rusijos ir Baltarusijos integracija. Tokia integracija bent jau deklaracijų lygmenyje turėtų tikslą plėstis³⁰¹, ypač turint omenyje, kad šios sąjungos kūrimo pradžioje Ukrainai buvo siūloma prisijungti. Nepaisant galimų ateities scenarijų, Ukrainoje nėra aiškos orientacijos į Vakarus tendencijos: jeigu klausiama pateikiant dvi alternatyvas, tai pasirinkimas tarp dviejų alternatyvų nedaug skiriasi nuo baltarusių pasirinkimo: 2003 m. 55 proc. pasisakė už santykių gerinimą su Rusija ir 45 proc. – su Vakarų valstybėmis³⁰².

Lentelė Nr. 13. Atsakymų į klausimą „Kokią politiką Rusijos atžvilgiu Ukraina turėtų vykdyti?“ dinamika 1994-2001 m.³⁰³

	1994	1995	1997	1998	1999	2000	2001
Tokią pat kaip ir kitų šalių atžvilgiu – su uždaromis sienomis, vizomis ir muitais	15	14	18	13	11	10	11
Ukraina ir Rusija turi būti nepriklausomos, bet draugiškos valstybės – be sienų, vizų ir be muitų	49	49	53	53	50	52	58

³⁰¹ Perepelitsa, Hrihoriy, “Belarusian-Russian Integration and Its Impact on the Security of Ukraine”, in *Belarus at the Crossroads*, eds. Sherman W. Garnett, Robert Legvold, Carnegie Endowment for International Peace, 1999, p. 97.

³⁰² Simon, Gerhard, “An Orange-Tinged Revolution: The Ukrainian Path to Democracy”, *Russian Politics and Law*, vol. 44, no. 2, March–April 2006, P. 9.

³⁰³ Shulman, Stephan, „Economic Performance and Ukrainian Nationalism“, *Europe-Asia Studies*, Vol. 55, No. 2. 2003, p. 237.

Ukraina ir Rusija turėtų susijungti į vieną valstybę	34	31	25	30	36	35	30
---	----	----	----	----	----	----	----

Turint omenyje politinius pokyčius 2004-2005 m. ir mobilizuotą visuomenės dėmesį tautinėms vertybėms per Juščenkos ir Janukovičiaus rinkimų kovą, Ukrainoje atidžiau pradėta vertinti užsienių veikėjų konkurencija dėl „ukrainiečių protų ir širdžių“: 2006 m. padaugėjo manančių, kad Rusijos suinteresuotumas bendradarbiauti su Ukraina yra nulemtas kaimyninės šalies siekio sumažinti Vakarų įtaką Ukrainoje: 2006 m. – 36,1 proc., 2005 m. – 30,7 procento. T.y. kitaip nei Baltarusijoje, visuomenė nėra linkusi tikėti, o ir politinis elitas nenaudoja nematerialių argumentų, siekdamas formuoti piliečių nuostatas Rusijos atžvilgiu. Broliškos slaviškos tautos ketinimai Ukrainos atžvilgiu visuomenei yra suprantami kaip grįsti materialiais įtakos argumentais, panašiai vertinami ir ekonominiai bei energetiniai ryšiai, įtaka vietos žiniasklaidai. Pasitikėjimą Rusijos politiniu establišmentu mažina ne tik nevykę bandymai įtakoti Ukrainos politinę situaciją Oranžinės revoliucijos metu, bet ir nesikeičiančios kritinės rusų politinio elito nuostatos dabartinės Ukrainos valdžios atžvilgiu ir net ir praėjus keliems metams: Kremliui artimi žiniasklaidos šaltiniai ir politikos analitikai sėkmingai leidžia knygas ir straipsnius, kur dominuoja tokie naratyvai kaip „oranžinės technologijos“, „anti-konstitucinis perversmas“, „banalus Ukrainos nacionalizmas“ ir pan. Iš to išplaukia ir Rusijos siekis skaldyti jai nepalankiai nusiteikusį Ukrainos politinį elitą renkantis su kuo bus derimasi dėl karinio bendradarbiavimo, o kas bus tinkamas derybininkas energetiniais klausimais. Nors ir vienu, ir kitu atveju tai priklauso premjero kompetencijai. Labai dažnai tokių derybų rezultatus siekiama įslaptinti arba neskelbti konkrečių rezultatų, kas ne tik skaldo Ukrainos politinį elitą, bet ir mažina visuomenės pasitikėjimą minėtomis vertybėmis – demokratija, sąžiningomis rinkos ekonomikos taisyklėmis ir teisinės valstybės principais, kurie galėtų padėti konsoliduoti pilietinę sąmonę nepriklausomai nuo tautinio ar kalbinio pasirinkimo.

Apžvelgiant Ukrainos gyventojų geopolitines nuostatas, reikėtų atsakyti į klausimą, kodėl nepaisant skeptiškumo valstybės atžvilgiu ekonominių krizių metu, aiškaus apsisprendimo dėl integracijos į ES ir juo labiau į NATO nebuvimo, Rusijos žiniasklaidos populiarumo, Ukrainos tapatybė netampa artimesnė Rusijai? Atsakymai gali būti keli. Pirma, Ukrainoje konkuruoja keli nacionalinės tapatybės diskursai, o jų konkurencija yra santykinai nevaržoma. Vis dėlto visiems šiems diskursams būdinga nuoroda į tuos pačius istorinius įvykius, tą pačią valstybingumo patirtį, o skiriasi tik jų interpretacija. Tai lemia Ukrainos valstybingumo tradicijos įsitvirtinimą ir

legitimizavimą, nepaisant to kurio diskurso argumentai yra vartojami. Antra, dauguma gyventojų Ukrainą supranta kaip pilietinę valstybę, todėl Rusijos apeliavimas į tautines nuostatas nėra efektyvus. Dar daugiau – absoliuti dauguma gyventojų Ukrainą supranta kaip savo tėvynę, nepriklausomai nuo gyvenamo regiono. Trečia, Ukrainoje kalbinė identifikacija yra ryškesnė nei tautinė, o kalbėjimas skirtingomis kalbomis nebūtinai reiškia mažesnę lojalumą pilietybės valstybei. Nors, mažiausiai patriotinių jausmų Ukrainai jaučia asmenys, kurie save vadina rusais, o didžiausiais patriotais save laiko tie, kurie kalba ukrainietišškai ir priskiria save ukrainietišškai kultūrai (žr. Lentelę Nr. 14), tačiau griežtai neigiančių patriotinius jausmus vidurkis neviršija 8 proc.

Lentelė Nr. 14. Ar manote esąs Ukrainos patriotas? %³⁰⁴

	Rusai	Rusakalbiai, arba namie dažniausiai kalbantys rusiškai	Ukrainiečiai pagal tautybę, namie dažniausiai kalbantys rusiškai	Ukrainiečiai pagal tautybę, gimtąja kalba laikantys ukrainiečių, bet namie dažniausiai kalbantys rusiškai	Ukrainiečiai pagal tautybę, gimtąja kalba laikantys ukrainiečių, bet namie dažniausiai kalbantys rusiškai, save priskiriantys ukrainietišškai kultūrai	Ukrainiečiai
Taip	20,4	33,6	36,9	41,9	41,0	58,9
Labiau taip nei ne	29,1	38,0	41,2	41,5	45,0	30,2
Labiau ne, nei taip	27,4	14,3	11,9	8,0	6,0	4,4
Ne	13,8	6,7	3,2	2,7	2,2	2,2
Nežino/negali atsakyti	9,3	7,4	6,8	5,9	5,8	4,3

Kita vertus, reikia pastebėti, kad nepaisant Rusijos pastangų propaguoti rusų kalbą ir kultūrą, 2003-2007 m. visuose Ukrainos regionuose, nors ir nedaug, tačiau daugėjo asmenų, laikančių save šalies patriotais (žr. Lentelę Nr.15). Įdomiausia, kad save laikančių šalies patriotais santykinai labiau padaugėjo šalies pietryčiuose (nuo 2005 iki 2007 m. pietryčiuose save vadinančių patriotais dalis išaugo 5 proc.), kai vakarinėje šalies dalyje nuostatos dėl patriotiškumo

³⁰⁴ Parengta pagal „Common identity of ukrainian citizens: specificity and problems of formation“, *National Security and Defence*, No. 7 (79), 2006, Ukrainian Center for Economic and Political Studies Named after Olexander Razumov, p. 4, www.uceps.org, [Žiūrėta 2008-03-31.]

liko beveik nepakitusios. Suprantama, šalies centre taip pat augo patriotiškai nusiteikusių asmenų skaičius, tačiau sostinėje visada lengviau pažadinti nacionalinius sentimentus dėl didesnio informacijos prieinamumo ir informacijos srauto. Vis dėlto tokia teigiama valstybės atžvilgiu nuostatų kaita yra ženklas, kad tapatybės formavimasis šalyje gali būti tęsiamas. Juo labiau, kad šioje situacijoje tikriausiai galima kalbėti ne tik apie politinių nematerialių veiksnių įtaką, t.y. mobilizuotą visuomenės paramą naujoms idėjoms ir naujai, demokratija pagrįstai valstybės ideologijai, bet ir politinių institucijų įtaką tapatybės formavimuisi, nes nuo 2003 m. patriotų skaičius pietryčių Ukrainoje didėjo.

Lentelė Nr. 15. Nuostatų dėl patriotizmo pasiskirstymas pagal regionus,³⁰⁵ %

	<i>Visa Ukraina</i>	<i>Vakarai (Volynė, Transkarpatija, Ivano-Frankovskas, Lvovas, Rovnas, Ternopolis, Černigovas)</i>	<i>Centras (Vinicos, Žytomyras, Kijevas, Kirovogradas, Poltava, Sumai, Čmelnitkio, Čerkasai)</i>	<i>Pietūs (Krymas, Mykolajev as, Odesa, Chersonas)</i>	<i>Rytai (Dnepropetrovskas, Donetskas, Zaporožė, Luganskas, Charkovas)</i>	<i>Metai</i>
Ar save laikote Ukrainos patriotu? (taip/ labiau taip nei ne)	70,7	80,6	72,5	61,2	67,7	2000
	59,6	74,7	62,3	54,1	52,7	2003
	74,9	87,5	75,3	74,5	67,4	2005
	79,8	87,6	82,0	79,0	73,7	2007

Be to, politinio elito, nepriklausomai nuo jo užsienio politikos orientacijos, valia ukrainietiškos kultūros ir kalbos sklaida vyko nuolat ir gana nuosekliai. Kadangi motyvas rinktis kalbą nėra grindžiamas tautinėms nuostatomis, bet įpratimu ir gyvenama vieta, tai siekdama konsoliduoti piliečių nacionalinę tapatybę valdžia yra pajėgi konkuruoti su Rusijos diasporų ir kalbos politika net ir nepalankiausiuose pietryčių regionuose.

Kaip rodo apklausos, save Ukrainos patriotais vadinančių rusų yra mažiau nei tų, kurie save priskiria rusakalbiams arba lygiavertiškai vartojantys abi kalbas, tačiau teigiami pokyčiai dėl jų lojalumo valstybei pokyčio galima daryti apibendrinančią išvadą, kad vargu ar šios grupės pasisakytų teigiamai dėl bet kokių klausimų, kurie galėtų kelti grėsmę Ukrainos teritoriniam vientisumui. Analizuojant teisinius ir politinius institucinius aspektus galima rasti daugiau

³⁰⁵ Ibid.

panašumų tarp skirtingų regionų ir skirtingų kalbinių grupių nei skirtumų. Priešinga situacija, kai yra kalbama apie kultūrinius veiksnius, dėl kurių įtakos tapatybės formavimuisi, kaip jau aptarta antroje dalyje, išryškėja daugiausiai skirtumų. Vis dėlto šie skirtumai nėra lemiantys, kad būtų traktuojami kaip leidžiantis kalbėti apie dviejų visiškai skirtingų etnosų vienoje valstybėje egzistavimą ir būtinybę juos institucinėmis priemonėmis kažkaip juos atriboti. Tiesa, turint omenyje, sėkmingą švietimo ir žiniasklaidos „ukrainizacijos“ politiką, siekiant dar labiau sumažinti skirtumus tarp regionų, viena iš institucinių priemonių, kurią valdžia galėtų pritaikyti yra gyventojų mobilumo tarp regionų skatinimas.

Kaip pastebi Ukrainos specialistai Andrew Wilson, Dominique Arel ir Taras Kuzio, daugiausiai įtakos Oranžinė revoliucija turėjo geopolitiniam pasirinkimams, o tai rodo politinių veiksmų įtaką Ukrainos nacionalinės tapatybės formavimuisi. Iki 2004 m. Ukrainos geopolitinis neapibrėžtumas buvo grindžiamas siekiu stiprinti valstybingumą, užsitikrinti teritorinį vientisumą ir ekonominį savarankiškumą. Tai lėmė ir Kijevo balansavimą tarp Rytų ir Vakarų. Vadinamasis Ukrainos užsienio politikos daugiavektoriškumas labiau pasireiškė kaip nenuoseklus bandymas išlikti didžiųjų kaimynių užsienio politikos darbotvarkėse. Pavyzdžiui, 1997 m. Ukraina pasirašė ir sutartį su Rusija dėl draugystės ir bendradarbiavimo, ir Partnerystės sutartį su NATO. 2002 m. Kučma įteikė oficialų Ukrainos prašymą tapti NATO nare bei pareiškė ketinimus iki 2007 m. tapti ES asocijuota nare, o 2003 m. jis priėmė pasiūlymą pirmininkauti NVS, nors, kaip minėta, Ukraina nėra pasirašiusi visų NVS sutartinių dokumentų. Šia prasme prezidento Juščenkos ir į premjerės postą vis sugrįžtančios Julijos Timošenko pasirinkta geopolitinė orientacija yra daug nuoseklesnė: ji atvirai orientuota į Vakarus, deklaruojant narystės ES ir NATO siekį. Scottas Romaniukas yra įsitikinęs, kad geopolitinės orientacijos pasirinkimas po Oranžinės revoliucijos Ukrainoje apėmė svarbius socialinius tikslus. Vienas pagrindinių Ukrainos prezidento Juščenkos siekių - narystė NATO arba artimesni santykiai su ES - yra susijęs su tikslu įtvirtinti provakarietišką kolektyvinį identitetą ir vakarietišką politinę sąmonę³⁰⁶.

Taras Kuzio įsitikinęs, kad Rusijos ir Vakarų įtakų susidūrimas 2004 m. Ukrainoje ir Juščenkos ir Timošenko koalicijos geopolitiniai pasirinkimai lėmė neigiamo Rusijos įvaizdžio formavimąsi Ukrainoje, o tokių neigiamo įvaizdžio įsigalėjimas gali įtakoti ir visos šalies

³⁰⁶ Romaniuk, Scott. "Threatening Regional Security and Ukrainian Identity", *European Journal of Scientific Research*, Vol. 17, No. 3 (2007), p. 410.

nacionalinę tapatybę³⁰⁷. Pirma, prezidento rinkimų kampanijoje Juščenka pabrėžė kitokią Sovietų Sąjungos pasekmių Ukrainai interpretaciją, nei būtų priimtina Rusijai ar tilptų į panslavistinės vienybės diskurso rėmus. Rusijoje Sovietų Sąjungos žlugimas traktuojamas kaip katastrofa, o Ukraina, kaip ir pabrėžiama 1996 m. Konstitucijoje, iš šios dezintegracijos yra daugiausiai laimėjusi. Be to, vien trečiojo dešimtmečio badmetis išnaikino milijonus ukrainiečių, o Rusija, kaip Sovietų Sąjungos teisių perėmėja, nenori to pripažinti.

Antra, Ukrainos demokratizacija vertybiškai gali dar labiau sumažinti Rusijos įtaką ne tik pačioje Ukrainoje, bet ir kaimyninėse valstybėse, kur būtent ukrainietiškas pokyčių pavyzdys galėtų pasirodyti patrauklesnis. Vienas iš tokių akivaizdžiausių Rusijos „pasipiktinimo“ pavyzdžių yra vadinamieji „Demokratinio pasirinkimo bendruomenės“ susitikimai vykę Kijeve (2005 m.) ir Vilniuje (2006 m.), kuriuose Rusija atsisakė dalyvauti, nepaisant ten atvykusių Baltijos, Kaukazo, Ukrainos ir JAV valstybės vadovų. Rusijos siekiamas įtakoti NVS erdvę kelia tokių valstybių kaip Ukraina ir Gruzija tapatinimasis su „kitu“, t.y. Euroatlantine bendruomene.

Trečia, tai, kad Rusija nėra pasirengusi prarasti įtakos Ukrainoje, lemia nuolatinės įtampas tarp šių valstybių, o tai skatina ukrainiečių materialinių ir idėjinių resursų mobilizaciją ir griežtesnį atsiribojimą nuo įvairių politinių ar ekonominių spaudimą darančios Rusijos, kaip „kito“. Suartėdama su Vakariais Ukraina bus linkusi nutraukti ir taip silpnus ryšius su NVS ir ten dar egzistuojančiais sovietiniais sentimentais. Po Oranžinės revoliucijos Ukrainos valdžia deklaravo, kad prie Eurazijos vieningos ekonominės erdvės prisijungs pasirašydama tik vienuolika susitarimų iš 38, kas papiktino Rusiją, spaudžiančią visas NVS valstybes pasirašyti visus egzistuojančius susitarimus, taip užsitikrinant, kad jų ūkiai išliktų Rusijos ekonominėje erdvėje³⁰⁸. Ne Rusijos naudai Ukrainos tapatybės formavimąsi veikia ir jos dalyvavimas tokiose formatuose kaip GUAM, kurią pati Ukraina siekia paversti formalia tarptautine organizacija.

Ketvirta, tai, kad Rusija rėmė korupciją ir kitais nusikaltimais įtariamus politikus prezidento rinkimuose, o 2006 m. ir rinkimuose į Rada, gali Ukrainą paskatinti orientotis į ES valstybes, nes jų politinės sistemos yra pagrįstos žmogaus teisėmis ir teisingumo kriterijais.

Penkta, potenciali narystė NATO ar ES padės užtikrinti Ukrainos teritorinį vientisumą, t.y. Krymo regiono problema galėtų būti traktuojama ne kaip dvišalis Ukrainos ir Rusijos klausimas,

³⁰⁷ Kuzio, Taras, “Russian Policy toward Ukraine during Elections”, *Demokratizatsiya*, Vol. 13, No. 4 (Fall), pp. 491-517.

³⁰⁸ „Problems and Priorities of Ukraine-Russia Relations in the Assessment of Ukrainian Citizens“, *National Security and Defence*, No. 5 (77), 2006, Ukrainian Center for Economic and Political Studies Named after Olexander Razumov, p. 6, www.uceps.org, [Žiūrėta 2008-03-31.]

bet kaip Rusijos ir vienos iš šių organizacijų sutarimo objektas. Klausimų, kuriuos Ukraina ir Rusija turės išspręsti dėl Krymo iki pasibaigiant susitarimui 2017 m. yra sureguliuoti (1) Juodosios jūros uoste esančio turto ir žemės nuosavybės klausimas, (2) parengti susitarimus dėl navigacijos ir hidrografijos infrastruktūros perdavimo Ukrainai, (3) teisiškai išspręsti Rusijos teismų ir teisėsaugos institucijų veiklą uoste ir laivuose, (4) sukurti karinių dalinių ir karinės technikos judėjimo kontroliavimo mechanizmą, (5) reglamentuoti Ukrainos nacionalinių simbolių vartojimą jos pačios teritorijoje, (6) administracijos ir kontroliuojančių pareigūnų darbo sąlygų užtikrinimas Juodosios jūros uoste³⁰⁹. Kaip ir Lietuvos – Rusijos santykius gadinusio klausimo sprendimą dėl Kaliningrado pavyko paversti visos ES ir Euroatlantinės bendruomenės saugumo klausimu, taip ir Ukraina gali tikėtis, kad formali narystėje ES ar NATO galėtų jai padėti galutinai sureguliuoti Krymo autonominės respublikos klausimą. Toks klausimo sureguliojimas galutinai įtvirtintų Ukrainoje jeigu ne „Vakarų valstybės“ identitetą, tai „euroatlantinės bendrijos narės“ tapatybę.

Materialios prigimties išoriniai politiniai veiksniai (kitų autorių vadinami – socialinės struktūros³¹⁰) nemažiau svarbūs pasirenkant ir geopolitinę orientaciją. Nors Kučma ir Kravčiukas pripažino, kad dominuojanti kalba šalyje yra ne ukrainiečių, bet rusų, jie netrukdė ukrainiečių kalbos populiarinimui. Reikia pastebėti, kad nepaisant abiejų Ukrainos prezidentų pasirinktos politikos Rusijos atžvilgiu, Ukrainos „ukrainizacija“ iki pat XXI a. pradžios vyko gana tolygiai, bent jau tai rodo moksleivių skaičiaus ukrainietiškoje mokyklose didėjimas (žr. Lentelę Nr. 16).

Lentelė Nr. 16. Moksleivių dalis pagal mokymo kalbą³¹¹

Metai	Rusų	Ukrainiečių
1991-1992	50	49,3
1992-1993	47,8	51,4
1993-1994	44,9	54,3
1994-1995	43	57
1995-1996	41	58
1996-1997	39	60
1997-1998	36	63
1998-1999	34	65

³⁰⁹ Ibid., p. 7-8.

³¹⁰ Ibid., p. 47.

³¹¹ Solchanyk, Roman, *Ukraine and Russia: the Post-Soviet Transition*, Rowman and Littlefield Publishers, Inc, 2001, p. 149.

Manančių, kad žiniasklaida prisideda prie gerų Rusijos ir Ukrainos santykių, yra labai nedaug: respondentų tikėjimas teigiamu žiniasklaidos poveikiu dvišaliams santykiams mažėjo nuo pat 2001 m. iki 2005 m., po to šiek tiek padidėjo: 2001 m. taip manė 8,7 proc., 2002 m. – 6,2 proc., 2005 m. – 4,6 proc., 2006 m. – 5,9 procento³¹². Tiesa, nors ukrainiečiai santykinai pasitiki rusiška žiniasklaida, tačiau jos vartojimas Ukrainoje yra mažesnis nei Baltarusijoje: Baltarusijoje reguliariai rusakalbes televizijas žiūri 89 proc., o Ukrainoje – 67 proc., Ukrainoje daugiau nei pusė gyventojų reguliariai neskaito rusiškų laikraščių ar knygų³¹³.

Ukrainoje rusiškų kanalų populiarumas per visus nepriklausomybės metus nemažėjo. Reguliariai rusišką žiniasklaidą 2007 m. žiūrėjo 67 proc. ukrainiečių. 1994 m. šis skaičius buvo šiek tiek mažesnis: 60 proc. ukrainiečių nurodė, kad dažniausiai žiūri ORT (buvęs „Ostankino“), 19 proc. – Pirmąjį nacionalinį Ukrainos kanalą³¹⁴. Bent jau nepriklausomybės pradžioje tai buvo galima paaiškinti kokybės skirtumais, nes ukrainiečių kalba transliuojantiems nacionaliniams radijams ir televizijoms tiesiog trūko finansavimo. Tiesa, ir ukrainietiškais kanalais 1995 m. visų pirma buvo transliuojama užsienietiška produkcija – 50 proc. eterio sudarė amerikietiški filmai, 15-20 proc. produkcija iš Vakarų Europos, ir dar 15-20 proc. - rusiškos laidos ir filmai. Tuo metu buvo priimta daugybė norminių aktų, bandant sureguliuoti žiniasklaidos rinką, kurioje palankesnės sąlygos turėjo būti sudaromos ukrainietiškai produkcijai ar bent jau ukrainiečių kalba transliuojamoms laidoms ir filmams.

Žiniasklaidos reikšmė politinėje ir kultūrinėje erdvėje Ukrainoje visada buvo itin aktuali. Dominuoja požiūris, kad „oranžinės revoliucijos“ pergalę nulėmė tai, kad egzistavo valdžiai opozicinis „5 kanalas“. Vertinant šalių gebėjimus organizuoti tokias politines „revoliucijas“, tiksliau tariant, gebėjimus pasitelkti tautinius sentimentus mobilizuojant pilietinę visuomenę, išskiriami keturi lemiantys faktoriai, tarp jų, žinoma, yra žiniasklaida³¹⁵. XXI a., kaip teisingai pastebi Nye, informacinė galia yra itin didelė ir gali būti visiškai nepriklausoma nuo kitų galios šaltinių. Vis dėlto, turint omenyje rusiškų kanalų populiarumą ir pasitikėjimą jais, Rusijos įtaka

³¹² „Problems and Priorities of Ukraine-Russia Relations in the Assessment of Ukrainian Citizens“, *National Security and Defence*, No. 5 (77), 2006, Ukrainian Center for Economic and Political Studies Named after Olexander Razumov, p. 73, www.uceps.org, [Žiūrėta 2008-03-31.]

³¹³ Мониторинг социальных настроений населения стран постсоветского пространства, *Проект «Евразийский монитор»*, Октябрь 2007 г., <http://www.eurasianhome.org/xml/t/socials.xml?lang=ru&nic=socials&pid=36>, [Žiūrėta 2008-03-11]

³¹⁴ Shulman, Stephan, „Cultures in Competition: Ukrainian Foreign Policy and the „Cultural Threat“ from Abroad“, *Europe-Asia Studies*, Vol. 50, No. 2, March 1998, p. 297.

³¹⁵ Herd, Graeme P., „Colorful Revolutions and the CIS: “Manufactured” versus “Managed” Revolutions“, *Problems of Post-Communism*, Vol. 52, No. 2, March/ April 2005, p. 8.

per žiniasklaidą Ukrainoje galima vertinti tik dvejopai: pietryčių regionuose pavyksta palaikyti mobilizuotas rusakalbių grupes, kita vertus, mažėjantis rusų kalbos populiarumas ir mažėjantis mokinių skaičius rusakalbėse mokyklose visoje Ukrainoje rodo investuojamų pinigų ir skiriamo dėmesio šiam tikslui neefektyvumą.

Toks skepticizmas savarankiškos valstybės atžvilgiu paaiškinamas tuo metu vyravusia hiperinfliacija, kuri siekė daugiau nei tūkstantį procentų, prasidėjo privatizacija, augo nedarbas. Ekonominiai išoriniai veiksniai gali taip pat iš dalies paaiškinti skirtingas tapatybės formavimosi kryptis skirtinguose regionuose. Ekonomikos nuosmukis visų pirma palietė labiausiai industrializuotus pietryčių Ukrainos regionus. Vyko streikai, siekta inicijuoti referendumą dėl nepasitikėjimo svarbiausiomis šalies institucijomis, o tuometinė Rusijos spauda rašė, kad nepriklausomos Ukrainos idėja yra sužlugdyta³¹⁶. Tiesa, reiktų pastebėti, kad būtent Rusija ir paskatino tokią krizę, nes 1992 m. užkirsdama kelią leisti pinigų emisijas ir galutinai sužlugdydama šalies pramonę, Rusija privertė Ukrainą vieną iš pirmųjų buvusių sovietinių respublikų pasitraukti iš rublio zonos.

3.2.1.3. Išoriniai ekonominiai veiksniai

Ekonominės krizės akivaizdoje 1994 m. vidutiniškai Ukrainoje buvo apie 34 proc. manančių, kad Ukraina ir Rusija turėtų sudaryti vieną valstybę, vėliau šis skaičius ėmė mažėti. Paskutinį kartą iki panašaus lygio – 36 proc. – jis vėl padidėjo tik 1998 m., t.y. Rusijos ekonominės ir finansų krizės metu³¹⁷. Atitinkamai kito ir požiūris į Ukrainą ir Rusiją kaip dvi skirtingas valstybes. Nuo 1998 m. iki 2001 m. taip manančių skaičius išaugo nuo 50 iki 58 proc. Jeigu ekonominiai veiksniai, kaip padedantys apsispręsti dėl tapatybės, būtų dominuojantys, tai Ukrainoje jie turėjo lemti skeptiškumą savo valstybe iki pat 2000 m., kai BVP augimas šalyje buvo neigiamas. Vis dėlto, vargu ar galima teigti, kad ekonominės krizės laikotarpiu didėjantis skeptiškumas Ukrainos valstybės atžvilgiu iš tiesų taip tiesiogiai leidžia nustatyti tapatybės formavimosi tendenciją. Net ir ne itin sparčiai besivystanti ekonomika neskatina ukrainiečių tapatintis su Rusija ar „užsitikrinti atsarginį variantą“: panašiu laikotarpiu, t.y. iki 1996 m. galimybe įgyti Rusijos pilietybę pasinaudojo vos 20 tūkst. Ukrainos gyventojų, tuo tarpu net 90

³¹⁶ Ibid.

³¹⁷ Shulman, Stephan, „Economic Performance and Ukrainian Nationalism“, *Europe-Asia Studies*, Vol. 55, No. 2. 2003, p. 237.

tūkst. Estijos gyventojų paprašė rusiškų pasų³¹⁸. Jeigu, kaip siūlo kai kurie sociologai, BVP augimą vertintume kaip esminį kriterijų, kuris lemia vienokios ar kitokios tapatybės pasirinkimą ar bent jau veikia kaip savotiškas katalizatorius, sąlygojantis pasirinkimą, tai baltarusiai turėtų būti itin tautiški nuo 1994 m.: tuomet ėmė augti jų ekonomika ir tas augimas nesustojo net Rusijos krizės metu³¹⁹.

2005 m. duomenimis vos Ukrainos gyventojų 28 proc. manė, kad jie laimėjo dėl to, kad Ukraina tapo nepriklausoma, 37 proc. mano, kad pralaimėjo³²⁰. Kaip pastebi Shulmanas, naudojant regresinę statistikos analizę, valstybės sėkmė Ukrainoje yra apibrėžiama per ekonominę sėkmę³²¹. Vis dėlto ekonominės nesėkmės nesumažina ukrainiečių tikėjimo Ukrainos egzistavimu kaip tokius: manančių, kad Ukraina yra realiai nepriklausoma, daugėja: 2004 m. tokių buvo 38 proc., o priešingai manančių net 49 proc., 2005 m. tie skaičiai įgavo veidrodinį atspindį: 49 proc. manė teigiamai ir 37 proc. manė, kad realios nepriklausomybės Ukraina nepasiekė. Tiesa, 2006 m. tokios pasitikėjimo nepriklausomybe tendencijos nebesitęsė (išskyrus Ukrainos Vakarų): bendras šalies vidurkis vėl grįžo į skeptiškąją pusę - 35 proc. realios nepriklausomybės optimistų ir 52 proc. pesimistų. Maždaug tokie patys skaičiai buvo ir 2001 metais³²². Taigi materialūs ekonominiai veiksniai neleidžia paaiškinti ukrainiečių tapatybės, priešingai tikėjimas realiai šalies nepriklausomybe išauga ne dėl ekonominės gerovės augimo, bet vykstant politiniams pokyčiams 2004-2006 m.

Tikėtina, kad pasitikėjimas nepriklausoma Ukraina sumažėjo praėjus kuriam laikui po Oranžinės revoliucijos ir Juščenkos bei Timošenkos nesugebėjimui susitarti dėl spartesnių ekonomikos reformų bei užtikrinti visiems vienodų dalyvavimo rinkoje taisyklių. Reikia pastebėti, kad toks šių politinių lyderių nesugebėjimas efektyviai valdyti visuomenės nėra tik jų pačių politinių veiksmų pasekmė. Radikalūs politiniai pokyčiai įtakoją ne tik tautinės sąmonės ir politinį visuomenės mobilizavimą ir dalyvavimą politikoje, bet ir iššaukė Rusijos neigiamą

³¹⁸ Smith, Graham, Andrew Wilson, "Rethinking Russia's Post-Soviet Diaspora: the Potential for Political Mobilisation in Eastern Ukraine and North-Eastern Estonia", *Europe-Asia Studies*, Vol. 49, No. 5, July 1997, p. 859.

³¹⁹ Wilson, Andrew, Clelia Rontoyanni, "Security or Prosperity? Belarusian and Ukrainian Choices", in *Swords and Sustenance: The Economics of Security in Belarus and Ukraine*, Robert Legvold and Celeste A. Wallander eds., 2004, p. 32. (23-62)

³²⁰ ШАНГИНА, Людмила, "О стране, государстве и гражданах в переходном возрасте", *Зеркало недели*, № 31 (610) 19 — 25 августа 2006, <http://www.zn.ua/1000/1030/54246/>, [Žiūrėta, 2008-05-01].

³²¹ Shulman, Stephan, „Economic Performance and Ukrainian Nationalism“, *Europe-Asia Studies*, Vol. 55, No. 2. 2003, p. 217-239.

³²² ШАНГИНА, Людмила, "О стране, государстве и гражданах в переходном возрасте", *Зеркало недели*, № 31 (610) 19 — 25 августа 2006, <http://www.zn.ua/1000/1030/54246/>, [Žiūrėta, 2008-05-01]

reakciją. 2006 m. sausio mėn. Rusija apribojo ukrainietiškę mėsos ir pieno produktų importą³²³. Nereikia nė minėti, kad 2006 m. pradžioje buvo nutrauktas dujų tiekimas Ukrainai, apribotas egzistuojančių susitarimų dėl metalurgijos, žemės ūkio ir gynybos pramonės produktų tiekimo, motyvuojant tuo, kad Rusija turi ginti savo pačios gamintojų teises.

Kai kurie autoriai teigia, kad reformos NVS erdvėje visada asocijuojamos su Vakarais. Todėl jų nesėkmė lemia didesnę Rusijos įtaką, o sėkmingas jų įgyvendinimas gali padėti įsitvirtinti europietiškam Ukrainos identitetui³²⁴. Šie autoriai tarsi preziumuoja, kad kuo stipresnė bus Ukrainos ir Baltarusijos ekonomika, tuo daugiau žmonių ims save sieti su Europa. Didžiausia problema išlaikyti ekonominių reformų diktuojamą identifikaciją kaip europietiškos valstybės vis dėlto nepavyksta ilgesniuoju laikotarpiu, jeigu realiai neauga prekyba, nesikeičia Ukrainos bendradarbiavimo su euroatlantinei erdvei priklausančiomis valstybėmis lygmuo (narystė ar asocijuota narystė tarptautinėse organizacijose, formalus ar neformalus dalyvavimas politinėse ir saugumo diskusijose tarpvalstybiniame lygmenyje).

3.2.2. Baltarusijos atvejis

3.2.2.1. Išoriniai ekonominiai veiksniai

Antroje darbo dalyje buvo išskirti du dominuojančios baltarusių nacionalinės tapatybės aspektai: pirma, heroiškas – baltarusiai yra tie, kurie padėjo laimėti II Pasaulinį karą, o to karo padarinyje Sovietų Sąjungoje susiformavo dabartinės Baltarusijos valstybės ribos. Antra, racionalusis Baltarusijos valstybingumas grindžiamas Sovietų Sąjungos užtikrinta ekonomine plėtra ir modernizacija bei tęsiamas dabartinio Lukašenkos režimo. Baltarusijos valstybė atsiranda ir išsilaiko tada, kai sukuria ir sugeba išlaikyti savo piliečių gerovę. Todėl nenuostabu, kad Baltarusijoje, kaip ir Rusijoje, Sovietų Sąjungos žlugimas yra vertinamas kaip viena didžiausių XX a. katastrofų. Tokios vidinių veiksmų prielaidos leidžia daryti išvadą, kad materialios prigimtės išoriniai ekonominiai veiksniai Baltarusijoje turėtų būti itin svarbūs formuojant šalies nacionalinę tapatybę. Visuomenės požiūrio pokytis į du pagrindinius išorinius veikėjus – ES ir

³²³ „Problems and Priorities of Ukraine-Russia Relations in the Assessment of Ukrainian Citizens“, *National Security and Defence*, No. 5 (77), 2006, Ukrainian Center for Economic and Political Studies Named after Olexander Razumov, p. 5, www.uceps.org, [Žiūrėta 2008-03-31.]

³²⁴ Burant, Stephen R., „Foreign Policy and National Identity: A Comparison of Ukraine and Belarus“, *Europe-Asia Studies*, Vol. 47, No. 7, November 1995, p. 1140.

Rusiją turėtų patvirtinti tokią išvadą bei optimistinę ar pesimistinę visuomenės nuomonę savo pačių valstybės nepriklausomybės atžvilgiu.

Vienas iš pavyzdžių yra tas, kad šalies nepriklausomybės – kaip sėkmingo ar nesėkmingo pasirinkimo – vertinimas svyruoja priklausomai nuo valstybės gebėjimo užtikrinti ekonominę gerovę arba palaikyti tam tikrą pragyvenimo lygį (žr. Lentelę Nr. 17). Pesimizmas nepriklausomybės atžvilgiu gali būti paaiškintas racionaliuoju baltarusių ryšiu su savo valstybe. 2007 m. pradžioje nepriklausomybės optimistų galėjo sumažėti dėl nutraukto naftos ir dujų tiekimo iš Rusijos, kai Baltarusijai grėsė energetinė krizė.

Lentelė Nr. 17. Atsakymų į klausimą „Ar jūs asmeniškai daugiau laimėjote dėl to, kad Baltarusija tapo nepriklausoma, ar pralaimėjote?“ dinamika, %³²⁵

Atsakymų variantai	2006 spalio	2007 sausis	2008 kovas
Laimėjau	49.8	38.1	43.1
Pralaimėjau	15.6	29.4	25.8
Nežinau/negaliu atsakyti	34.6	32.5	31.1

Lukašenos 2006 m. rinkimų kampanija buvo vainikuota šūkiu „Už Baltarusiją“ (*Za Belarus*), o šalies vadovo pasisakymuose dažnai buvo minimi tokie žodžiai kaip valstybė, suverenitetas, nepriklausomybė. Tačiau tikinčiųjų šalies nepriklausomybe nėra tiek daug, kiek valstybės vadovams norėtųsi (žr. Lentelę Nr. 18). Turint omenyje, kad paprastai tie, kurie save įvardina kaip valdžios šalininkai dažnai yra pasyvūs politinio proceso dalyviai arba tiesiog save tokiais vadina dėl minėtos baimės atmosferos ir nepasitikėjimo, kuris gali būti susijęs su klausinėjimu (interviavimu) kaip tokiau. Politiniuose procesuose paprastai akyvesni būna valdžios oponentai, kurie yra gerokai skeptiškesni valstybės nepriklausomybės įtvirtinimo atžvilgiu. Savotiškas pasitikėjimo valstybe ir jos nepriklausomybės realumo vidurkiu galima laikyti atsakymus tų respondentų, kurie save vadina apolitiškais. Šiuo atveju, daugiau nei pusė tiki nepriklausomybės realumu (59,7 proc.), bet ketvirtis jų (24,7 proc.) – nemano, kad per penkiolika metų Baltarusija iš tiesų tapo nepriklausoma.

³²⁵ ВЕЛИКОЕ И ОБЫДЕННОЕ, Независимый институт социально-экономических и политических исследований, March 2008, <http://www.iiseeps.org/press3.html>, [Žiūrėta, 2008-05-02]

Lentelė Nr. 18. „Kaip manote, ar per 15 nepriklausomybės metų Baltarusija iš tiesų tapo nepriklausoma?“, %³²⁶

Atsakymų variantai	Visi apklaustieji	Valdžios šalininkai	Valdžios oponentai	Apolitiški
Taip, tapo	68.8	86.9	44.3	59.7
Ne, netapo	20.5	6.6	44.4	24.7
Nežinau/ Negaliu atsakyti	10.7	6.5	11.3	15.6

Jeigu tikėjimą savo šalies nepriklausomybe galima būtų iš dalies sutapatinti su respondentų patriotiškumu, tai dauguma baltarusių būtų galima laikyti patriotais, nors Ukrainoje tokių yra šiek tiek daugiau (70,1 proc.). Kita vertus, valstybės nepriklausomybės klausimas Baltarusijoje yra itin aktualus dėl jos santykių su Rusija, ir nors realiai neįgyvendinamo, tačiau formaliai egzistuojančio užsienio politikos tikslo – susijungti su Rusija į sąjunginę valstybę - ar bent jau šios sąjungos propagavimo. Nacionalizmo studijose vyrauja požiūris, kad tautos siekia turėti savo valstybę, o žmonių bendruomenė, nesiekianti tapti nepriklausomu politiniu vienetu, tarsi negali būti laikoma tauta ar bent jau susiformavusia tauta³²⁷. Tačiau situacija Baltarusijoje verčia ieškoti kito atsakymo, kaip pavadinti bendruomenę, kuri jau turėdama savo valstybę, jos nesiekia išlaikyti. Bent jau taip atrodė 2003 m. (žr. Lentelė Nr. 19).

Lentelė Nr. 19. Atsakymų į klausimą „Jeigu šiandien vyktų referendumas dėl Baltarusijos ir Rusijos susijungimo, kaip jūs balsuotumėte?“ pokytis, %³²⁸

Atsakymų variantai	1999 lapkritis	2001 spalio	2002 gruodis	2003 kovas	2004 birželis	2006 lapkritis	2007 sausis	2007 rugsėjis	2007 gruodis	2008 kovas
Už susijungimą	47.0	51.3	53.8	57.5	42.9	46.4	35.1	33.8	43.6	35.8
Prieš susijungimą	34.1	26.4	26.3	23.8	25.0	33.5	39.3	47.4	31.6	41.6

Tai, kad valstybei gresia ekonominė krizė, ar Rusija „nebroliškai“ išnaudoja savo energetinius resursus, darydama spaudimą Baltarusijai, šalyje lemia visuomenės nuomonės

³²⁶ КТО ВЕРИТ В ГОСУДАРСТВЕННУЮ НЕЗАВИСИМОСТЬ БЕЛАРУСИ?, Независимый институт социально-экономических и политических исследований, November 2006, <http://www.iiseps.org/11-06-4.html>, [2008-04-30]

³²⁷ Barrington, Lowell W. “Nation” and “Nationalism”: The Misuse of Key Concepts in Political Science”, *PS: Political Science and Politics*, Vol. 30, No. 4, December, 1997, p. 712-716.

³²⁸ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОЧТЕНИЯ БЕЛОРУСОВ, Независимый институт социально-экономических и политических исследований, March 2008, <http://www.iiseps.org/press4.html>, [Žiūrėta, 2008-05-02]

pokyčius. Visų pirma, nors po pirmosios didelės dujų ir naftos kainų krizės parama susijungimui su Rusija smuktelėjo, tačiau artėjant metų galui, kai grėsė nauja krizė, buvo pastebimas ne nacionalinės vienybės jausmo prabudimas ir savęs atribojimas nuo Rusijos, bet priešingai – 2007 m. gale parama sąjungai su Rusija vėl išaugo. „Nebroliška broliškos tautos“ energetikos politika yra tarsi lakmuso popierėlis, atskleidžiantis baltarusių nusistatymą jungtis su Rusija tada, kai iškyla grėsmė asmeninei ekonominei gerovei. Jeigu metų viduryje ekonominis nestabilumas negresia, mažėja ir norinčių prisijungti prie Rusijos (žr. Lentelę Nr. 20).

Lentelė Nr. 20. „Jeigu Rusijos energetinių išteklių kainos pakėlimas neigiamai atsilieps jums asmeniškai ar jūsų šeimai, ar pritarсите Baltarusijos prisijungimui prie Rusijos?“, %³²⁹

Atsakymų variantai	2007 sausis	2007 gegužė	2008 kovas
Ne	49.0	56.9	47.0
Taip	35.1	31.7	37.8

Panašiai reikėtų vertinti nuostatas Europos atžvilgiu. Iki prasidedant energetinių resursų krizei 2006 m. pabaigoje baltarusiai buvo skeptiškai nusiteikę narystės ES atžvilgiu, o kitų metų pradžioje manančių, kad Baltarusija neturėtų tapti ES nare, skaičius išaugo. Iškilus naujos krizės galimybei 2007 m. pabaigoje ir nebesitikint palankių sprendimų iš Rusijos baltarusių skepticizmas ES atžvilgiu sumažėjo (žr. Lentelę Nr. 21), tuo pačiu švelnėjo ir valdžios tonas Europos valstybių atžvilgiu. Tai leidžia daryti prielaidą, kad baltarusiai linkę aukoti dalį valstybės suvereniteto nesvarbu kieno – Sąjungos su Rusija ar narystės ES - vardan, baimindamiesi ekonominio nestabilumo.

Lentelė Nr. 21. Atsakymų į klausimą „Ar manote, kad Baltarusija turėtų tapti ES nare“ dinamika, %³³⁰

Atsakymų variantai	2002 gruodis	2003 kovas	2005 kovas	2005 rugsėjis	2006 balandis	2006 lapkritis	2007 gegužė	2007 rugsėjis	2007 gruodis	2008 kovas
Taip	60.9	56.4	52.8	38.0	32.4	36.6	33.5	29.9	37.1	35.4
Ne	10.9	11.9	44.4	44.0	33.8	36.2	49.3	46.7	35.0	35.4

Panašus nedidelis svyravimas ekonominės krizės laikotarpiu pastebimas ir Ukrainoje, tačiau Baltarusijos situacija yra kitokia. Atidžiai peržiūrėjus baltarusių nuostatos į savo valstybę ir

³²⁹ Ibid.

³³⁰ Ibid.

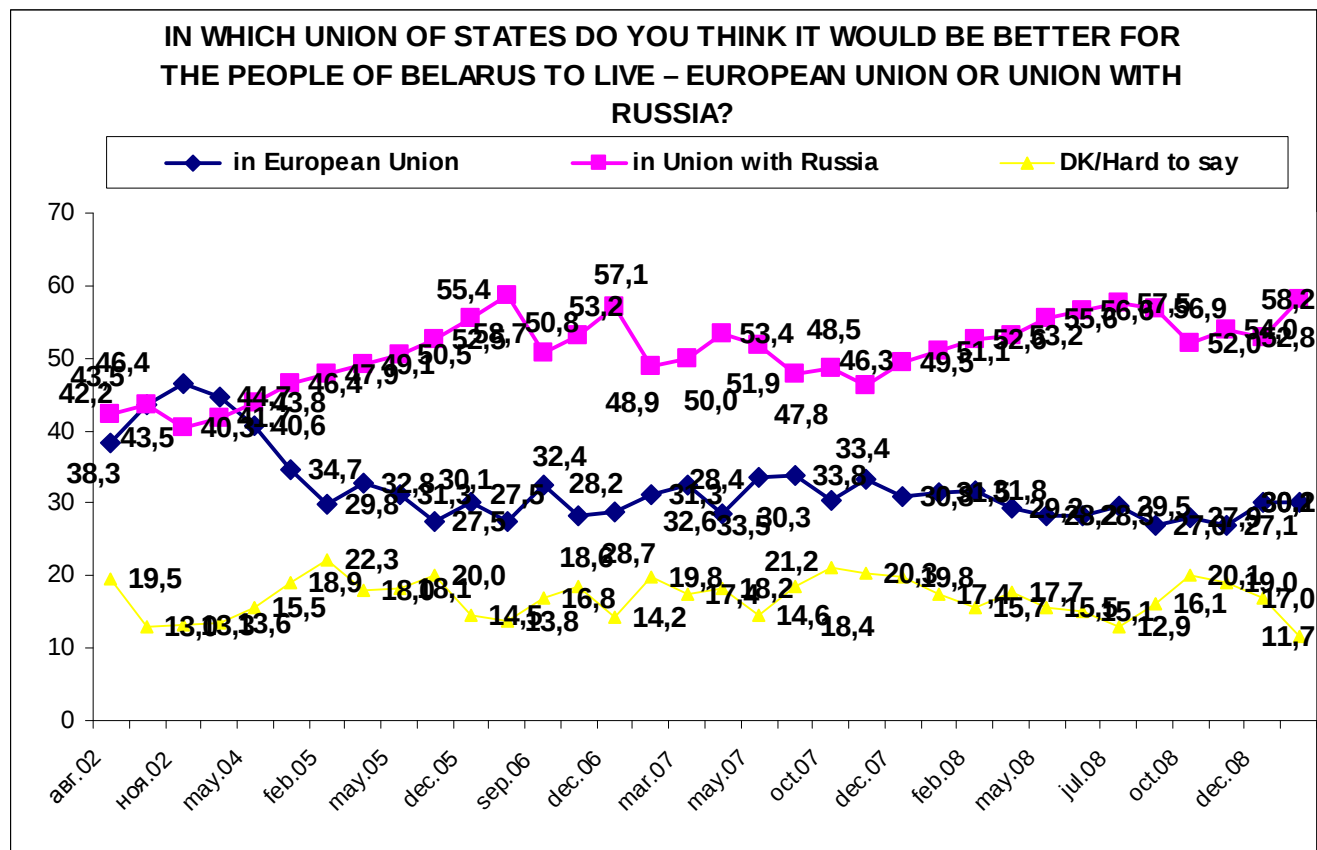
jų geopolitinės orientacijos pokyčius po vadinamosios energetinės krizės 2006-2007 m. sandūroje matyti, kad visuomenės nuomonė apie galimus potencialius santykius ar sąjungas su Rusija tampa labai skeptiškai ir krinta labai staigiai keliais procentiniais punktais, tačiau toks kritimas nelemia paramos alternatyviai geopolitinei orientacijai į Europą (žr. Lentelę Nr. 22). Atkreiptinas dėmesys, kad ES rėmėjų skaičius nuolat svyruoja ties 30 proc. riba, tačiau, kitaip nei Ukrainoje, Baltarusijoje ekonominiai iššūkiai skatina atmesti tiek sąjungą su Rusija, tiek narystę ES. Priežastis tokios visuomenės nuomonės iš dalies glūdi ir atitinkamoje oficialios valdžios propagandoje, kur pagrindinė žinia gali būti apibendrinta kaip „rusai elgiasi nebroliškai, bet Europa irgi nepadedą“. Be to, jeigu vėlesniais mėnesiais pasitikėjimas Rusija pradeda atsistatyti (Rusijos interesai patenkinami, perduodant „Beltransgaz“ akcijų, o kainos už dujas gyventojams nedidėja, oficiali valdžia gauna nors ir nebe tokią didelę pajamų dalį už naftos reeksportą), tai, nesulaukusi materialios ar bent moralinės paramos energetinio ginčo metu iš Europos, Baltarusijos visuomenė ir neturėjo pagrindo tapti didesniais optimistais ES atžvilgiu³³¹. Lyginant 2008 m. situaciją ir situaciją prieš penkerius metus, matyti, kad narystės ES rėmėjų niekada nebuvo daugiau nei 40 proc. Vis dėlto gana didelė dalis respondentų (22 proc.) nesirenka nė vienos alternatyvos. Tiesa, manančių, kad Rusija yra draugiškiausia valstybė Baltarusijos atžvilgiu, kol kas yra absoliuti dauguma (75 proc.), tačiau šis skaičius lyginant su praėjusiais metais sumažėjo³³².

Atkreiptinas dėmesys, kad lyginant Baltarusių nuomonės tyrimų, kurie atlikti iki 2006-2007 m. energetinės krizės ir po jos, rezultatus matosi itin aiški tendencija – nepasitikėjimas Rusija krenta beveik 10 proc., panašiai kinta ir atsakymai į klausimus, kuriais siekiama detaliau ištirti geopolitines nuostatas, t.y. per draugo-priešo dichotomiją apibrėžti baltarusių tapatybę. Turint omenyje, kokia inertiška būna visuomenės nuomonė šiais klausimais, o Baltarusijos atveju teigiami santykių su Rusija supratimas, pagrįstas istorijos interpretacija, vartojama kalba, švietimo institucijų sąranga, žiniasklaidos kalba ir populiarumu, turėtų apskritai nepasiduoti jokioms įtakoms, leidžia daryti išvadą, kad vis dėlto baltarusių visuomenėje svarbiausias tapatybės formavimosi veiksnys yra ne pati Rusija, o tai, ką Rusija gali suteikti – ekonominį saugumą ir stabilumą, socialinę gerovę per prekybos ryšius, energetinius resursus ar finansinius kreditus.

³³¹ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОЧТЕНИЯ БЕЛОРУСОВ, Независимый институт социально-экономических и политических исследований, March 2008, <http://www.iisepts.org/press4.html>, [Žiūrėta, 2008-05-02]

³³² СКАЖИ МНЕ, КТО ТВОЙ ДРУГ... Независимый институт социально-экономических и политических исследований, December 2007, <http://www.iisepts.org/12-07-02.html>, [Žiūrėta, 2008-04-30]

Lentelė Nr. 22. Atsakymo į klausimą „Kokioje sąjungoje baltarusių žmonėms būtų geresnė – Europos Sąjunga ar sąjunga su Rusija?“ dinamika³³³

3.2.2.2. Išoriniai kultūriniai veiksniai

Apžvelgus išorinius ekonominius veiksnius, kyla klausimas, ar išoriniai kultūriniai veiksniai gali koreguoti tokią racionalistinėmis prielaidomis pagrįstą baltarusių tapatybę. Vienas iš kultūrinių veiksnių įtaką apibrėžiančių indikatorių yra atsakymai į klausimą, kokiai kultūrai baltarusiai save priskiria, ypač turint omenyje, kad dėl valdančiojo režimo vykdomos kalbos ir švietimo politikos yra susidariusi terpė, kurioje palanku skleisti rusišką kultūrą. Tolerancijos tyrimuose populiarus klausimas, kuris atkleidžia visuomenės palankumą kitoms kultūroms yra klausima apie tai, kaip artimai baltarusiai galėtų bendrauti su rusais ar europiečiais. Susigiminiuoti su rusais norėtų 49 proc., su Vakarų Europos gyventojais – 20 proc., Centrinės

³³³ Duomenis pateikė Andrejus Vordomackis, Baltarusijos socialinių tyrimų laboratorijos “Novak” direktorius

Europos – 16 proc., lietuviais arba latviais – 12 proc., ukrainiečiais – 38 proc., lenkais – 28 procentų³³⁴.

Kultūrinė pasirinkimo tarp Vakarų ir Rytų sudedamoji taip pat neleidžia nustatyti vienareikšmiškos tendencijos. Kitaip nei Ukrainos atveju, analizuojant kultūrinės afiliacijos klausimą kol kas nematyti tendencijų, kurios leistų teigti, kad sovietinio ar prorusiško mąstymo Baltarusijoje mažėja (žr. Lentelę Nr. 23). Vos 8,1 proc. save priskiria europietiška kultūrai, kas yra gerokai mažiau, nei pasisakytų už narystę ES (33,4 proc.), ir mažiau nei tų, kurie save laiko europiečiais (36 proc.)³³⁵.

Lentelė Nr. 23. „Kokiai kultūrai save priskirate?“ ir „Kokia kalbą vartojate kasdieniniame gyvenime?“, %³³⁶

Kasdieniniame gyvenime vartojama kalba	Kokiai kultūrai save priskirate?			
	Baltarusiškai (64.2)	Rusiškai (13.6)	Sovietinei (13.3)	Europietiška (8.1)
Baltarusių (7.8)	90.7	2.3	3.6	2.3
Baltarusių ir rusų (16.1)	78.6	3.2	10.2	7.4
Maišyta (23)	66.9	5.7	17.3	6.8
Rusų (52.8)	55.4	22.0	13.9	9.7

Pagal amžiaus grupes atsakymai pasiskirsto labai panašiomis proporcijomis. Įdomu tai, kad europietiška kultūrai save priskiriančių daugiausiai yra 18-20 metų respondentų (16,5 proc.), o 19,2 proc. save priskiria rusiškai kultūrai, tačiau kitoje jaunimo amžiaus grupėje nuo 20 iki 24 metų amžiaus net 21,3 proc. save priskiria rusiškai kultūrai, o europietiška kultūrai priskiriančių jų tarpe yra mažiau nei jaunesniųjų ir vyresniųjų respondentų grupėse (žr. Lentelę Nr. 24). Baltarusiškai kultūrai save priskiria mažiau aštuoniolikmečių nei šalies vidurkis (vos 60,5 proc.), labiausiai baltarusiškai nusiteikę yra 40-49 metų (66,5 proc.) ir vyresni nei 60 metų (67,1 proc.). Jaunesni nei 50 metų amžiaus žmonės save jau menkai identifikuoja su sovietine kultūra (vidurkis mažesnis nei bendras šalies). Kita vertus, tai leidžia suabejoti, ar iš tiesų tie, kurie save apibūdina

³³⁴ ИЕРАРХИЯ СОЦИАЛЬНЫХ ДИСТАНЦИЙ, Независимый институт социально-экономических и политических исследований, December 2008, <http://www.iisepts.org/12-07-05.html> [Žiūrėta, 2008-04-30]

³³⁵ ЧЬИ ВЫ, ХЛОПЦЫ, БУДЕТЕ?, Независимый институт социально-экономических и политических исследований, November 2006, <http://www.iisepts.org/11-06-7.html>, [Žiūrėta, 2008-05-02]

³³⁶ ЧЬИ ВЫ, ХЛОПЦЫ, БУДЕТЕ?, Независимый институт социально-экономических и политических исследований, November 2006, <http://www.iisepts.org/11-06-7.html>, [Žiūrėta, 2008-05-02]

ne kaip baltarusį ar europietį, bet kaip sovietinį žmogų, nėra tiesiog pripratę prie klišių. Tais pačiais metais kovo-balandžio mėnesį atliktoje apklausoje matyti, kad net 52 proc. save apibūdina kaip „sovietinį žmogų“ ir vos 8,1 proc. – kaip „europietį“³³⁷. Vis dėlto tendencija, kad jauni žmonės save mažiau priskiria europietišškai ar baltarusiškai kultūrai rodo, kad valstybės institucijų propaguojama ideologija ir artimumas rusiškai kultūrai duoda savo rezultatus, ypač turint omenyje, kad šią tendenciją padeda įtvirtinti ir egzistuojanti švietimo ir informavimo sistema (žiniasklaidos vartojama kalba).

Lentelė Nr. 24. Atsakymų į klausimą „Kokiai kultūrai save priskirate?“ pasiskirstymas pagal amžiaus grupes, %³³⁸

Socialinės- demografinės savybės	Kokiai kultūrai save priskirate?			
	Baltarusiškai (64.2)	Rusiškai (13.6)	Sovietinei (13.3)	Europietišškai (8.1)
Amžius:				
18-19	60.5	19.2	1.4	16.5
20-24	58.6	21.3	2.4	14.5
25-29	64.7	16.3	5.3	17.0
30-39	61.5	16.3	8.4	11.5
40-49	66.5	14.1	11.8	6.4
50-59	64.3	9.2	23.9	4.1
60 ir daugiau	67.1	8.4	21.8	1.8

Taigi dauguma baltarusių, nepriklausomai nuo amžiaus grupės, save priskiria baltarusiškai kultūrai, tačiau jaunų žmonių polinkis tapatintis su rusiška kultūra gali rodyti tendenciją, kad kaimyninė valstybė jiems yra patrauklesnė, priimtinesnis ir ten propaguojamas gyvenimo būdas. Be to, reikia turėti omenyje, kad rusiška populiarioji kultūra yra būtent ir orientuota į šią amžiaus grupę. Tai, kad rusiškos kultūros, televizijos ir politinės retorikos srautas turi įtakos jaunų žmonių mąstymui, rodo, kad būtent jaunimo tarpe per metus labiausiai padaugėjo manančių, kad ekonominė padėtis svarbesnė nei nepriklausomybė (žr. Lentelę Nr. 25). Reikia turėti omenyje,

³³⁷ "ЧЕЛОВЕК СОВЕТСКИЙ", Независимый институт социально-экономических и политических исследований, may-april 2006, <http://www.iisepts.org/6-06-4.html>

³³⁸ ЧЬИ ВЫ, ХЛОПЦЫ, БУДЕТЕ? Независимый институт социально-экономических и политических исследований, November 2006, <http://www.iisepts.org/11-06-7.html>, [Žiūrėta, 2008-05-02]

kad tokia pasirinkimo tendencija taip pat gali būti susijusi su ekonominiu neužtikrintumu 2006-2007 m. sandūroje. Labiausiai nepriklausomybę vertina 30-39 ir 50-59 metų baltarusiai. Vis dėlto nepriklausomybės rėmėjai nesudaro nė pusės gyventojų. Visos amžiaus grupės preferenciją atiduoda ekonominei gerovei.

Lentelė Nr. 25. Atsakymų į klausimą „Pasakykite, kas jums svarbiau – Baltarusijos ekonominės padėties gerėjimas ar šalies nepriklausomybė?“ dinamika, %³³⁹

Amžius	Ekonominė padėtis		Nepriklausomybė	
	2006 rugpjūtis	2007 rugsėjis	2006 rugpjūtis	2007 rugsėjis
Iki 29 metų	47.8	61.6	40.9	30.8
30-39 metų	48.6	60.3	43.7	32.9
40-49 metų	48.4	64.4	39.1	29.8
50-59 metų	45.3	55.9	46.1	34.6
60 metų ir vyresni	51.3	54.7	41.0	33.4

Šiame darbe motyvacijos klausimas, kodėl gyventojai apsisprendžia save apibrėžti baltarusiais ar ukrainiečiais, yra pats svarbiausias. Lygiai taip pat svarbu, kodėl pasirenkamas kalbos faktorius, nes, kaip jau buvo aptarta, būtent į kalbos propagavimą Rusija yra linkusi daugiausiai investuoti. Baltarusiai, kaip ir ukrainiečiai, pasirenka kalbą, kuria kalba kasdieniniame gyvenime pagal tai, kokios kalbos juos mokė tėvai, kiek jos buvo mokoma mokykloje, kokią kalbą vartojo tos vietovės gyventojai (žr. Lentelę Nr. 26). Vertybinis kalbos pasirinkimas – „kalbu ukrainietiskai, nes tai yra mano Tėvynės kalba“ – motyvuoja visų pirma gyvenančius Vakariniuose regionuose, bet ir tai tik nepilną pusę (43 proc.)³⁴⁰. Vertybiškai pasirenkančių vartojamą kalbą Baltarusijoje dar mažiau – vos 13 proc. Tai iš principo reiškia, kad kuo daugiau rusų kalbos bus girdima ir matoma, tuo labiau žmonės links ją vartoti bent jau tol, kol kasdieninės kalbos pasirinkimo motyvacija nepasikeis.

³³⁹ ИЗ ИСТОРИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПАТРИОТИЗМА, Независимый институт социально-экономических и политических исследований, September 2007, <http://www.iiseps.org/9-07-10.html>, [Žiūrėta, 2008-05-02]

³⁴⁰ ШАНГИНА, Людмила, “О стране, государстве и гражданах в переходном возрасте”, *Зеркало недели*, № 31 (610) 19 — 25 августа 2006, <http://www.zn.ua/1000/1030/54246/>, [Žiūrėta, 2008-05-01]

Lentelė Nr. 26. „Kodėl jūs pasirinkote kalbėti kasdieniame gyvenime ta kalba, kuria kalbate?“, %³⁴¹

Atsakymų variantai	%
Šia kalba kalbu nuo vaikystės	63.7
Tai kalba, labiausiai paplitusi vietovėje, kurioje gyvenu	25.3
Tai mano tautos, mano Tėvynės kalba	13.0

Kaip nurodoma tyrimo metodologijoje, respondentai galėjo pasirinkti ne vieną atsakymą atsakydami į klausimą dėl vartojamos kalbos pasirinkimo motyvo, tačiau dėl to baltarusiams atsakymas, kad kalba renkasi dėl to, kad tai tėvynės kalba, netapo patrauklesnis. Vertinimo skalėje ji yra paskutinėje vietoje. Įdomu tai, kad net ir tie, kuri kalba baltarusiškai, tokio motyvo nelaiko pačiu svarbiausiu (27,4 proc.). Tie, kurie kalba rusiškai, šią kalbą pasirinko būtent dėl to, kad ja kalba nuo vaikystės, ji labiausiai paplitusi jų socialinėje aplinkoje arba gyvenamojoje vietovėje (žr. Lentelę Nr. 27).

Lentelė Nr. 27. Ryšys tarp atsakymų į klausimus „Kokią kalbą jūs dažniausiai vartojate kasdieniame gyvenime“ ir „Kodėl pasirinkote vartoti tą kalbą, kurią šiuo metu kalbate?“, %³⁴²

Kasdien vartojama kalba	Kodėl pasirinkote vartoti tą kalbą, kurią šiuo metu kalbate?		
	Šia kalba kalbu nuo vaikystės (63.7)	Ši kalba, labiausiai paplitusi vietovėje, kurioje gyvenu (25.3)	Tai mano tautos, mano Tėvynės kalba (13)
Baltarusių (7.8)	57.3	16.3	27.4
Rusų (52.3)	72.9	17.2	9.7
Baltarusių ir rusų (16.1)	53.0	33.4	23.0
Maišyta (23.0)	53.2	41.9	8.9

3.2.2.3. Išoriniai politiniai veiksniai

³⁴¹ МАТЧЫНА МОВА, Независимый институт социально-экономических и политических исследований, November 2006, <http://www.iiseps.org/11-06-8.html>, [Žiūrėta, 2008-04-30]

³⁴² МАТЧЫНА МОВА, Независимый институт социально-экономических и политических исследований, November 2006, <http://www.iiseps.org/11-06-8.html>, [Žiūrėta, 2008-04-30]

Esant nevertybiniam kalbos pasirinkimui ir neegzistuojant nuosaikiam tautinės kultūros ir kalbos plėtros procesui per švietimo sistemą, kaip yra Ukrainoje, galima daryti prielaidą, kad ir tam, kokių tradicijų laikytis, į kokią mokyklą leisti vaikus, Baltarusijoje didesnę įtaką daro tos priemonės, per kurias atitinkama kalba ir kultūra yra populiarinama, t.y. žiniasklaida. Išoriniai politiniai nematerialios prigimties veiksniai – tokie kaip kitos valstybės ideologijos ir vertybių sklaida galima per žiniasklaidą. Baltarusijoje yra du pagrindiniai kabelinio ryšio tiekėjai, kurie tuo ryšiu aprūpina 650 tūkst. baltarusių (visi kiti 9 mln. mato tik nacionalinius kanalus). Per kabelinę televiziją galima matyti mažiausiai penkis rusiškus kanalus: ORT, NTV, „TV Rossija“, „TV centr“ ir Euronews rusišką redakciją. Pagal televiziją žiūrinčiųjų auditoriją, kanalų populiarumas pasiskirsto panašiai kaip ir Ukrainoje: „TV Rosija“ - 12,7 proc. 2006., 2003 m. - 25,5 proc., „NTV Baltarusija“³⁴³ – 6,6 proc., „NVT Rusija“ – 2,4 proc. 2006 m., 2003 m. - 15,9 procento³⁴⁴. Tiesa, rusiški kanalai Baltarusijoje negali pasigirti jų transliuojamų naujienų populiarumu: vis dar dažniausiai žiūrimos BT (Pirmasis nacionalinis Baltarusijos kanalas) žinios – 20,7 proc., ONT (Antras nacionalinis kanalas) – 18,9 proc., NTV – 2,1 proc., „TV Rossija“ – 3,5 proc. Bendrai Rusijos ir Baltarusijos kanalai turi panašų kiekį žiūrovų. Į klausimą „Kokius kanalus žiūrite kasdien – baltarusiškus (ONT, BT, STV (Sostinės televizija) ir kitus) ar rusiškus (ORT, RTR, NTV ir kitus)?“ 67,4 proc. atsako, kad baltarusiškus, o 63,5 proc. – rusiškus³⁴⁵. Kita vertus, rusiški internetiniai puslapiai (21 proc.) tarp interneto vartotojų yra populiareśni nei baltarusiški (16,9 proc.).

Klausimas, kokią žinią šios televizijos siunčia ir prie ko pratina jas žiūrinčius baltarusius gana sudėtingas. 2006 m. vykstant Baltarusijos prezidento rinkimams Rusijos žiniasklaidoje net tame televizijos tinklelyje, kuris yra skirtas specialiai Baltarusijai („NTV Baltarusija“) praktiškai jiems neskyrė jokio dėmesio. Į žiniasklaidos akiratį nepapuołė ir Baltarusijos opozicijos bandymai įrodyti, kad jie sieks išlaikyti gerus santykius su Rusija ar kai kurių kandidatų siekiai susitikti su Rusijos valdžios atstovais. Tačiau tais pačiais rinkimų metais ir nušviečiant susiklosčiusią situaciją po rinkimų dauguma Rusijos televizijų naudojo tokius terminus, kaip „oranžinė liga“, „Vakarų bandymai destabilizuoti postsovietinę erdvę“, „nupirka demokratija“ i pan. Tokia

³⁴³ Reikia pastebėti, kad „NVT“ kanalas Baltarusijoje yra savotiškai cenzūruojamas ta prasme, kad kai kurių publicistinių ar diskusinių laidų Baltarusijoje nerodo per „NTV Baltarusija“ kanalą, nors originalią versiją „NTV“ vis dar galima žiūrėti per palydovinį ryšį.

³⁴⁴ Мониторинг общественного мнения в Беларуси, Независимый институт социально-экономических и политических исследований, от декабря 2007 г., www.iiseps.org/opros48.html [Žiūrėta, 2008-05-02].

³⁴⁵ Ibid.

skleidžiama ideologija ir neegzistuojanti kritika nedemokratiniam politiniam Baltarusijos režimui iš principo atitiko Lukašenkos, kaip vieno iš kandidatų į prezidentus, interesus. Kaip ir Ukrainoje, Baltarusijoje Rusija nesiejama su demokratinėmis vertybėmis, rinkos ekonomika ar sąžiningu politiniu žaidimu, todėl jos pozicija suprantama kaip priešinga europietiškomis idėjoms. Be to, Europa, o ypač tokios Vakarų valstybės kaip JAV yra suprantamos, tiek Baltarusijos valdžios, tiek Rusijos žiniasklaidos yra pristatomos, kaip darančios Baltarusijai spaudimą „atsisakyti pasirinkto kelio“. Tai ypač aiškiai atsispindėjo tokiose televizijose kaip „Euronews“ (šis kanalas yra populiariausias Baltarusijoje tarp užsienietiškų nerusiškų televizijų). Viena vertus, tai yra tarptautinis televizijų tinklas, kita vertus, kiekvienoje (ar keliose šalyse) jis transliuojamas tos šalies kalba ir daugumą naujienų rengia tos šalies redakcija. Tai, kaip situacija Baltarusijoje po 2006 m. prezidento rinkimų buvo pristatoma „Euronews“ prancūzų kalba ir rusų kalba gerokai skyrėsi: rusakalbėje „Euronews“ naujienos buvo daug neutralesnės, beveik nekalbėta apie susidorojimą su protestavusiais prieš rinkimų rezultatus, nebuvo pristatoma tai, kokius pasiūlymus baltarusių valdžiai teikė ES pareigūnai.

Išoriniai materialios prigimties politiniai veiksniai praktiškai nebuvo aktualizuoti. Virtualioji Baltarusijos ir Rusijos sąjunginė vaisybė buvusi aktuali 1995-1996 m. B. Jelcino rinkimuose, dar šiek tiek buvo naudojama kaip gerų santykių ir Baltarusijos geopolitinės orientacijos išraiška per Lukašenkos rinkimus 2001 m., apskirtai per dešimt jos egzistavimo metų nesuderintas Konstitucijos tekstas. Priklausomybė šiam dariniui yra sutvirtinama pavieniais susitarimais, efektyviausi iš jų kol kas išlieka susitarimai dėl karinės sąjungos (2009 m. pradžioje įtvirtintas bendros oro gynybos mechanizmas), tačiau suprantama, kad Baltarusijos pusei tapimas Rusijos dalimi nepriimtinas, nes net sovietiniais laikais respublika turėjo savo atskirą respubliką ir buvo Jungtinių Tautų narė, Rusijos pusė negali Baltarusijai suteikti ypatingo statuso jos sudėtyje, nes to paties gali pageidauti ir kiti federaciniai dariniai.

Tokių instrumentų, kaip kišimasis į vidaus politiką, atskirų politinių jėgų finansavimas iš Rusijos Baltarusijoje jeigu ir vyksta, tai nėra bent jau kol kas tapatybės formavimąsi galintis įtakoti faktorius. Taip yra dėl Baltarusijos vidaus situacijos: opozicijos partijos mažai įtakingos, oficialus istorijos ir valstybingumo patirties diskursas ir taip palankus Rusijai, o apkaltinti mažumų teisių pažeidimu neįmanoma dėl rusų kalbos statuso įtvirtinimo dar 1996 m.

Taigi sovietinės retorikos pagrindu kuriamas ir ekonominiais motyvais grindžiamas Baltarusijos nacionalinis identitetas patiria visišką fiasko dėl dviejų priežasčių: pirma, dėl rusų

kalbos popularinimo ir alternatyvių istorijos mitų kūrimo draudimo nėra galimybės integruoti tautiškumą ir kultūrą į nacionalinę sąmonę. Antra, tapatinimasis su valstybės kuriama gerove lemia tai, kad gerovei mažėjant ar bent jau numanant, kad taip gali atsitikti, mažėja ir lojalumas pačiai valstybei, jos nepriklausomybė, valstybės išlikimas tampa nebesvarbūs.

IŠVADOS

1. Išanalizavus realizmo ir neoliberalizmo paradigų bei konstruktyvistinės prieigos teiginius apie tapatybę ir jos formavimąsi, teigiama, kad kiekviena iš teorijų nagrinėja tik atskiras veiksmų grupes: geografiniams ir kariniams veiksniams bei visų pirma jų išorinei dimensijai daugiausiai dėmesio skiria realizmas, ekonominiams ir kultūriniais veiksniams – neoliberalizmas (taip pat išorinei dimensijai), politiniams, kultūriniais vidiniams veiksniams – konstruktyvizmas. Nacionalizmo studijos plačiąja prasme nagrinėja atskirus veiksmus, todėl siekiant išsamiai paaiškinti tapatybės formavimosi procesą, būtina atlikti daugelio autorių darbų analizę. Remiantis šių teorijų analize, disertacijoje išskirtos šešios tapatybės formavimąsi įtakančios veiksmų grupės: geografiniai, kariniai, teisiniai, ekonominiai, politiniai ir kultūriniai. Turint omenyje apžvelgiamų teorinių prieigų prielaidų skirtumus, tapatybės veiksniai darbe skirstomi materialius ir nematerialius bei vidinius ir išorinius.
2. Atlikus išsamią Baltarusijos ir Ukrainos nacionalines tapatybes formuojančių veiksmų analizę, galima teigti, kad pavienių tapatybę formuojančių veiksmų analizė yra mažiau efektyvi, nei visų šešių grupių veiksmų tyrimas. Tik visų *in corpore* tapatybės veiksmų tyrimas leidžia daryti tikslesnes išvadas, kokių pagrindu formuojasi postsovietinių valstybių tapatybės. Kitais žodžiais tariant, tyrinėjant tik kultūrinius veiksmus galima padaryti išvadą, kad Baltarusijoje tapatybė yra nesusiformavusi, o ignoruojant politinius veiksmus negalima paaiškinti, kodėl Ukrainoje keičiasi „kito“ apibrėžimas, todėl būtinas sisteminis visų galimų tapatybės veiksmų tyrimas.
3. Išanalizavus NVS valstybių atsiradimo kontekstą ir istorines tautinės politikos patirtis, tautinės tapatybės formavimasis šioje disertacijoje neatsiejamas nuo valstybingumo konstravimo (state-building) proceso. Valstybės šiuo atveju yra vienos iš svarbiausių veikėjų, nes jos turi materialinių ir simbolinių resursų ne tik skatinti identifikacijos procesą, bet ir kurti pačias identifikavimosi kategorijas, o kai kuriais atvejais net ir institucionalizuoti šį procesą.
4. Materialūs geografiniai, kariniai, ekonominiai veiksniai bei politinių ir teisinių veiksmų materialūs aspektai NVS erdvėje yra itin svarbūs, jie yra valstybių legitimumo užtikrinimo

- pagrindas. Sovietinė tautinė politika ir rinkos ryšių nebuvimas, menka valstybės kaip savarankiško valstybinio darinio egzistavimo patirtis, neįvykęs kovos už nepriklausomybę procesas – visa tai glaudžiai susieja tautinės tapatybės formavimąsi su valstybingumo konstravimo procesu.
5. Tiek vidiniai, tiek išoriniai teisiniai veiksniai labiau suartina nei skiria analizuojamus Baltarusijos ir Ukrainos atvejus. Abi valstybės nepriklausomybę gavo vadinamųjų Belovežo susitarimų dėka, o kova už tautinį išsivadavimą ar nepriklausomybę nebuvo masinis reiškiny. Nuostata dėl sienų neliečiamumo lėmė Sovietų Sąjungos subyrėjimą į atskiras valstybes pagal egzistuojančias administracinio suskirstymo ribas.
 6. Geografinių veiksnių įtaka Baltarusijoje ir Ukrainoje skiriasi. Ukrainoje svarbesnis regioninis šalies pasidalijimas į ekonominius ir kalbinius regionus. Visuomenės nuostatų kaita rodo, kad ateityje, nepaisant geografinio suskaidymo, ims dominuoti ukrainietiška kultūra. Baltarusijoje svarbūs ir vidiniai, ir išoriniai geografiniai tapatybės formavimosi veiksniai. Viena vertus, šalyje gana gajus „tuteišiškas“ savęs apibrėžimas, t.y. savęs apibrėžimas pagal gyvenamą teritoriją, o ne tautinę, valstybinę ar ideologinę priklausomybę. Vis tik nacionalinės tapatybės formavimuisi Baltarusijoje didžiausią įtaką daro išorinis geografinis veiksnys – Rusijos ekonominė įtaka ir energetinė priklausomybė bei politinio veiksnio materialūs aspektai – Baltarusijos aktyvus vaidmuo NVS, bandoma išlaikyti Sąjunginė valstybės egzistavimo fikcija.
 7. Kultūrinių ir politinių tapatybės formavimosi veiksnių įtaka Baltarusijoje skiriasi nuo Ukrainos. Ukrainoje visi konkuruojantys valstybingumo diskursai apeliuoja į tą pačią istorinę patirtį – Kijevo Rusiją, o Baltarusijoje valdžios ir opozicijos valstybingumo diskursai apeliuoja į visiškai skirtingus istorinius įvykius: valdžia - į Sovietų Sąjungą, o opozicija - į LDK.
 8. Ukrainoje kultūriniai veiksniai (kalba, kultūra, tradicijos, viduramžių ir XX a. pradžios istorijos interpretacijos) yra ne tik tautą, bet ir valstybės nepriklausomybę konstitutuojantys veiksniai. Todėl valstybės politikoje, nepaisant besikeičiančių vadovų remiamos ideologijos, ukrainietiškos kultūros skleidimas yra vienas svarbiausių nacionalinių prioritetų. Ne vartojamos kalbos, bet kalbos statuso klausimas Ukrainoje vis dėlto gali būti glaudžiai susijęs su politiniais veiksniais.

9. Baltarusijoje politiniai veiksniai yra persipynę su kultūriniais: politinė ideologija nustato istorinių ir kalbinių diskursų ribas. Kalbos vartojimas ir alternatyvi istorijos interpretacija yra politizuota. Sovietinių mitų dominavimas užkerta kelią tautiškumo elementams nacionalinėje tapatybėje atsirasti, be to, lojalumas valstybei užtikrinamas per ekonominę gerovę.
10. Neegzistuojant tautinėms afiliacijoms, Baltarusijoje vartojamos kalbos pasirinkimą lemia galimos sankcijos ir įpratimas, o ne tokios vertybės, kaip tėvynės kalba. Valdžios monopolizuotos nacionalinės žiniasklaidos pagrindinė kalba – rusų, kiti populiariausi informacijos kanalai yra Rusijos televizijos ir internetiniai portalai. Tai lemia savęs priskyrimą prie rusiškos kultūros ir mažėjantį kultūrinį išskirtinumą.
11. Rusijos kaip veikėjo, kuris apibrėžia išorinius tapatybės formavimosi veiksnius Baltarusijoje ir Ukrainoje, įtaka vertintinas ir kaip idėjinis–kultūrinis bei politinis, ir kaip materialus – per geografijos ir ekonominių svertų išnaudojimą.
12. Tiek Baltarusijoje, tiek Ukrainoje svarbūs kultūriniai išoriniai veiksniai. Svarbiausias išorinis kultūrinis veiksnys šiose šalyse yra Rusijos kultūros sklaida. Rusija veikia ne vien nesąmoningu kultūriniu patrauklumu kaip „didysis“ brolis, kaip slavų vienybės šaltinis, bet ir vykdoma tokia užsienio politika, kuria siekiama išnaudoti turimus materialinius resursus kaimyninių valstybių tapatybės formavimui paveikti. Baltarusijoje į kultūrinius išorinius veiksnius nėra reaguojama neigiamai, priešingai – jų veikimui sudaromos palankesnės sąlygos nei bet kokių kitų veikėjų atžvilgiu. Rusų kalba yra dominuojanti viešajame diskurse. Nelygiavertė valdžios ir opozicijos konkurencija Baltarusijoje neužtikrina kultūrinės alternatyvos rusiškajai.
13. Ukrainoje politiniai nematerialios prigimties veiksniai apsprendžia „kito“ apibrėžimą: keičiantis oficialiam kalbėjimui apie Ukrainos ir kitų išorės veikėjų santykius, galima stebėti atitinkamą visuomenės nuomonės pokytį, apibrėžiant kaip suprantamas toks veikėjas kaip Rusija, kaip apsibrėžia save santykyje su Rusija, kokie santykiai turėtų būti palaikomi su Rusija ir kitais tarptautiniais veikėjais, galiausiai.
14. Ukrainoje Rusijos kultūrinė įtaka sutinkama prieštaringai: kultūriniai išoriniai veiksniai Ukrainos tapatybės formavimuisi svarbūs kaip galintys lemti kalbos, kultūros ir praktikuojamų tradicijų pasirinkimą. Tačiau aktyvi Rusijos kultūrinė ir juo labiau politinė

- įtaka per rusų diasporą ir rusakalbių materialinį palaikymą iššaukia griežtesnio ukrainiečių atsiribojimo nuo jos poreikį.
15. Ekonominiai veiksniai daugiausiai įtakos turi Baltarusijoje. Nors tiek Baltarusijoje, tiek Ukrainoje, didėjant ekonominėms ir socialinėms įtampoms, didėja ir skepticizmas pačios valstybės atžvilgiu, tačiau Baltarusijoje, kur dominuoja lojalumas valstybei dėl asmeninės gerovės užtikrintumo, iškilus pasirinkimui tarp asmeninės gerovės ir šalies nepriklausomybės, visos amžiaus grupės prioritetą teikia gerovei, net ir jaunimas, kuris yra gimęs nepriklausomoje valstybėje; tuo tarpu Ukrainoje tokių vos 20 proc.
 16. Politinių materialios prigimties veiksnių įtaka lemia, kad jeigu Ukrainoje per švietimo sistemą vyks nuosekli ukrainizacija, bus skatinamas ukrainiečių kalbos populiarumas, kalbiniai skirtumai šalyje sumažės, tai dar labiau sustiprins kultūrinio veiksnio svarbą Ukrainos nacionalinėje tapatybėje.
 17. Kultūrinių veiksnių menka įtaka ir didelė ekonominių veiksnių svarba Baltarusijoje gali turėti neigiamų pasekmių ne tik pačiam nacionalinės tapatybės formavimuisi, bet ir valstybingumo konstravimui: ekonominis valstybės silpnumas gali pakirsti valstybės legitimumo pagrindus ir pilietinės bendruomenės norą tapatintis su ekonominės gerovės negalinčia užtikrinti valstybe, bet kaip tapatybės pagrindą rinktis išorės veikėjus, galinčius ekonomine gerove pasirūpinti.
 18. Baltarusijos nacionalinę tapatybę formuojančių veiksnių sąrašas prioritetine tvarka: ekonominiai, politiniai (labiau materialios prigimties nei nematerialios), kariniai, geografiniai, kultūriniai ir teisiniai. Ukrainos nacionalinę tapatybę formuojančių veiksnių sąrašas prioritetine tvarka: kultūriniai, politiniai (labiau nematerialios prigimties nei materialios), ekonominiai, geografiniai, kariniai ir teisiniai.
 19. Šis tyrimas galėtų būti tęsiamas toliau tyrinėjant, ar nacionalinės tapatybės veiksnių *in corpore* analizė gali padėti paaiškinti tapatybės formavimosi skirtumus kitose NVS valstybėse.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Aalto, Pami, "Revisiting the Security/Identity Puzzle in Russo-Estonian Relations", *Journal of Peace Research*, Vol. 40, No. 5, 2003, pp. 573-591.
2. Abel, Elie, *Many voices, One World: Communication and Society, Today and Tomorrow: The McBride Report*, Paris, 1980.
3. Adler, Emanuel, "Seizing Middle Ground: Constructivism and World Politics", *European Journal of International Politics*, Vol. 3 (September), 1997, pp. 319-363.
4. Adler, Emanuel, Michael Barnett. *Security Communities*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
5. Allison, Roy. "Strategic Reassertion in Russia's Central Asia Policy." *International Affairs* 80, no. 2 (March 2004): 277-293.
6. Almenas, Kazys, Sąmonė nulemia buitį. Įspūdžiai iš Kaliningrado, *Omni Laikas*, 2004-12-02, www.omni.lt [žiūrėta 2005-05-02].
7. Adomeit, Hannes. "Russia as a 'Great Power' in World Affairs: Images and Reality", *International Affairs*, Vol. 71, No. 1 (1995), pp. 35-68.
8. Alker, Hayward R., "On Securitization Politics as Contexted Text and Talk", *Journal of International Relations and Development*, Vol. 6, Issue 9, 2006, pp. 81-90.
9. Akerman, Ella, Graeme P. Herd, "Russian Foreign Policy: the CIS and the Baltic States" in Ross, Cameron (ed.) *Russian Politics under Putin*. Manchester, New York: Manchester University Press, 2004, p. 269-286.
10. Albert, Mathias, "Security as Boundary Function: Changing Identities and "Securitization" in World Politics", *The International Journal of Peace Studies*, Vol. 13, Issue 1, http://www.gmu.edu/academic/ijps/vol3_1/Albert.htm [žiūrėta, 2007-11-16]
11. Alkire, Sabina, "A Conceptual Framework for Human Security", *CRISE Working Paper*, 2003, <http://www.crise.ox.ac.uk/pubs/workingpaper2.pdf> [žiūrėta 2007-11-14].
12. *Analytics by the Fourth Quarter*, Independent Institute of Socio-Economic and Political Studies (IISEPS), December 2005 <http://www.iiseps.org/e12-05-04.html>, [Žiūrėta, 2008-03-30]
13. Anderson, Benedict, *Įsivaizduojamos bendruomenės*, Vilnius: Baltos lankos, 1999.
14. Aron, Leon. "U.S.-Russia Relations in Putin's Second Term," *Committee on International Relations hearing, United States House of Representatives*, March 18, 2004.
15. Badzio, Yuriy, "An Open Letter to the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR and the Central Committee of the CPSU," translated by Roman Senkus, *Journal of Ukrainian Studies*, Vol. 9, No. 1, 1984, p. 74-94 and No. 2, 1984, p. 47-70.
16. Baldwin D. "The Concept of Security", *Review of International Studies*, Vol. 23, No. 1, 1997, pp. 5-26.
17. Barner-Barry, Carol, Cynthia A. Hody. *Politics of Change*. New York, NY: St. Martin's Press, 1995.
18. Barrington, Lowell W. "Nation" and "Nationalism": The Misuse of Key Concepts in Political Science", *PS: Political Science and Politics*, Vol. 30, No. 4 (December, 1997), pp. 712-716.
19. Barrington, Lowell W. "Nationalism and Independence. Introduction" in Barrington, Lowell W. (ed.) *After Independence. Making and Protecting the Nation in Postcolonial*

- and *Postcommunist States*. University of Michigan Press, 2006, pp. 3-32.
<http://www.press.umich.edu/pdf/0472098985-intro.pdf> [2007-10-03]
20. Barth, Theodor. "Civility and Dialogue: A Rejoinder to Busekist", *Security Dialogue*, Vol. 35 (1), pp. 99-103.
 21. Bellamy Alex J., Matt McDonald. "The Unity of Human Security: Which Humans? What Security? A Reply to Thomas and Tow", *Security Dialogue*, Vol. 33 (3), 2002, pp. 373-377.
 22. Berman, Ilan. "The New Battleground: Central Asia and the Caucasus." *The Washington Quarterly* 28, no.1 (2004-2005), 59-69.
 23. Bremmer, Ian, "Nation- and State-Building in Eurasia", *State of Nation*, Winter/Spring 2003, p. 31.
 24. Beyme, Klaus von. *Transition to Democracy in Eastern Europe*. Great Britain: Macmillan Press LTD, 1996, p. 57.
 25. Blacker, Coit, Condoleezza Rice, "Belarus and the Fight from Sovereignty" in Krasner, Stephen D. (ed.) *Problematic Sovereignty. Contested Rules and Political Possibilities*. New York, NY: Columbia University Press, 2001, pp. 224-251.
 26. Bloom, William, *Personal Identity, National Identity and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
 27. Beyme, Klaus von. *Transition to Democracy in Eastern Europe*. Great Britain: Macmillan Press LTD, 1996.
 28. Boilard, Steve D. *Russia at the Twenty-First Century: Politics and Social Change in the Post Soviet Era*. Fort Worth, TX: Harcourt Brace College Publishers, 1998.
 29. Bonker, Frank, Klaus Muller, Andreas Pickel. "Cross-Disciplinary Approaches to Postcommunist Transformation: Context and Agenda" in Bonker, Frank, Klaus Muller, Andreas Pickel (eds.) *Post-Communist Transformation and the Social Sciences. Cross-Disciplinary Approaches*. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman and Littlefield Publishers, INC., 2002, pp. 1-37.
 30. Brandt, J.C. Economic Reform and the Soviet National Question. *Telos*, 1990, Issue 84. www.ebsco.com [Žiūrėta 2005-05-02]
 31. Brubaker, Rogers, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
 32. Brubaker, Rogers, Pilietybė ir tautiškumas Prancūzijoje ir Vokietijoje, Vilnius: Pradai, 1998.
 33. Brubaker, Rogers, Frederick Cooper, "Beyond "Identity", *Theory and Society*, Vol. 29, 2000, p. 1-47.
 34. Bruveris, Vytautas, Nomenklatūros ideologijos įvadas, arba Apie archeologijos naudą moderniesiems teoretikams, *Politika.lt*, 2005-04-11, www.politika.lt [žiūrėta 2005-05-02]
 35. Brzezinski, Zbigniew. "The Premature Partnership." *Foreign Affairs* 73, (March/ April 1994): 67-82.
 36. Bugajski, Janusz, *Cold Peace: Russia's New Imperialism*, Praeger, Center for Strategic and International Studies, 2004.
 37. Bugrova, Irina, „The Role of Identity in International Relations“, in *The Globalization of Eastern Europe*, Klaus Segbers, Kerstin Imbusch (eds.), Hamburg: LIT, 2000.
 38. Busekist, Astrid von. "Uses and Misuses of the Concept of Identity", *Security Dialogue*, Vol. 35 (1), pp. 81-98.
 39. Burat, Stephen R. "Foreign Policy and National Identity: A Comparison of Ukraine and Belarus", *Europe-Asia Studies*, Vol. 47, No. 7, 1995, pp. 1125-1144.

40. Buzan, Barry, Ole Weaver, Jaap de Wilde. *Security: A New Framework for Analysis*. London, Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1998.
41. Buzan, Barry, Ole Weaver. "Slippery? Contradictory? Sociologically Untenable? The Copenhagen School Replies", *Review of International Studies*, Vol. 23, No. 2, 1997, pp. 143-152.
42. Bychenko, Andriy, Nadiya Dudar, „Religiosity of Ukrainian Society: The Level, Character and Specifics“, *National Security and Defence*, No. 10, 2002, Ukrainian Center for Economic and Political Studies Named after Olexander Razumov, www.uceps.org [Žiūrėta, 2009-01-09].
43. Caballero-Anthony, Mely, Ralf Emmers, Amitav Acharya (eds.) *Non-Traditional Security in Asia. Dilemmas in Securitization*. England, USA: Ashgate Publishing Ltd., 2006.
44. Carothers, Thomas. "The Backlash against Democracy Promotion." *Foreign Affairs* 85, no. 2, (March/ April 2006).
45. Casier, Tom, „Putin's Policy towards the West“, *International politics*, Vol. 43, No. 3, July 2006, p. 384-401.
46. Chandra, Kanchan, "Cumulative Findings in the Study of Ethnic Politics", *APSA-CP: Newsletter of the Organized Section in Comparative Politics of the American Political Science Association*, Vol. 12, Issue 1, Winter 2001, p. 7-11.
47. Chandra, Kanchan, „What is Ethnic Identity and Does it Matter?“ *Annual Review of Political Science*, 2005 (forthcoming), <http://politics.as.nyu.edu/object/kanchanchandra.html> [Žiūrėta, 2009-02-09].
48. „The Church and Religious Situation in Ukraine: Present State and Trend“, *National Security and Defence*, No. 10, 2000, Ukrainian Center for Economic and Political Studies Named after Olexander Razumov, www.uceps.org [Žiūrėta, 2009-01-09].
49. "Common identity of ukrainian citizens: specificity and problems of formation", *National Security and Defence*, No. 7 (79), 2006, Ukainian Center for Economic and Political Studies Named after Olexander Razumov, www.uceps.org, [Žiūrėta 2008-03-31].
50. Connor, Walker, 'The Timelessness of Nations'. *Nations and Nationalism* 10 (1/2), 2004, p. 36.
51. Collins, Kathleen, "Clans, Pacts, and Politics in Central Asia", *Journal of Democracy*, Vol. 13, No. 2, July 2002, p. 138. (137-152)
52. Cox, Robert W. "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 10, No. 2, 1981, pp. 126-155.
53. D'Anieri, Paul, „International Cooperation among Unequal Partners: the Emergence of Bilateralism in the Former Soviet Union“, *International Politics*, Vol. 34, December 1997, p. 417-448.
54. Devetak, Silvio, 'The Nation-State, Democracy, Ethnic Diversity, Equality and Progress', *Innovation: The European Journal of Social Sciences*, 1991, Vol. 4, Issue, p. 125-133.
55. Donaldson, Robert H., Joseph L. Noguee, *The Foreign Policy of Russia: Changing Systems, enduring interests*, 3rd ed., M.E. Sharpe, 2005, p. 184-191.
56. Douglas, Mark, "Choke off Belarus's deadly arms trade", *International Herald Tribune*, 2006-10-09 <http://www.ihf.com/articles/2006/10/09/opinion/eddouglas.php>
57. Dudar, Nadiya, Liudmila Shangina, „Faith and Religion in the Life of Ukrainians“, *National Security and Defence*, No. 10, 2000, Ukrainian Center for Economic and Political Studies Named after Olexander Razumov, www.uceps.org [Žiūrėta, 2009-01-09].
58. Dwan, Renata. *Building Security in Europe's New Borderlands. Subregional Cooperation in the Wider Europe*. New York, NY: East West Institute, 1999.

59. Edwards, J., *Language, Society and Identity*, Oxford: Blackwell, 1985, p. 17.
60. Fairbanks, Jr., Charles H., "Disillusionment in the Caucasus and Central Asia", *Journal of Democracy*, Vol. 12, No. 4, October 2001, p. 50-56.
61. Fawn, Rick (ed.) *Ideology and National Identity in Post-Communist Foreign Policies*, London, Portland, Or: Frank Cass, 2004, pp. 1-41.
62. Fournier, Anna, "Mapping Identities: Russian Resistance to Linguistic Ukrainization in the Central and Eastern Ukraine", *Europe-Asia Studies*, Vol. 54, No. 3, May 2002, p. 422.
63. Frederking, Brian. "Constructing Post-Cold War Collective Security", *American Political Science Review*, Vol. 97, No. 3, August 2003, pp. 363-378.
64. Garnett, Sherman W. *Keystone in the Arch. Ukraine in the Emerging Security Environment of Central and Eastern Europe*. Carnegie Endowment for International Peace, 1997.
65. Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1983, p. 48.
66. cituojama iš Tolipov, Farkhod. Nationalism as a Geopolitical Phenomenon: the Central Asian Case. *Central Asian Survey* (2001), 20(2), p. 185.
67. Gellner, Ernest, *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius: Pradai, 1996.
68. George, Alexander, Robert Keohane, "The Concept of National Interests: Uses and Limitations" in George, Alexander (ed.) *Presidential Decision-Making in Foreign Policy*, Boulder: Westview, 1980, pp. 217-238.
69. Gilley, Bruce, „Against the concept of ethnic conflict“, *Third World Quarterly* Vol. 25 Issue 6, , September 2004, p. 1155-1166.
70. Grayson, Kyle. "Securitization and the Boomerang Debate: A Rejoinder to Liotta and Smith-Windsor", *Security Dialogue*, Vol. 34 (3), 2003, p. 337-343;
71. Germino, Dante. "Antonio Gramsci: From the Margins to the Center, the Journey of a Hunchback", *Boundary 2*, Vol. 14, No. 3 (Spring, 1986), pp. 19-30.
72. Green, Daniel M. (ed.) *Constructivism and Comparative Politics*. Armonk, New York, London, England: M.E. Sharpe, 2002.
73. Grigas, Romualdas, *Tautinė savimonė*, Vilnius: Rosma, 2001.
74. Grzymala-Busse, Anna, Luong, Pauline Jones. "Reconceptualizing the State: Lessons from Post-Communism", *Politics and Society*, Vol. 30, Issue 4, December 2002, pp. 529-554.
75. Gvosdev, Nikolas, "The New Party Card? Orthodoxy and the Search for Post-Soviet Russian Identity", *Problems of Post-Communism*, Vol. 47, No. 3, November-December 2000, p. 29-38.
76. Gvosdev, Nikolas, „Moscow Nights, Eurasian dreams“, *National Interest*, summer 2002, p. 157.
77. Hale, Henry E., „Regime Cycles: Democracy, Autocracy, and Revolutions in Post-Soviet Eurasia“, *World Politics*, Vol. 58, October 2005, p. 133-165.
78. Hagen, Mark von. "Does Ukraine Have a History?" *Slavic Review*, Vol. 54, No. 3 (Autumn, 1995), pp. 658-673.
79. Hansen, Lene. "The Little Mermaid's Silent Security dilemma and the Absence of Gender in Copenhagen School", *Millennium*, 29 (2), 2000, p. 285-306.
80. Hagen, Mark von. "Does Ukraine Have a History?" *Slavic Review*, Vol. 54, No. 3 (Autumn, 1995), pp. 658-673;
81. O'Hear, Anthony, *After Progress: Finding the Old Way Forward*, Bloomsbury Publishing Plc., 1999.

81. Herd, Graeme P., "Colorful Revolutions and the CIS. "Manufactured" versus "Managed" Democracy", *Problems of Post-Communism*, Vol. 52, No. 2, March/April 2005, pp. 3-18.
82. Herd, Graeme P., Ella Akerman. "Russian Strategic Realignment and Post-post-cold War Era?" *Security Dialogue*, Vol. 33 (3), 2002, pp. 357-372.
83. Hippler, Jochen, *Ethnicity, State, and Nation-Building - Experiences, Policies and Conceptualization*. <http://www.jochen-hippler.de/Aufsatz/Nation-Building/nation-building.html> [žiūrėta, 2006-04-19]
84. Hitlin, Steven, "Values as the Core of Personal Identity: Drawing Links between Two Theories of Self", *Social Psychology Quarterly*, Vol. 66, No. 2, Special Issue: Social Identity: Sociological and Social Psychological Perspectives (Jun., 2003), p. 118. [pp. 118-137]
85. Hopf, Ted. *Social Construction of International Politics. Identities and Foreign Policies, Moscow, 1995 and 1999*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2002, p. 1.s
86. Hopf, Ted. "The Promise of Constructivism in International Relations Theory", *International Security*, Vol. 23, No. 1 (Summer 1998), pp. 171-200.
87. Hopf, Ted. *Social Construction of International Politics. Identities and Foreign Policies, Moscow, 1995 and 1999*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2002.
88. Hoy, David Couzens "Power, Repression, Progress: Foucault, Lukes, and the Frankfurt School" in Hoy, David Couzens (ed.) *Foucault: A Critical Reader*. Basil Blackwell Ltd., 1986, pp. 123-148.
89. Hrytsenko, Oleksandr, "Imagining the Community: Perspectives on Ukraine's Ethno-cultural Diversity", *Nationalities Papers*, Vol. 36, No. 2, May 2008, p. 197-222.
90. Huddy, Leonie, "From Social to Political Identity: A Critical Examination of Social Identity Theory", *Political Psychology*, Vol. 22, No. 1, March, 2001, p. 128. [127-156]
91. Huysmans, Jef. "International Politics of Insecurity: Normativity, Inwardness and the Exception", *Security Dialogue*, Vol. 37 (1), 2006, pp. 11-29.
92. Huysmans, Jef. "Revisiting Copenhagen: Or, On the Creative Development of a Security Studies Agenda in Europe", *European Journal of International Relations*, Vol. 4, No. 4, December 1998, pp. 479-505.
93. Hutchinson, John, Anthony D. Smith, "General Introduction" in Hutchinson, John, Anthony D. Smith (ed.) *Nationalism. Critical Concepts in Political Science*, Vol. 1, London and New York: Routledge, 2000.
94. Inglehart, Roland, „Globalization and Postmodern Values“, *The Washington Quarterly*, 2000, Vol. 23(1), p. 215-228.
95. Ingram, Alan. "A Nation Split into Fragments': The Congress of Russian Communities and Russian Nationalist Ideology", *Europe-Asia Studies*, Vol. 51, No. 4 (June, 2001), pp. 687-704.
96. Ioffe, Grigory, "Understanding Belarus: Belarusian Identity", *Europe-Asia Studies* 55, no. 8 (2005), p. 1241-1272.
97. Ioffe, Grigory, "Unfinished Nation-Building in Belarus and the 2006 Presidential Election". *Eurasian Geography & Economics*, Feb2007, Vol. 48 Issue 1, p37-58.
98. Iškauskas, Česlovas, "Tai, ko bijo A.Lukašenka", „Užsienio įvykių komentaras“, „Žinių radijas“ cituojama iš delfi.lt <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=14641778> [žiūrėta 2007-10-10].
99. Jakniūnaitė, Dovilė, "Alexanderio Wendt'o iššūkis tarptautinių santykių teorijai" (recenzija), *Politologija*, 2005, Nr. 4 (40), p. 79-87.
100. Janeliūnas, Tomas, *Komunikacinis saugumas*, Vilnius: VU leidykla, 2007.

101. Janmaat, Jan Germen, "Nation Building, Democratization and Globalization as Competing Priorities in Ukraine's Education System", *Nationalities Papers*, Vol. 36, No. 1, March 2008, p. 1-23.
102. Jekelčyk, Serhy, *Ukraina: modernios nacijos gimimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2009.
103. Joselyn, Ed, "Nationalism, Identity and the Belarusian State" in *National Identity and Ethnic Minorities in Eastern Europe*, ed. R. Taras, UK: Macmillan, 1998, p. 73-83.
104. Karen Dawisha, Bruce Parrott (eds.) *Democratic Changes and Authoritarian Reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997;
105. Kassianova, Alla. "Russia: Still Open to the West? Evaluation of the State Identity in the Foreign Policy and Security Discourse", *Europe-Asia Studies*, Vol. 53, No. 6 (September, 2001), pp. 821-839.
106. Katzenstein, Peter J. *The Culture of National Security. Norms and Identity in World Politics*. New York, NY: Columbia University Press, 1996.
107. *Kazakh President Revives Idea of Switching to Latin Script*, RFE/RL, October 24, 2006, <http://www.rferl.org/featuresarticle/2006/10/F279F7EA-AF3D-4A71-A457-347FBBB11591.html>, [Žiūrėta, 2008-04-26].
108. Keohane, Robert O., Joseph S. Nye. *Power and Interdependence*. 2nd edition. Harper Collins Publishers, 1989.
109. Khalilov, Roman, Moral Justification of Secession: the Case of Chechnya. *Central Asia Survey* (December, 2003) 22(4), p. 405-420.
110. Khmelko, Valeri, Andrew Wilson, "Regionalism and Ethnic and Linguistic Cleavages in Ukraine" in *Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation*, ed. Taras Kuzio, M.E. Sharpe, 1998, p. 60-80.
111. Knudsen, O.F. "Post-Copenhagen Security Studies", *Security Dialogue*, Vol. 32, Issue 3, 2001, pp. 355-368.
112. Kolsto, Pal, *Political Construction Sites. Nation-Building in Russia and the Post-Soviet States*. Westview Press, 2000.
113. Kratochwil, Friederich, Rey Koslowski. "Understanding Change and International Politics: The Soviet Empire's Demise and the International System", *International Organizations*, Vol. 48, Spring, 1994, pp. 215-247.
114. Krause, Keith, Michael C. Williams. *Critical Security Studies. Concepts and Cases*. London and New York: Routledge, 2003.
115. Krause, Keith, Michael C. Williams. "Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods", *Mershon International Studies Review*, Vol. 40 (1996), pp. 229-254.
116. Krause, Keith. "Critical Theory and Security Studies", *Cooperation and Conflict*, Vol. 33, No. 3, 1998, pp. 298-333.
117. Kremeniuk, Viktor, *Conflicts in and Around Russia: Nation-building in Difficult Times*. Westport: Greenwood Press, 1994.
118. Khryshtanovskaya, Olga, Stephen White, "Putin's Militocracy," *Post-Soviet Affairs* 19, no. 4 (November-December 2003), pp. 289-306;
119. Khryshtanovskaya, Olga, Stephen White, "Inside the Putin Court: A Research Note," *Europe-Asia Studies*, Vol. 57, No. 7 (November 2005), pp. 1065-1075.
120. Kubicek, Paul. "Regionalism in Post-Soviet Ukraine" in Kempton Daniel R., Terry D. Clark. *Unity or Separation. Center-Periphery Relations in the Former Soviet Union*. Westport, Connecticut, London: Praeger, 2002, pp. 227-249.

121. Kubalkova, Vendulka „Soviet „New Thinking“ and th End of Cold War“ in Kubalkova, Vendulka (ed.) *Foreign Policy in a constructed World*. Armonk, New York, London, England: M.E. Sharpe, 2001, p. 99-145.
122. Kubalkova, Vendulka. “A Constructivist Primer” in Kubalkova, Vendulka (ed.) *Foreign Policy in a constructed World*. Armonk, New York, London, England: M.E. Sharpe, 2001, p. 56-76.
123. Kubilinskienė, Dalia, Ar lietuviai racionalūs? *Omni Laikas*, 2004-05-03, www.omni.lt [žiūrėta 2005-05-02]
124. Kuzio, Taras. “Kravchuk to the Orange Revolution: The Victory of Civic Nationalism in Post-Soviet Ukraine” in Barrington, Lowell W. (ed.) *After Independence. Making and Protecting the Nation in Postcolonial and Postcommunist States*. University of Michigan Press, 2006, pp. 187-224. <http://www.press.umich.edu/pdf/0472098985-ch8.pdf> [2007-10-03]
125. Kuzio, Taras, ‘Western Multicultural Theory and Practice and its Applicability to the Post-Soviet States’, *Journal of Contemporary European Studies*, Vol. 13, No. 2, p. 230-232. www.ebsco.com [žiūrėta, 2006-04-19] {221-237}
126. Kuzio, Taras, ‘The Myth of the Civic State’, *Ethnic and Racial Studies*, Vol.25, No.1 (January 2002), p. 20-39. <http://www.taraskuzio.net/academic2.html> [žiūrėta, 2006-04-20]
127. Kuzio, Taras, “National Identity and History Writing in Ukraine”, *Nationalities Papers*, Vol. 34, No. 4, September 2006, p. 407-421.
128. Kuzio, Taras, “National Awakening and National Consciousness in Belarus”, *Nationalities Papers*, Vol. 30, No. 2, 2002, p. 255.
129. Kuzio, Taras, “Russian Policy toward Ukraine during Elections”, *Demokratizatsiya*, Vol. 13, No. 4 (Fall), pp. 491-517.
130. Krause, Jill, Neil Renwick. *Identities in International Relations*. London: Macmillan, 1996.
131. Kirkwood, Michael, Glasnost, ‘the national question’ and Soviet Language Policy. *Soviet Studies*, 1991, Vol. 43, Issue 1. www.ebsco.com [Žiūrėta 2005-05-02]
132. Laba, Roman, „The Russian-Ukrainian Conflict: State, Nation and Identity“, *European Security*, Vol. 4, Autumn 1995, p. 457-487.
133. Laitin David D. “Secessionist Rebellion in the Former Soviet Union”, *Comparative political Studies*, Vol. 34, No. 8, October 2001, pp. 839-861.
134. Lapid, Yosef, Friedrich Kratochwil, “Revisiting the “National”: Towards and Identity Agenda in Neorealism?” in Lapid, Yosef, Friedrich Kratochwil (eds.) *The Return of Culture and Identity in IR Theory*, Boulder, London: Lynne Rienner Publisher, 1996, p. 113.
135. Landy, Marcia. “Gramsci beyond Gramsci: The Writings of Toni Negri”, *Boundary 2*, Vol. 21, No. 2 (Summer, 1994), pp. 63-97.
136. Landy, Marcia. “Culture and Politics in the Work of Antonio Gramsci”, *Boundary 2*, Vol. 14, No. 3 (Summer, 1986), pp. 49-70.
137. Laučius, Vladimiras, „Mitas ir technologija: Lietuvos pokomunistinės dešinės politiniai archetipai“, *Lietuvos politinė dešinė: posovietinio reiškinių bruožai*, sud. Vytautas Radžvilas, Vilnius, Demokratinės politikos institutas, 2002, p. 33-67.
138. *Lavrovas susirūpino sumažėjusių rusų kalbos mokymusi Baltijos šalyse*, *Delfi*, 2007 lapkričio mėn. 4 d., <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=14887623>, [Žiūrėta 2008-03-11].

139. Legro, Jeffrey W., Andrew Moravcsik "Is Anybody Still a Realist?" *International Security*, Vol. 24, No. 2. (Autumn, 1999), p. 10.
140. Leijonhielm, Jan. "Early Warning Signals – Russia." *Defense Intelligence Journal*, November 2006, 44-49;
141. Levgold, Robert., ed. *Russian Foreign Policy in the Twenty-first Century and the Shadow of the Past*. New York: Columbia University Press, 2007.
142. Levinger, Matthew, Paula Franklin Lytle, "Myth and mobilization: the triadic structure of nationalist rhetoric", *Nations and Nationalism*, 7 (2), 2001, p. 178. (175-194)
143. Liebich, Andre, „Must Nations Become States?“, *Nationalities Papers*, Vol. 31, No.4, December 2003, p. 453-469.
144. Light, Margot. "In Search of an Identity: Russian Foreign Policy and the End of Ideology" in Fawn, Rick (ed.) *Ideology and National Identity in Post-Communist Foreign Policies*, London, Portland, Or: Frank Cass, 2004, pp. 42-59.
145. Liotta, P.H. "Boomerang Effect: The Convergence of National and Human Security", *Security Dialogue*, Vol. 33 (4), 2002, pp. 473-488.
146. Lipschutz, Ronnie D. (ed.) *On Security*. New York: Columbia University Press, 1995.
147. Lott, Anthony D. *Creating Insecurity: Realism, Constructivism, and US Security Policy*. England, USA: Ashgate Publishing Ltd., 2004.
148. Lustick, Ian S. "Agent-Based Modeling and Constructivist Identity Theory", *APSA-CP: Newsletter of the Organized Section in Comparative Politics of the American Political Science Association*, Vol. 12, Issue 1, Winter 2001, pp. 22-25.
149. Lustick, Ian, Dan Miodownik, Roy J. Eidelson, „Secessionism in Multicultural States: Does Sharing Power Prevent or Encourage It?“ *American Political Science Review*, Vol. 98, Issue 2, p. 209-230.
150. Maclean, John "Political Theory, International Theory, and the Problems of Ideology", *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 10, No. 2, 1981, pp. 102-125.
151. Malanchuk, Oksana, "Regional Comparison in Contemporary Ukraine", paper presented at the Annual Meeting of the Association for the Study of Nationalities, New York, NY, April 10-12, 2008, p. 1-30.
152. Malešević, Siniša, Girdana Uzelac, „A Nation-state without the Nadion? The trajectories of Nadion-formation in Montenegro“, *Nations and Nationalism*, Vol. 13 (4), 2007, p. 695-716.
153. Mamleiev, Yriy, "Russia between Eternity and Love", *Literaturnaya Gazeta*, (Moscow), 28 January 1998.
154. Marples, R. David, *Belarus: A Denationalized Nation*, Amsterdam: Harwood, 1999.
155. Marples, David R., "History, Memory and National Building in the Post-Soviet Colonial Space", *Nationalities Papers*, Vol. 27, No. 4, 1999, p. 565.
156. Marsh, Rosalind, "The Nature of Russia's Identity: The Theme of "Russia and the West" in Post-Soviet Culture". *Nationalities Papers*, Jul2007, Vol. 35 Issue 3, pp. 555-578;
157. McSweeney, Bill. *Security, Identity and Interests. A Sociology of International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
158. McSweeney, Bill "Identity and Security: Buzan and Copenhagen School", *Review of International Studies*, Vol. 24, No. 1, 1998, p. 137-140.

159. Mearsheimer, John, "Disorder Restored" in G. Allison, G. F. Treverton (eds.) *Rethinking America's Security*, New York: W.W. Norton, 1992, p. 213-237.
160. Mehdiyeva, Nazrin, „Azerbaijan and its Foreign Policy Dilema“, *Asian Affairs*, Vol. 34, No.3, pp. 271-285.
161. Messari, Nisar. "Identity and Foreign Policy: The Case of Islam in U.S. Foreign Policy" in Kubalkova, Vendulka (ed.) *Foreign Policy in a constructed World*. Armonk, New York, London, England: M.E. Sharpe, 2001, pp. 227-248.
162. Mihalisko, Kathleen J., "Belarus: Retreat to Authoritarianism," in Democratic Changes and Authoritarian Reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova, Karen Dawisha, Bruce Parrott (eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 1997, p. 233, 236.
163. Miller Eric A. *To Balance or not to Balance. Alignment Theory and the Commonwealth of Independent States*. England, USA: Ashgate Publishing Ltd., 2006.
164. Miniotaitė, Gražina, „Europos normatyvinė galia“ ir Lietuvos užsienio politika“, *Politologija*, 2006, Nr. 3 (43), p. 3–19.
165. Miniotaitė, Gražina, Dovilė Jakniūnaitė. „Lietuvos saugumo politika ir identitetas šiuolaikinių saugumo studijų požiūriu“, *Politologija*, 2001, pp. 1-23.
166. Misiūnas, Tomas, Virtualios imperijos byrėjimas, arba Tarptautinis psichoterapijos seansas, *Atodangos, XXI amžiaus priedas*, 2005 m. sausio 28 d., Nr. 20.
167. Misiūnas, Tomas, "Kokio Rusijos prezidento reikia Lietuvai?", *Delfi*, 2007 rugpjūčio mėn. 28 d., <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=14200084>, [Žiūrėta, 2008-05-01].
168. Moaddel, Mansoor, Marl Tessler, Roland Inglehart, "Foreign Occupation and National Pride", *Public Opinion Quarterly*, Vol. 72, No. 4. Winter 2008, p. 677-705.
169. Morgenthau, Hans J., *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace*: revised by Kenneth W. Thompson. – Brief ed., McGraw-Hill, 1993.
170. Moses, Joel C., "Soviet Provincial Politics in an Era of Transition and Revolution, 1989-91". *Soviet Studies*, 1992, Vol. 44, Issue 3, p. 479-510.
171. Motyl, Alexander J. "Structural Constraints and Starting Points: The Logic of Systemic Change in Ukraine and Russia", *Comparative Politics*, Vol. 29, No. 4 (July, 1997), pp. 433-447.
172. Motyl, Alexander, "State, Nation, and Elite in Independent Ukraine", *Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation*, Taras Kuzio (ed.), M. E. Sharpe: 1998, p. 3-16.
173. Munro, Neil, "Which Way does Ukraine Face? Popular Orientations Towards Russia and Western Europe", *Problems of Post-Communism*, Vol. 54, No. 6, November/December 2007, p. 48-49.
174. Musa, Anamarija, „Was There a Silent Revolution? A Comparative Analysis of Party Manifestos in Ten European Countries“, *Politička misao*, Vol. XLIII, 2006, No. 5, p. 121–146.
175. Narvselius, Eleonora, "Cultural Identifications, Political Representations and National Project(s) on Symbolic Arena of the Orange Revolution", *Studies in Ethnicity and Nationalism*, Vol. 7, No.2, 2007, p. 29-55.
176. Nathan Kravetz, "Education of Ethnic and National Minorities in the USSR: A Report on Current Developments“, *Comparative Education*, Vol. 16, No. 1 (Mar., 1980), p. 13-23.
177. Nekrašas, Evaldas "Ukraina geopolitikos kryžkelėje", *Politologija*, Nr. 2 (42), 2006, p. 3-10.

178. Nye, Joseph S. *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. New York, NY: Public Affairs, 2004.
179. Nye Jr., Joseph S. "Soft Power and European-American Affairs" in Thomas L. Ilgen (ed.) *Hard Power, Soft Power and the Future of Transatlantic Relation*. England, USA: Ashgate Publishing Ltd., 2006.
180. Onuf, Nicolas G., "World of Our Making: The Strange Career of Constructivism in International Relations" in Puchala, Donald (ed.) *Visions of International Relations*. Columbia: University of South Carolina Press, 2002, pp. 119-141.
181. Ottaway, Marina, "Think Again: Nation Building", *Foreign Policy*, Sept/Oct 2002. www.ebsco.com [žiūrēta, 2006-02-19]
182. Oushakine, Serguei, "Vitality rediscovered: theorizing post-Soviet ethnicity in Russian social sciences". *Studies in East European Thought*, Sep2007, Vol. 59 Issue 3, pp. 171-193;
183. Palosaari, Teemu "Beyond Normal Politics: Integration, EU Enlargement and Securitization Theory", paper presented at the conference "Political Science after the EU Enlargement – Challenges to the Discipline", Charles University, Prague, 2004, pp. 1-15;
184. Paniotto, Vladimir, Eric Shiraev. "Ukraine: Fears and Uncertainty" in Slapentokh, Vladimir, Eric Shiraev (eds.) *Fears in Post-Communist Societies. Comparative Perspective*. New York, NY: St. Martin's Press, 2002, pp. 67-80.
185. Parekh, Bhikhu. "Discourses on National Identity", *Political Studies*, Vol. 42, No. 3, September, 1994, pp. 492-504.
186. Perepelitsa, Hrihoriy, "Belarusian-Russian Integration and Its Impact on the Security of Ukraine", in *Belarus at the Crossroads*, eds. Sherman W. Garnett, Robert Legvold, Carnegie Endowment for International Peace, 1999, p. 81-103.
187. Pershai, Alexander, „Localness and Mobility in Belarusian Nationalism: The Tactic of Tuteishasc“, *Nationalities Papers*, Vol. 36, No. 1, March 2008, p. 85-104.
188. Pikel, Andreas, Jacqui True. "Global, Transnational, and National Change Mechanisms: Bringing International Approaches to Postcommunist Transformation" in Bonker, Frank, Klaus Muller, Andreas Pickel (eds.) *Post-Communist Transformation and the Social Sciences. Cross-Disciplinary Approaches*. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman and Littlefield Publishers, INC., 2002, pp. 153-173.
189. Polikanov, Dmitry, Graham Timmins. "Russian Foreign Policy under Putin" in Ross, Cameron (ed.) *Russian Politics under Putin*. Manchester, New York: Manchester University Press, 2004, pp. 223-235.
190. „Political Parties: Opinion Survey“, *National Security and Defence*, No. 3, 2005, Ukrainian Center for Economic and Political Studies Named after Olexander Razumov, www.uceps.org, [Žiūrēta, 2009-01-09].
191. Potter, W. J., *An analysis of thinking and research about qualitative methods*. New Jersey: Lawrence Erlbaum, 1996.
192. Pranevičiūtė, Jovita, "Liberalus nacionalizmas tradicinėse demokratijose ir postsovietinėje erdvėje", *Politologija*, Vol. 1 (45), 2007, p. 157-167.
193. Prizel, Ilya, *National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
194. Prizel, Ilya „Nation-Building and Foreign Policy“ in *Ukraine: The Search for the National Identity*, eds. Wolchik Sharon L., Volodymyr Zviglyanich, Rowman and Littlefield Publisher, INC, 2000, p. 12.

195. „Problems and Priorities of Ukraine-Russia Relations in the Assessment of Ukrainian Citizens“, *National Security and Defence*, No. 5 (77), 2006, Ukrainian Center for Economic and Political Studies Named after Olexander Razumov, www.uceps.org, [Žiūrėta 2008-03-31].
196. Puddington, Arch. “The Pushback against Democracy.” *Journal of Democracy* 18, no. 2 (April 2007).
197. Radu, Michael “Why Eastern and Central Europe Looks West”, *Orbis*, Vol. 41, No. 1, Winter 1997, p. 43.
198. Rigger, Shelley, „Social Science and National Identity”, *Pacific affairs*, Vol. 72, No. 4, Special Issue: Taiwan Strait, Winter 1999-2000, p. 537-552.
199. Robertson Ann E. “Yeltsin, Shaimiev, and Dudaev: Negotiating Autonomy for Tatarstan and Chechnya” in Kempton Daniel R., Terry D. Clark. *Unity or Separation. Center-Periphery Relations in the Former Soviet Union*. Westport, Connecticut, London: Praeger, 2002, pp. 99-142.
200. Robinson, Neil (ed.) *Reforging the Weakest Link: Global Political Economy and Post-Soviet Change in Russia, Ukraine and Belarus*. Ashgate Publishing, Ltd., 2004.
201. *The State of the World's Children 2007*, The United Nations Children's Fund (UNICEF), 2007, p. 118-120.
202. Romaniuk, Scott. “Threatening Regional Security and Ukrainian Identity”, *European Journal of Scientific Research*, Vol. 17, No. 3 (2007), pp. 409-415.
203. Rothschild, Emma. “What is Security? The Quest for World Order”, *Daedalus: the Journal of the American Academy of Arts and Sciences*, Vol. 124, No. 3, June 1995, pp. 53-98.
204. Rousseau, David L., Rocio Garcia-Retamero, “Identity, Power, and Threat Perception: A Cross-National Experimental Study”, *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 51, No. 5, October 2007, pp. 744-771.
205. Rousseau, David, A. Maurits van der Veen, “The Emergence of a Shared Identity: An Agent-Based Computer Simulation of Idea Diffusion”, *Journal of Conflict Resolution*, 2005, Vol. 49, p. 689.
206. Ruggie, John G., *Constructing World Polity*, New York: Routledge, 1998.
207. *Rusijos parlamentaras baiminasi Kaliningrado okupacijos*, Delfi, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=16634339>, [Žiūrėta, 2008-04-30].
208. Said, Edward W. “Foucault and the Imagination of Power” in Hoy, David Couzens (ed.) *Foucault: A Critical Reader*. Basil Blackwell Ltd., 1986, pp. 149-158.
209. Savukynas, Virginijus, Lietuviškos nostalgijos sovietinei praeičiai. Tik ar jos nuoširdžios? *Omni Laikas*, 2001-08-28, www.omni.lt [žiūrėta 2005-05-02]
210. Sestanovich, Stephen. “Geotherapy”, *National Interest*, Fall 1996 Issue 45, pp. 3-14.
211. Schiller, Hebert, *Communication and Cultural Domination*, White Platins, New York, 1976;
212. Schopflin, George. *Nations, Identity, Power*. New York, NY: New York University Press, 2000.
213. Sestanovich, Stephen. “U.S.-Russia Relations in Putin's Second Term: Testimony of Stephan Sestanovich,” United States House of Representatives Committee on International Relations hearing, March 18, 2004, available on CDI Russia Weekly, #9-RW 3-10-04 online at www.cdi.org/russia.

214. Shevtsova, Lilia, "Putin's Legacy: How the Russian Elite Is Coping with Russia's Challenges," *Carnegie Moscow Center Briefing* 8, no. 4 (June 2006): 2, http://www.carnegie.ru/en/pubs/briefings/Briefing-2006-04-web_en.pdf.
215. Sirutavičius, Vladas, Raimundas Lopata, „Ukraina prieš oranžinę revoliuciją ir po jos: demokratizacijos ir euroatlantinės integracijos perspektyvos“, *Politologija*, Nr. 4 (40), 2005.
216. Simon, Gerhard, "An Orange-Tinged Revolution: The Ukrainian Path to Democracy", *Russian Politics and Law*, vol. 44, no. 2, March–April 2006, P. 5–27.
217. Sjursen, Helene "Security and Defense", ARENA working paper 10/03, www.arena.uio.edu [žiūrėta, 2007-11-19];
218. Sjursen, Helene "Changes in European Security in a Communicative Perspective", ARENA working paper 1/04, www.arena.uio.edu [žiūrėta, 2007-11-19].
219. Shlapentokh, Dmitry, "Dugin Eurasianism: a window on the minds of the Russian elite or an intellectual ploy?" *Studies in East European Thought*, Sep2007, Vol. 59 Issue 3, p. 215-236.
220. Shanghina, Liudmyla, „Religiosity of Ukrainian Society: Some Trends of 2000-2007“, *National Security and Defence*, No. 10, 2002, Ukrainian Center for Economic and Political Studies Named after Olexander Razumov, p. 21-44, www.uceps.org [Žiūrėta, 2009-01-09].
221. Sharafutdunova, Gulnaz, 'Paradiplomacy in Russian Regions: Tatarstan's Search for Statehood'. *Europe-Asia Studies*, Vol. 55, No. 4, 2003, p. 613-629.
222. Shulman, Stephen. "National Identity and Public Support for Political and Economic Reform in Ukraine", *Slavic Review*, Vol. 64, No. 1 (Spring 2005), pp. 59-87.
223. Shulman, Stephan, „Economic Performance and Ukrainian Nationalism“, *Europe-Asia Studies*, Vol. 55, No. 2. 2003, p. 217-239.
224. Shulman, Stephan, "Cultures in Competition: Ukrainian Foreign Policy and the „Cultural Threat“ from Abroad“, *Europe-Asia Studies*, Vol. 50, No. 2, March 1998, p. 287-303.
225. Smart, Barry, "The Politics of Truth and the Problem of Hegemony". in Hoy, David Couzens (ed.) *Foucault: A Critical Reader*. Basil Blackwell Ltd., 1986, pp. 159-173.
226. Smith, Graham, Vivien Law, Andrew Wilson, Annette Bohr and Edward Allworth, *Nation-building in the Post-Soviet Borderlands: the Politics of National Identity*, Cambridge University Press, 1998.
227. Smith, Graham, Andrew Wilson, "Rethinking Russia's Post-Soviet Diaspora: the Potential for Political Mobilisation in Eastern Ukraine and North-Eastern Estonia", *Europe-Asia Studies*, Vol. 49, No. 5, July 1997, p. 845-864.
228. Smith, Hazel, "Bad, Mad, Sad or Rational Actor? Why the 'Securitization' Paradigm Makes for Poor Policy Analysis of North Korea", *International Affairs*, Vol. 76, No. 3, 2000, pp. 593-617.
229. Smith, Steve, "Foreign Policy Is What States Make of It: Social Construction and International Relations Theory" in Kubalkova, Vendulka (ed.) *Foreign Policy in a constructed World*. Armonk, New York, London, England: M.E. Sharpe, 2001, pp. 38-55.
230. Smith-Windsor, Brooke A. "Terrorism, Individual Security and the Role of the Military: a Reply to Liotta", *Security Dialogue*, Vol. 33 (4), 2002, pp. 489-494.
231. Solchanyk, Roman, *Ukraine and Russia: the Post-Soviet Transition*, Rowman and Littlefield Publishers, Inc, 2001, p. 149.

232. Snyder, Jack, 'Nationalism and Crisis of the Post-Soviet State', *Survival* Vol. 35, Issue 1, 1993, 12.
233. Stanford, Goerge, "Nation, State and Independence in Belarus", *Contemporary Politics* 3, no. 3 (1997), p. 225-245.
234. Stašaitytė, Vytenė, Jurga Tvaskienė, „Rusai nesiveržia į istorinę tėvynę“, *Lietuvos žinios* cituojama iš Delfi, 2007 lapkričio mėn. 22 d., <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=15088791>, [Žiūrėta, 2008-04-30].
235. Statkus, Nortautas, Egidijus Motieka, Česlovas Laurinavičius, *Geopolitiniai kodai. Tyrimo metodologija*, Vilnius, 2003.
236. Stepan, Alfred. "Ukraine: Improbable Democratic "Nation-State" but Possible Democratic "State-Nation", *Post-Soviet Affairs*, Vol. 21, No. 4, 2005, pp. 279-308.
237. Stern, Maria "We' the Subject: The Power and the Failure of (In)Security", *Security Dialogue*, Vol. 37 (2), 2006, pp. 187-205.
238. Sterling-Folker, Jennifer. "Competing Paradigms or Birds of a Feather? Constructivism and Neoliberalism Compared", *International Studies Quarterly* (2000), Vol. 44, pp. 97-119.
239. Stering-Folker, Jennifer, "Realism and the Constructivist Challenge: Rejecting, Reconstructing, or Rereading", *International Studies Review*, Vol. 4, Issue 1, Spring 2002, p. 73-97.
240. Strong, Tracy B. (ed.) *The Self and the Political Order*. New York, NY: New York University Press, 1992.
241. Talentino, Andrea Kathryn, "The Two Faces of Nation-Building: Developing Functions and Identity", *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 17, No. 3, October 2004, p. 557-575.
242. Thomson, Andrew, Ralph Fevre, *The National Question: Sociological Reflection on Nation and Nationalism*. *Nations and Nationalism*, Vol. 7 (3), 2001, p. 297-315.
243. Thomas, Nicholas, William T. Tow, "Gaining Security by Trashing the State? A Reply to Bellamy and McDonald", *Security Dialogue*, Vol. 33 (3), 2002, pp. 379-382;
244. Tilly, Charles, "International Communities, Secure or Otherwise" in Adler, Emanuel, Michael Barnett, *Security Communities*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, p. 403.
245. Tilly, Charles, *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*, New York: Russell Sage Foundation, 1984.
246. Tilly, Charles, „Political Identities in Changing Politics“. *Social Research*, Summer 2003, Vol. 70, Issue 2, p. 608. (605-620)
247. Tishkov, Valery, *Ethnicity, Nationalism and Conflict in and after the Soviet Union*. Sage Publications, 1997.
248. Titarenko, Larisa G. "Belarus: Fears, Hopes, and Paradoxes of the Transformation" in Slapentokh, Vladimir, Eric Shiraev (eds.) *Fears in Post-Communist Societies. Comparative Perspective*. New York, NY: St. Martin's Press, 2002, pp. 81-96.
249. Todotrova, Maria. "The Trap of Backwardness: Modernity, Temporality, and the Study of Eastern European Nationalism", *Slavic Review*, Vol. 64, No. 1 (Spring, 2005), pp. 140-164.
250. Tolipov, Farkhod. "Nationalism as a Geopolitical Phenomenon: the Central Asian Case", *Central Asian Survey* (2001), 20(2), p. 183-194.

251. Tomlinson, John, *Cultural Imperialism: A Critical Introduction*, Baltimore, 1991; *Culture and International History*, eds. Jessica C.E. Gienow-Hecht, Frank Schumacher, New York, Oxford: Berghahn Books, 2003.
252. Tolz, Vera. "Conflicting "Homeland Myths" and Nation-State Building in Postcommunist Russia", *Slavic Review*, Vol. 57, No. 2 (Summer, 1998), pp. 267-294.
253. Tolz, Vera. "Forging the Nation: National Identity and Nation Building in Post-Communist Russia", *Europe-Asia Studies*, Vol. 50, No. 6 (September, 1998), pp. 993-1022.
254. Tolz, Vera, "Rethinking Russian-Ukrainian Relations: a New Trend in Nation-Building in Post-Communist Russia?" *Nations and Nationalism*, Vol. 8, No. 2, 2002, p. 235-253.
255. Trofimov, Yaroslav, "Vote Brings Wave of Recognition", *The Ukrainian Weekly*, December 8, 1991, No. 49, Vol. LIX, <http://www.ukrweekly.com/Archive/1991/499110.shtml> [Žiūrėta, 2006-04-26]
256. Tsipko, Alexander, „A New Russian Identity or Old Russia's Reintegration“, *Security Dialogue*, Vol. 25, Issue 4, 1994, p. 443-455.
257. Tsygankov Andrei P. "From International Institutionalism to Revolutionary Expansionism: The Foreign Policy Discourse of Contemporary Russia", *Mershon International Studies Review*, Vol. 41 (1997), pp. 247-268.
258. Tsygankov, Andrei P. "If Not by Tanks, then by Banks? The Role of Soft Power in Putin's Foreign Policy", *Europe-Asia Studies*, Vol. 58, No. 7, November 2006, pp. 1079-1099.
259. Tsygankov, Andrei. "Projecting Confidence, Not Fear: Russia's Post-Imperial Assertiveness", *Orbis*, Vol. 50, No. 4 (Fall 2006), pp. 677-690.
260. Tsygankov, Andrei. "Vladimir Putin's Vision of Russia as a Normal Great Power," *Post-Soviet Affairs*, Vol. 21, No. 2 (2005), pp. 132-158.
261. Tsygankov, Andrei. "New Challenges for Putin's Foreign Policy", *Orbis*, Vol. 50, Issue 1 (Winter, 2006), pp. 157-161.
262. Urban, Michael. "Remythologizing the Russian State", *Europe-Asia Studies*, Vol. 50, No. 6 (September, 1998), pp. 969-992.
263. Vakar, Nicolas. *Belorussia: the Making of a Nation, a case study*. Cambridge, Harvard University Press, 1956.
264. Valatka, Rimvydas, Net naujosios kartos žmonių galvose - TSRS istorijos vadovėlis, *Omni Laikas*, 2005-03-20, www.omni.lt [žiūrėta 2005-05-02]
265. Vitkus, Gediminas, Virginilijus Pugačiauskas (sud.), *Baltarusijos paradoksai: įstrigusi transformacija ir regioninės saugumas*, Vilnius, 2004.
266. Wagnsson, Charlotta. *Russian Political Language and Public Opinion on the West, NATO and Chechnya – Securitization Theory Reconsidered*. Stockholm: Akademityrck AB, Edsbruk, 2000.
267. Way, Lucan A., "Authorization State Building and the Sources of Regime Competitiveness in the Fourth Wave The Cases of Belarus, Moldova, Russia, and Ukraine", *World Politics*, Vol. 57, No.2 (2005), pp. 231-261.
268. Wayne, Norman, *Negotiating Nationalism: Nation-Building, Federalism, and Secession in the Multinational States*, Oxford University Press, 2006.
269. Weaver, Ole, Barry Buzan, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre. *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, London: Pinter Publishers Ltd., 1993.

270. Weaver, Ole, "Securitization and Desecuritization" in Lipschutz, Ronnie D. (ed.), *On Security*. New York: Columbia University Press, 1995.
271. Weaver, Ole, "Insecurity and Identity Unlimited", Working Paper 14, Copenhagen Peace Research Institute (CORPI).
272. Weaver, Ole, "Securitizing Sectors? Reply to Eriksson", *Cooperation and Conflict*, Vol. 34, Issue 3, pp. 334-340.
273. Weldes Jutta, Mark Laffey, Hugh Gusterson, Raymond Duvall (eds.) *Cultures of Insecurity. States, Communities and the Production of Danger*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1999.
274. Wendes, Jutta. "Constructing National Interests", *European Journal of International Relations*, 2 (3), 1996, p. 275-318.
275. Weldes Jutta, Mark Laffey, Hugh Gusterson, Raymond Duvall, "Introduction: Constructing Insecurity" in Weldes Jutta, Mark Laffey, Hugh Gusterson, Raymond Duvall (eds.) *Cultures of Insecurity. States, Communities and the Production of Danger*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1999.
276. Wendt, Alexander, *Tarptautinės politikos socialinė teorija*, Vilnius: Eugrimas.
277. White, Stephen, Margot Light and Ian McAllister, „Russia and the West“, *International Politics*, Vol. 42, No. 3, September 2005, p. 314-333.
278. White, Stephen, Ian McAllister, Margot Light, John Lowenhardt. "A European or a Slavic Choice? Foreign Policy and Public Attitudes in Post-Soviet Europe", *Europe-Asia Studies*, Vol. 54, No. 2 (March, 2002), pp. 181-202.
279. White, Stephen, Margot Light, John Lowenhardt, "Belarus, Moldova and Ukraine: Looking East or Looking West?", *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 2, No. 2, 2001, p. 289-304.
280. White, Stephen, "Elite opinion and foreign policy in post-communist Russia". *Perspectives on European Politics & Society*, Aug2007, Vol. 8 Issue 2, pp. 147-167;
281. Wilkinson, Claire "The Copenhagen School on Tour in Kyrgyzstan: Is Securitization Theory Useable Outside Europe?" *Security Dialogue*, Vol. 38 (1), 2007, p. 5-25.
282. Williams, Michael. "Modernity, Identity and Security: A Comment on "Copenhagen Controversy", *Review of International Studies*, Vol. 24, 1998, pp. 435-439.
283. Williams, Michael. "Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics", *International Studies Quarterly*, Vol. 47, 2003, pp. 511-531.
284. Wilson, Andrew, *Ukrainians: Unexpected Nation*, Yale University Press, 2002.
285. Wilson, Andrew, *Ukrainian Nationalism in the 1990s: A Minority Faith*. Cambridge, Cambridge University Press.
286. Wilson, Andrew, Clelia Rontoyanni, "Security or Prosperity? Belarusian and Ukrainian Choices", in *Swords and Sustenance: The Economics of Security in Belarus and Ukraine*, Robert Legvold and Celeste A. Wallander eds., 2004, p. 23-62.
287. *The World Factbook*, Central Intelligence Agency, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>, [Žiūrėta, 2008-05-02]
288. Young, Mitchell, "Identity Games: Strategic Decisions in Discourses of National Identity", Presented to WPSA Meeting, 12 March 2004, www.ebsco.com, [Žiūrėta 2009-04-06]
289. Yuki, Masaki, "Intergroup Comparison versus Intragroup Relationships: A Cross-Cultural Examination of Social Identity Theory in North American and East Asian

- Cultural Contexts”, *Social Psychology Quarterly*, Vol. 66, No. 2, Special Issue: Social Identity: Sociological and Social Psychological Perspectives (Jun., 2003), p. 166-183.
290. Zalevski, Marysia, Cynthia Enloe, “Tapatybės problema tarptautinių santykių teorijoje“ iš sud. Ken Booth, Steve Smith, *Tarptautinių santykių teorija šiandien*, Vilnius: Algarvė, 2000, p. 275-276, 279-281.
 291. Zaprudnik, Jan, „Belarus: In Search of National Identity between 1986 and 2000“, in *Contemporary Belarus: Between Democracy and Dictatorship*, eds. Elena A. Korosteleva, Colin W. Lawson, Rosalind J. Marsh, London and New York: RoutledgeCurzon, 2003, p. 112-124.
 292. Zassoursky, Iva, *Media and Power in Post-Soviet Russia*, M.E. Sharpe, 2004.
 293. Žilinskas, Rimas Proletaro Amerika, *Bernardinai.lt*, 2005-04-19, www.bernardinai.lt [žiūrėta 2005-05-02].
 294. Артановский С.Н. Этноцентризм и «возврат этничности»: концепции и действительность, *Этнографическое обозрение*, 1992, № 3, С. 28-44.
 295. Белковский, Станислав, „России пора распрощаться с Внешним управляющим: К повестке дня второго срока Президента России“, Комсомольская правда, 19.01.2004, <http://www.kp.ru/daily/23197/25967/>, [Žiūrėta, 2008-04-30].
 296. *Белорусская ССР: статус, достижение, развитие*. Минск: «Наука и техника», 1989.
 297. Богданова, М.А., «Единое информационное пространство и информационное общество: проблемы развития и безопасности», из сборника научных статей *Национальная безопасность России: проблемы и пути обеспечения II*, М: Российская академия государственной службы при Президенте Российской Федерации, 2006, с. 32-45
 298. Богданова, М.А., «Единое информационное пространство и информационное общество: проблемы развития и безопасности», из сборника научных статей *Национальная безопасность России: проблемы и пути обеспечения II*, М: Российская академия государственной службы при Президенте Российской Федерации, 2006, с. 32-45.
 299. Борисова О.В., А.В. Олескин, Этническая группа и государство как субъекты социального взаимодействия: социопсихологический и биополитический аспекты. *Общественные науки и современность*, 2004, № 3, с.132-144.
 300. Бородулин, Рыгор, „Переименование проспекта Скорины - это плевок в душу нации“, <http://www.charter97.org/bel/news/2005/06/20/borodulin> [Žiūrėta, 2005-10-08]
 301. Будущее России и “особый путь развития”, *Аналитический Центр Юрия Левады (Левада-Центр)*, 29.01.2008, <http://www.levada.ru/press/2008012903.html> [žiūrėta, 2008-03-09]
 302. Галактионов, А.В., «Информационная война как средство достижения геополитических интересов», из сборника научных статей *Национальная безопасность России: проблемы и пути обеспечения*, М: Российская академия государственной службы при Президенте Российской Федерации, 2006, с. 45-61.
 303. Горовский Ф.Я., Ю.И. Риманенко, *Национальный вопрос и социалистическая практика*. Киев, 1991.
 304. Госдума РФ приняла во II чтении закон об иностранных инвестициях, REUTERS, MSN News in Russian, 21.03.2008, <http://news.ru.msn.com/article.aspx?cp-documentid=7867434> [Žiūrėta, 2008-04-30]

305. Грицанов А., Скуратович К., „Моделируя прошлое“, *Белорусы и рынок* № 39, 2006-10-09, с. 22.
306. Добрычин, Алексей, «Война в Крыму неизбежна» из сборника *Восстание меньшинств*, М: Издательство «Европа», с. 75-77.
307. ДОБРОХОТОВ, РОМАН, „Концепция изменилась: В ближайшее время может появиться новый документ о приоритетах российской внешней политики“, *Новые Известия*, 4 марта 2008 г., <http://www.newizv.ru/news/2008-03-04/85739/>, [Žiūrėta, 2008-05-02]
308. Дубин, Борис, «Суверенность по законам клипа и сериала», *Pro et Contra*, № 4 (33), июнь – август 2006, с. 6.
309. Заико Л., “Белорус как homo economicus – фундамент страны и власти?“, 2006-06-09, <http://nmnby/pub/0606/09m.html>, [Žiūrėta 2006-09-03].
310. *Зарубежная литература о национальных отношениях в СССР*. Москва, 1991.
311. Карбалевич, Валерий, «Белорусская модель» по-своему живучая, но обречена на исторический тупик», БЕЛАПАН, Аналитический бюллетень "БЕЛОРУССКАЯ НЕДЕЛЯ", Но. 512, 2004-11-24, www.belapan.com/ru/analit/512-3.html
312. *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов*. Москва, 1983-1989. Т. 1-15.
313. Кондрашов, Дмитрий, «Оранжевый национал-демократизм против «русского мира»: взгляд из Прибалтики», из сборника *Россия и «санитарный кордон»*, М.: Издательство "Европа", 2005, с. 25.
314. Кузнецов, И.Н., *История государства и права славянских народов*. Москва: «Новое знание», 2005;
315. Лукашенко, Александра Г., „Откровенный разговор: Стенограмма пресс-конференции для представителей российских региональных СМИ“, *Советская Белоруссия*, №185 (22595), <http://www.sb.by/?date=2006-09-30>, [Žiūrėta 2006-09-30].
316. Лукашенко, Александра Г., «Государство для народа: Доклад Президента Республики Беларусь на третьем Всебелорусском народном собрании», *Советская Беларусь*, №42 (22452), 2006-03-02 <http://www.sb.by/article.php?articleID=50217>
317. Лукашенко, Александра, „Интервью журналисту программы „Панорама“ Белорусского телевидения Юрию Кзятко“, БЕЛАПАН, www.belapan.com/ru/analit/317-1.html, 2006-11-19.
318. Лихутина, Софья, Янов Полесский, «Белорусизация Беларуси» 2004-11-05 <http://nmnby.org/pub/051104/infocus.html>
319. Марцев, Петр, «Как стать оппозицией?» 2006-10-16 <http://nmnby.org/pub/0610/16m.html>
320. Медведев, Дмитрий, Статьи и выступления: национальные приоритеты, М.: Издательство "Европа", 2008.
321. Малиножский, В.И. *История Белорусской государственности*. Минск: «Беларусь», 2003;
322. В Могилеве представлена новая концепция изучения истории Беларуси, БЕЛАПАН, <http://www.belapan.com/ru/news/32818.html>, [Žiūrėta, 2006-11-19]
323. Можегов, Владимир, «Гром грянул», АПН, 2006-09-05, <http://www.apn.ru/publications/article10329.htm>, [Žiūrėta, 2008-04-30].

324. Мониторинг общественного мнения в Беларуси, Независимый институт социально-экономических и политических исследований, от декабря 2007 г., www.iiseps.org/opros48.html [Žiūrėta, 2008-05-02]
325. Мониторинг социальных настроений населения стран постсоветского пространства, *Проект «Евразийский монитор»*, Октябрь 2007 г., <http://www.eurasianhome.org/xml/t/socials.xml?lang=ru&nic=socials&pid=36>, [Žiūrėta 2008-03-11]
326. Миллер, Алексей, «Нация как рамка политической жизни», *Pro et Contra*, № 3 (37), май – июнь 2007, с. 6.
327. Николук, Сергей, «Мобильность мнений и социальная мобилизация», 2005-03-03, <http://nmnby.org/pub/280205/mobility.html>
328. “Опрос: “враги России” - Эстония, Грузия и Латвия”, *BBC: Russian.com*, четверг, 31 мая 2007 г., http://news.bbc.co.uk/hi/russian/russia/newsid_6709000/6709933.stm, [žiūrėta, 2008-03-09].
329. Орехъ, Антон, „По латвийскому счету“, *Ежедневный Журнал*, 30 АПРЕЛЯ 2008, <http://www.ej.ru/?a=note&id=8017> [Žiūrėta, 2008-04-30]
330. *Основы идеологии Белорусского государства: Учебное пособие для вузов*, под общ. ред. С. Н. Князева, С. В. Решетникова, Минск: Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2004.
331. *Основы идеологии Белорусского государства: история и теория. Учебное пособие для вузов*, под общ. ред. С. Н. Князева, В. И. Чуешова, Минск: ИВЦ Минфина, 2005.
332. Паин, Эмиль, «Россия между империей и нацией», *Pro et Contra*, № 3 (37), май – июнь 2007, с. 55.
333. Подгол, Владимир, «Современная история Беларуси в архетипах и символически – функциональных фигурах» (*rengiama spraudai*).
334. Подгол, Владимир, «Кули президента А. Лукашенко», 2005.
335. Позняк, Кирилл «История Беларуси трещит по швам», БЕЛАПАН, http://www.naviny.by/rubrics/society/2003/02/04/ic_articles_116_144681/
336. Ровдо, Владимир, «При нынешней власти общество становится менее белорусским, но все более серым и безликим», БЕЛАПАН, Аналитический бюллетень "БЕЛОРУССКАЯ НЕДЕЛЯ", № 435, www.belapan.com/ru/analit/435-7.html
337. „Россия – США — ЕС“, *Аналитический Центр Юрия Левады (Левада-Центр)*, 01.02.2008, <http://www.levada.ru/press/2008020101.html>, [žiūrėta, 2008-03-09].
338. “Россияне о референдуме в Беларуси”, *Аналитический Центр Юрия Левады (Левада-Центр)*, 20.10.2004, <http://www.levada.ru/press/2004102000.html>, [Žiūrėta, 2008-03-10].
339. “Россияне об отношениях с Беларусью”, 30.01.2007, <http://www.levada.ru/press/2007013004.html>, [Žiūrėta, 2008-03-10].
340. “Россия и ее соседи: Украина и Грузия”, *Аналитический Центр Юрия Левады (Левада-Центр)*, 23.08.2007, <http://www.levada.ru/press/2007082302.html>, [Žiūrėta, 2008-03-10].
341. „Россия и ее соседи: Украина“, *Аналитический Центр Юрия Левады*, 07.12.2007, <http://www.levada.ru/press/2007120702.html>, [Žiūrėta, 2008-03-10].

342. „Россияне о выборах на Украине”, *Аналитический Центр Юрия Левады*, 25.11.2004, <http://www.levada.ru/press/2004112502.html>, [Žiūrėta, 2008-03-10].
343. Свирко Ю., „Белорусы разлюбили Россию и объединятся с ней не хотят“, *Charter*, 2004-04-23, www.charter97.org, [Žiūrėta, 2008-05-03].
344. Седов, Л.А., Россия и мир, *Аналитический Центр Юрия Левады (Левада-Центр)*, 10.08.2007, <http://www.levada.ru/press/2007081001.html>, [žiūrėta, 2008-03-09].
345. Седов, Л.А., „Ностальгия по СССР“, *Аналитический Центр Юрия Левады (Левада-Центр)*, 24.12.2007, <http://www.levada.ru/press/2007122403.html> [žiūrėta, 2008-03-09]
346. Седов, Л., „Отношение к Беларуси и ее объединению с Россией“, *Аналитический Центр Юрия Левады (Левада-Центр)*, 26.09.2005, <http://www.levada.ru/press/2005092603.html>, [Žiūrėta, 2008-03-10].
347. Седов, Л., „События на Украине“, *Аналитический Центр Юрия Левады (Левада-Центр)*, 04.05.2007, <http://www.levada.ru/press/2007050401.html>, [Žiūrėta, 2008-03-10].
348. Сотрудничество в области культуры, (Rusijos užsienio reikalų ministerijos pranešimas spaudai) 16-06-2006, <http://www.ln.mid.ru/ns-dksu.nsf/6786f16f9aa1fc72432569ea0036120e/432569f10031dce6c3256ff6003dc8fc?OpenDocument>, [Žiūrėta 2008-03-11]
349. Сталин И.В. *Национальный вопрос и Ленинизм: Ответ товарищам Мешикову, Ковальчуку и другим.* www.magister.msk.ru/library/stalin/11-10.htm [žiūrėta 2005-04-03]
350. Сталин И.В. Вопрос об объединении независимых национальных республик, «Правда», № 261, 18 ноября 1922 г. <http://www.petrograd.biz/stalin/5-3.html> [Žiūrėta 2005-05-02]
351. Сталин И.В. Национальные моменты в партийном и государственном строительстве: Тезисы к XII съезду РКП(б), одобренные ЦК партии. «Правда» № 65, 24 марта 1923 г. <http://www.petrograd.biz/stalin/3-4.html> [Žiūrėta 2005-05-02]
352. Сталин И.В. *Еще раз к национальному вопросу: По поводу статьи Семича.* «Большевик», № 11- 12, 30 июня 1925 г. <http://www.petrograd.biz/stalin/7-5.html> [Žiūrėta 2005-05-02].
353. Стельмах В.Г. Продуктивный взгляд на причины распада СССР (Размышления над книгой Э. Уолкера). *Общественные науки и современность*, 2004, № 1.
354. *Суверенитет*, сборник / сост.: Никита Гараджа, М.: Издательство "Европа", 2006. с. 7-22.
355. *Съезд народных депутатов СССР: стенографический отчет.* Известия, 10 июня 1989.
356. Тренин, Дмитрий, «Россия и конец Евразии», *Pro et Contra*, № 9 (4), Июнь 2005, с. 5.
357. Тимошевич, Маринна, «Лукашенко для большинства электората – прежде всего гарант стабильности», БЕЛАПАН, Аналитический бюллетень "БЕЛОРУССКАЯ НЕДЕЛЯ", № 598, 2006-08-08. <http://www.belapan.com/ru/analit/598-9.html>
358. Тишков В.А. *Этнология и политика.* Москва: «Наука», 2001.
359. Фролов, Алексей, «Назарбаев получил хороший кредит: Почти 40 процентов россиян считают Казахстан надежным партнером», *Российская газета*, №4545 от 17

- декабря 2007 г., <http://www.rg.ru/2007/12/17/kazakhstan-opros.html>, [Žiūrėta, 2008-03-09].
360. Фоссато, Флориана, Анна Качкаева, „РОССИЙСКИЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ИМПЕРИИ“, *Радио Свобода*, 7 октября 1997 года, <http://www.svoboda.org/archive/dossier/rumedia/>, [Žiūrėta, 2008-04-30].
 361. Холмогоров, Егор, *Русский националист*, М.: Издательство "Европа", 2005, с. 321.
 362. Чешко С.В. *Распад Советского Союза: Этнополит.анализ*. Москва: Ин-т этнологии и антропологии РАН, 1996.
 363. ШАНГИНА, Людмила, "О стране, государстве и гражданах в переходном возрасте", *Зеркало недели*, № 31 (610) 19 — 25 августа 2006, <http://www.zn.ua/1000/1030/54246/>, [Žiūrėta, 2008-05-01]
 364. Шевцов, Ю. *Объединенная нация. Феномен Беларуси*. М.: "Европа", 2005.
 365. „На какую прессу уходят государственные деньги?“, 2006-05-23, <http://www.charter97.org/bel/news/2006/05/23/prensa>, [Žiūrėta 2006-09-03].
 366. Натаров, Евгений, «Имперский синдром и национальная депрессия», 11 января 2005 г., *Газета.ру*.
 367. *Незадолго до окончания акции можно с уверенностью сказать, что Чернобыльский Шлях удался*, <http://www.charter97.org/rus/news/2001/04/26/30>, 2006-04-19.
 368. *Долгое эхо Чернобыля*, Независимый институт социально-экономических и политических исследований, <http://www.iisepts.org/4-06-6.html>, [Žiūrėta, 2006-08-08].
 369. ЧТО ТАКОЕ БЕЛОРУССКАЯ НАЦИЯ?, Независимый институт социально-экономических и политических исследований, November 2006, <http://www.iisepts.org/11-06-6.html>, [2008-04-30]
 370. ВЕЛИКОЕ И ОБЫДЕННОЕ, Независимый институт социально-экономических и политических исследований, март 2008, <http://www.iisepts.org/press3.html>, [Žiūrėta, 2008-05-02]
 371. ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОЧТЕНИЯ БЕЛОРУСОВ, Независимый институт социально-экономических и политических исследований, март 2008, <http://www.iisepts.org/press4.html>, [Žiūrėta, 2008-05-02]
 372. СКАЖИ МНЕ, КТО ТВОЙ ДРУГ... Независимый институт социально-экономических и политических исследований, декабрь 2007, <http://www.iisepts.org/12-07-02.html>, [Žiūrėta, 2008-04-30]
 373. ИЕРАРХИЯ СОЦИАЛЬНЫХ ДИСТАНЦИЙ, Независимый институт социально-экономических и политических исследований, декабрь 2008, <http://www.iisepts.org/12-07-05.html> [Žiūrėta, 2008-04-30]
 374. ЧЬИ ВЫ, ХЛОПЦЫ, БУДЕТЕ?, Независимый институт социально-экономических и политических исследований, ноябрь 2006, <http://www.iisepts.org/11-06-7.html>, [Žiūrėta, 2008-05-02]
 375. "ЧЕЛОВЕК СОВЕТСКИЙ", Независимый институт социально-экономических и политических исследований, май-апрель 2006, <http://www.iisepts.org/6-06-4.html>
 376. ИЗ ИСТОРИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПАТРИОТИЗМА, Независимый институт социально-экономических и политических исследований, сентябрь 2007, <http://www.iisepts.org/9-07-10.html>, [Žiūrėta, 2008-05-02]

377. В ЕВРОПУ, НО БЕЗ НАТО, Независимый институт социально-экономических и политических исследований, декабрь 2006 <http://www.iiseeps.org/12-06-5.html>, [2008-04-30]
378. КТО ВЕРИТ В ГОСУДАРСТВЕННУЮ НЕЗАВИСИМОСТЬ БЕЛАРУСИ?, Независимый институт социально-экономических и политических исследований, ноябрь 2006, <http://www.iiseeps.org/11-06-4.html>, [2008-04-30]
379. МАТЧЫНА МОВА, Независимый институт социально-экономических и политических исследований, ноябрь 2006, <http://www.iiseeps.org/11-06-8.html>, [Žiūrėta, 2008-04-30]

Normatyviniai aktai

380. Конституция Российской Федерации. <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-5.htm> [Žiūrėta 2005-11-21].
381. Концепция национальной безопасности Российской Федерации, утверждена Указом Президента РФ от 17 декабря 1997 г. № 1300 в редакции Указа Президента РФ от 10 января 2000 г. № 24, <http://www.iss.niit.ru/doktrins/doktr01.htm>, [Žiūrėta, 2008-05-02].
382. Концепция внешней политики Российской Федерации, утверждена Президентом Российской Федерации В.В. Путиным 28 июня 2000 г., <http://www.nationalsecurity.ru/library/00014/index.htm>, [Žiūrėta, 2008-05-02]
383. Концепция государственной информационной политики Российской Федерации, Одобрена на заседании Комитета Государственной Думы по информационной политике и связи, 15 октября 1998, <http://www.nbu.gov.ua/law/98ru-gip.html#3>, [Žiūrėta, 2008-05-02]
384. Доктрина информационной безопасности Российской Федерации, утверждена Указом Президента РФ от 9 сентября 2000 г., http://www.rg.ru/oficial/doc/min_and_vedom/mim_bezop/doctr.shtm, [Žiūrėta, 2008-05-02].
385. О финансировании государственных контрактов, реализуемых в рамках федеральной целевой программы, Программа поддержки Российской Федерацией интеграционных процессов в области образования в Содружестве Независимых Государств, Приказ N 111 от 04.03.2005, <http://www.ed.gov.ru/min/dokum/1777/>, [Žiūrėta 2008-03-11]
386. Русский язык (2006 - 2010 годы), ФЕДЕРАЛЬНАЯ ЦЕЛЕВАЯ ПРОГРАММА УТВЕРЖДЕНА постановлением Правительства Российской Федерации от 29 декабря 2005 г. № 833, http://www.ed.gov.ru/ntp/fp/rus_lang/about/, [Žiūrėta 2008-03-11].
387. Основные положения КОНЦЕПЦИИ государственной политики Российской Федерации в области подготовки национальных кадров для зарубежных стран в российских образовательных учреждениях (одобрено Президентом Российской Федерации В.В. Путиным 18 октября 2002 г.), <http://www.ed.gov.ru/int-coop/tema/>, [Žiūrėta 2008-03-11].